

Објављивање *Лейојиса Мајице српске* омогућило је
Министарство културе Републике Србије

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824–1830), Јован Хаџић (1830–1831), Павле Стаматовић (1831–1832), Теодор Павловић (1832–1841), Јован Суботић (1842–1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850–1853), Јаков Игњатовић (1854–1856), Субота Младеновић (1856–1857), Јован Ђорђевић (1858–1859), Антоније Хаџић (1859–1869), Јован Бошковић (1870–1875), Антоније Хаџић (1876–1895), Милан Савић (1896–1911), Тихомир Остојић (1912–1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922–1923), Марко Малетин (1923–1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933–1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936–1941), Живан Милисавец (1946–1957), Младен Лесковац (1958–1964), Бошко Петровић (1965–1969), Александар Тишма (1969–1973), Димитрије Вученов (1974–1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980–1991), Славко Гордић (1992–2004), Иван Негришорац (2005–2012), Слободан Владушић (2013–2016), Ђорђе Деспич (2017–2020), Ђорђо Сладоје (2021–2023)

Уредничтво

СЕЛИМИР РАДУЛОВИЋ
(главни и одговорни уредник)

БОШКО СУВАЉЦИЋ
(уредник научних прилога)

ЗОРАН ЂЕРИЋ, ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ, НЕНАД ШАПОЊА

Секретар Уредничтва

СВЕТЛАНА МИЛАШИНОВИЋ

Лектор

ЈЕЛЕНА ЂОРЂЕВИЋ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник
ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Корице
АТИЛА КАПИТАЋ

Е-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

Интернет адреса: www.maticasrpska.org.rs/letopis

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци и књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити на жиро рачун 205-204373-09 (Комерцијална банка), са назнаком „за Летопис“. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: САЈНОС, Нови Сад

Тираж: 1.000

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 199

Мај 2023

Књ. 511, св. 5

САДРЖАЈ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Владимир Пиштало, <i>Песма о њри свеџа</i>	605
Злата Коџић, <i>Секундара</i>	617
Дивна Вуксановић, <i>На базену</i>	619
Гордана Ђилас, <i>Звездана географија</i>	627
Милан Миџић, <i>Прича љомало обдарена зебњом и леџењем</i>	631
Рафаел Солер, <i>Колевка, барци налик</i>	640
Аурора Луке, <i>Проблеми синхронизације</i>	644

ЕСЕЈИ

Мирко Илић, <i>Телефонски љозив из „славне Гере” у Индијани</i>	648
Павле Ботић, <i>Фиџураџивносџ џврдичлука у Андрићевом роману „Госџођица”</i>	661
Драган Симеуновић, <i>Полиџичко-џросвеџиџељска мисао и дело Захарије Орфелина</i>	670

СВЕДОЧАНСТВА

Владимир Пиштало, <i>У библиџеџи ниџџџа није џуђе</i>	696
Јован Делић, <i>Зрак између лазареџа и Назареџа</i>	698
Митра Рељић, <i>Закаснела „џрича” о роману</i>	706
Александра Новаков, <i>Велика Хоча, Михџљган 2022.</i>	721
Јелена Марићевић Балаћ, <i>Нова младосџ срџске кулџуре на Косову и Меџохији</i>	725

ПОВОДИ

БЛАЖО КОНЕСКИ (1921–1993)

Радомир В. Ивановић, *Дарови и дујови* 731

КРИТИКА

Бранислава Дилпарић, *О судбини српској језика на Косову и Метихији у новијој историји* (Митра Рељић, *Идентичитет и интелектуалност српској језика на Косову и Метихији*) 745

Василиса Шљивар, *Руска авангарда као весник вечности* (Корнелија Ичин, *Бука руске авангарде*) 748

Ненад Станојевић, *Рехабилитација писане речи* (Богдан Чиплић, *Изабрана дела*) 753

Наталија Лудошки, *Павица Мразовић или айоложија рада* (*Павица Мразовић: Жена, мајка и научница, биографско-библиографски записи*, приредио Ђорђе Томић) 758

Петар Пенда, *Поетика бейона* (Славица Перовић, *Бейон блуз*) 761

Маја Стокин, *Историја насеља оштинине Жабал* (*Историја насеља оштинине Жабал*, књ. 1, зборник радова, уредник Милан Мицић) 765

ИЗ СВЕТА

Предраг Шапоња 770

Бранислав Карановић, *Аутори Лейониса* 773

Упутство за припрему текста за *Летопис* 781

ВЛАДИМИР ПИШТАЛО

ПЕСМА О ТРИ СВЕТА*

ПРОЛОГ

Поред главе, са десне стране кревета, седела је Магдалена Бућа, прва умрла жена коју сам знала. Иза Магдалене су седели моји мртви. Иза њих се отворио тунел. Тишина је тукла као музика. Мајчински мрак ме је звао. Он ми је притискао чело.

Са леве стране кревета су седели живи: мајка и Анђа и ујак Вицко Бујовић.

Они су пружали руке:

– Не иди. Овде имаш много да урадиш.

Гласови живих су бледели.

У тунелу је била истина. Тамо је било све што сам желела. Светлости живота су биле површне. Оне су пецкале таму. Смејала сам им се.

Тама је хучала као виолончело.

– Ја те чекам – рекао ми је анђеосмрти.

Зимица ми је прошла низ леђа. Душа ми се згрушала.

Тада сам умрла.

Скоро.

А онда...

Тунел се затворио.

Устала сам.

Мрак се одвијао од мене.

– Ово је било близу – рекла сам.

Напољу је свитало.

---

* Одломак из истоименог романа у рукопису

САН

Спавало је пераштанских петсто породица, двадесет цркви, тридесет бродова (четрдесет је пловило) и 12 оснивачких братстава – казада. Спавали су врли Пераштани: Студени, Дентали, Вукасовићи, Брајковици, Шестокриловићи, Братице, Стоишићи, Смилојевици, Шилопи, Чизмаји, Перојевићи и Миоковићи, Смекие, Бадовићи Бронзе, Висковићи, Баловићи, Мазаровићи, Брајковићи, Змајевићи. Спавао је сваки камен који су младенци бацили на жало Госпе од Шкрпјела. Спавали су Тело Комуне и Тело Грађана, градски капетан и чувари државног барјака Светог Марка...

Спавале су перашке вендете, издаје и buffo трагедије.

ОНИ

Они су искочили из чамаца, жмурећи на једно око. Подавили су бакље у плићаку. Отворено око им је ослепело. Отворили су затворено. Разабрали су обресе кућа. Дрске чизме су ступиле на калдрму. Блесак искежених зуба осветлио је улице. У следећем тренутку врисак је пробудио Пераст:

– Гусари!

Сукобили су се буновном стражом. Ваздух је постао пијан. Сабље су се ковитлале над сабљама. Челик је ударао о челик. Гусари су пљачкали сребрене тањире и кандила. Разбијали су ковчеге. Трпали су у вреће накит и тканине и мошти светаца опточене сребром.

Једне уз друге су се збиле госпође и девојке, унајмљене из сеоског залеђа. По лицима се видело да не схватају шта им се десило.

– Схватићете – рекао је гусар.

У том моменту, усуд ме је из смрти извукао на предјутарњи ветар. Тама се одвила од мене. Заповедник ме је ухватио за косу, гурнуо у групу робља. Брадатијег човека нисам видела.

Свитање је оголило мој удес.

Куће су замениле места. Црквењак је крио топ у цркви. Извукао га је на улицу. Топовски пуцањ је био као ветар. Одneo је гусара поред мене. Кратким гутљајима је хватао ваздух. Брадати му је положио руку на чело.

– Све ће бити у реду.

Подneo му је нож под браду и повукао. Затим је нож обрисао о мој рукав. Продрхтала сам.

– Ко си ти? – упитала сам га.

– Ја сам твој господар.

* * *

Пламен запаљених кућа и зора су осветлили Пераст. Пена је прскала. Гусари су дигли чамце. Пераст ми је гинуо из очију. Удаљила су се острва Свети Ђорђе и Госпа од Шкрпјела. Дим се дизао са воде и пео уз планине. Најдуже сам видела гробље у брду и фортецу Санта Кроће.

Прошли смо кроз вериге.

Иза Мамуле смо ударили на ветар.

НЕПОЗНАТИ ВЕТРОВИ

Били су буљави, безуби и скрофулозни. Стезали су ножеве међу зубима. Носили су распарене униформе, подвијене панталоне и димије у облику лале. Воњали су на буђав хлеб. Лица су им била жуљевита. Хркали су и кад су будни. Красиле су их тетоваже бродова и суза. Сваки је био чађи и рђи друг. Били су као откопане лешине. Избегавала сам да их додирнем погледом.

Капетан је био длакав као да му се мајка парила с мувама.

– Погледајте им ове њушке, госпе моја.

– Јесу ли ово мухе или пси?

Гусари би намирисали да говорим о њима. Уђутала сам:

– У бога се треба уздати.

Покушала бих да се осмехнем својим сапатницима.

– Луција – оловила сам другарици из детињства.

Она је избегавала мој поглед као да сам јој нешто крива.

Бодри Пераштани су били као мртви. И кад би проговорили стигли би да се посвађају.

– Озбиљно говорим – почео би дон Јозо.

– Можда говориш озбиљно – одговорио би капетан Вилотић – али говориш глупости.

Зато су настојали да не говоре.

Загрлио је ко је имао кога. Ја сам загрлила себе.

* * *

Са гусарима је био венецијански потурчењак доктор Лазаро Баларин. Против камена у бубрегу преписивао је напитака од кравље балеге и крви зеца кога је преклао пас. Носио је морнарски жакет. Капилари на лицу су му испуцали. Плаве очи су се изливале. Изгледао је као Лазар кога је Исус оживео али лоше. Призивао је имена мени непознатих ветрова:

– Кекијас, апилиот, еврос, ливас, зефир, аргест, апарктиас, вореас, финикс.

То ми је звучало као имена демона.

Рекла сам да сам годину дана становала на Ћудеки и да сам учила леут.

Главни тип будале у комедији дел арте био доктор. Он се насмејао. Испричао ми је како је Насрадин хоца пао са крова па упитао:

– Докторе, јеси ли ти падао са крова?

Лазаро Баларин се распитивао колико откупа може тражити за кога.

– Како се зовеш – упитао ме је.

- Озана Болица. Зову ме Бојана.
- Шта ти је отац?
- Мртав.
- А шта је био?
- Капетан.
- Кога имаш од рода?
- Мајка. Ујак.
- Шта је ујак?
- Капетан Пераста.

ОТАЦ И МАЈКА

Дали су ми име Озана по которској светици. Рођена у палати Болица. Неки Никола Болица био је протовестијер цара Душана. Вековима смо седели у малом већу, продавали чешљеве ћелавима у Марки и огледала слепима у Пуљи и леуте глумима у Драчу. Гушили смо буне виноградара и радника у соланама у Грбљу.

И пловили.

Увек сам имала више него једно „ми”.

Очев Котор, окружен зидовима до наврх брда, био ми је други дом. Пераст, удаљен два сата веслања, имао је свој статут и свог свеца.

Мајка је била Пераштанка. Звала се Хијацинта Бујовић Болица.

– Ми у Котору – говорила сам очевим гласом – имамо Светог Трипуна, благог заштитника винограда.

– А ми у Перасту – одговала сам мајчиним гласом – славио убицу змаја, Светог Ђорђа.

Мајку су сматрали великом лепотицом. Није имала очи за мене. Волела сам њен мирис и остала сам га жељна. Само једном ме је примила у своју собу јер сам била болесна. Много сам кашљала. Она ми је запретила:

– Ако не престанеш, избацићу те напоље.

Да бих остала ту, целу ту ноћ сам се гушила неискашљаним кашљем.

Без оца и скоро без мајке, била сам лењо дете.

– Устани. Сунце се дигло – звао ме је ујак Вицко.

– Да морам да обавим што и оно, устала бих и ја.

– Устајте лени бог срећу дијели – викнула би служавка Анђа.

– Ето удели нека је теби удјели – одговарала сам ја.

Мајка је причала да се мој отац, Фране Болица, утопио.

Слуге су шаптале да је побегао од њене нарави и да живи с мулаткињом у Kartaheni de los Indios.

АНЂА

Анђа је сишла с планина у приморје тражећи од глади лек. У Перасту је видела море и *прејознала ња*. И у граду је мирисала на сир и вуну. Није баш продана у нашу кућу али скоро.

Грлила би ме да кости пуцају, што мајка никад није. Била је вучица. Подигла ме је као Ромула и Рема. Држала ме је за руку у сумрак кад постане тужно. Тепала ми је:

– Ако ме сниш преврни јастук да и ја тебе сним.

Као и Света Озана Которска, Анђа је била је Влахиња. Њени су бакљама плашили вукове. И врагу би каткад палили свећу. Играли су коло на гумну јер је то било једино равно место.

– Турци поље а латини море – говорила је – а Ришћани дрвље и камење.

У њеном селу ништа није расло сем сена и зановета али је било добре паше. По кршевима су се прегонили ветрови. Ту ни врана кост не би донела. Пара се на брцима ледила, у тикви вода и уље у кандилу. Једном ме је повела на брег изнад села.

– Нема чобана без луда брата и неудате сестре – рекла ми је.

Траве су су биле високе до појаса. Ветар их је љуљао и квити-тлао. То ме је увлачило у себе. Ковитлање трава хтело је да прогута моју душу.

Селјани су носили надимке цео живот да им вештице не знају име. Често су детету давали ме Вук, јер вештица не сме на вука. Међу травама су шиштале виле некупане поленом. Главна вила се звала Јерисавља. Пратиле су је Наданојла и Андресила.

На месту где су њени правили кућу, прво су заградили овце. Ако овце мирно заспу, то ће бити добра кућа. Разбили су два јаја у темељ, жртвовали кокошку на прагу, голуба на огњишту и нај-после петла на крову. Анђа је рођена у доброј кући. У зид је био уграђен стећак, са урезаним јеленом.

КОНТЕ ВИЦКО БУЈОВИЋ

Мој ујак, Вицко Бујовић, законити син Агнезе и Стјепана Бујовића, из казаде Стојшића, рођен је у Перасту 21. јануара 1660. Био је двадесет три године старији од мене. Мајка га није волела. Сматрала је да је њему припала слава која је отета њој. Ни он њу није волео. Љубав је пренео на мене. У детињству би ме дигао и почео да ме баца под таваницу и да ме опет хвата. Ја сам ширила руке. То летење је било нешто најлепше.

Вицко је од оца наследио висину. Да га обесе донео би кући вешала. Чело је имао високо. Горило је као да има температуру. Очи је имао рибље. Био је гвоздена рукавица и моћна сабља Републике. Он је командовао звонима за узбуну на осмоугаоном звонику Госпе од Крунице, на новој цркви св. Николе, на манастиру и цркви Светог Антона и Свете Ане. Он је командовао са десет чардак – кула – осматрачница. Имао је библиотеку али не и времена за читање. Изузетак је била аутобиографија Бенвенута Челлинија коју је носио на брод.

Код нас се говорило: „Млеци цвијет а Цариград свијет”. Вицко је проводио време између најсветскијег и најлепшег града. Дуждеви су га слушали. Он је мислио њиховом главом. Приман је у цариградске палате где се гаје лале вредне двадесет волова. Гостици су га фанариоти међу којима је било и Бокеља. Мајка је говорила:

– Седи са курвом и ђидијом, пита будале за савет и слепце за пут.

Хања, Анкона, Венеција, Атина...

Био је тамо!

Ђенова, Марсеј, Напуљ, Лондон, Мадера...

Градио је кућу у сваком граду.

Чинило ми се да се, са два мача, стално окреће на сребреној пари, као аутоматон.

Била му је и задужење и породична обавеза да ме ослободи.

Сањала сам да се појављује, гони гусаре, хвата ме за струк и баца у ваздух.

ПОКРИ МЕ ЗАШТИТИ МЕ!

– Хоћу ли скочити у валове да побегнем од ропства?
Талас се у таласу губио. Ветар је био проглас слободе.
Гледала сам море. Постала сам море.

Шта се бјели на Дуждеву мору...

Нису тице, нису лабудови...

Лизнула сам усну. Била је слана. Нисам приметила да црним.
Бела девојка претварала се у Маварку, спремну да заигра Морешку.
...нег су оно барбешке галије...

а на броју тринаест галија

...јере иду Пераст поробити...

Море је попримало боју из снова – маглену боју жада. Острва су изгледала као магарећа леђа. На њима су били спаљена трава, беле куће и црквице и ветрењаче. Дно брода је ударало о таласе. Прамац је падао. Прамац се дизао.

Вицко ће ме ослободити.

Окретала сам се да видим једра и на њима коралне лавове.

Венецијанска флота није стизала.

Гусари су знали да се вест о похари проширила. Брзим покретима су радили по палуби. Веслима су помагали ветар. Неке од наших су терали да веслају. Једра су се распукла као џиновске памукове чахуре. У њима је била моћ.

Тиснули се с цићаром низ море,

А за њима цићањулска армаџа.

Ферала их до Ошренџа прага...

* * *

Гусари су отели служавке, жене и децу. Било је и стараца. У Перасту сам их виђала са токама. Били су то госпари и патруни. Свели су се на црвене очи и ћуреће вратове. Сад су били смешни. Били су јадни. У Перасту је капетан Вилотић носио чипкану крагну. Сад је постао деда у поцепаној косуљи.

Показао у различитим правцима:

– *Тамо је Сицилија. Тамо је Кијар. Тамо је Кријџ.*

Мислим да је говорио глупости.

Његова Луца је певала у црквеном хору у Перасту. Зурила је у море и суза јој се сливала низ образ. Слабоумна кћерка је куњала и јела што би нам дали. Отац јој је давао и своју храну. Хтео је да је расположи.

– Кад би измет од вола био тако слadak као онај од пчеле, на свету гладних не би било. Е!

С нама су била и два фратра. Дон Јозо ме је житком шибом учио латински. Био је изгубљенији од мене. Пераштани су били мртви. Гусари су били пуни живота. Они су бацали карте. Лупали су прстењем о даску. Длаке су им расле из очних беоњача. Они су били бука и урлајуће море. Била сам одвојена зидом од њиховог језика. Схватила сам пар речи, можда погрешно...

Хабиби – драги, сејф – сабља, дахаб – злато, алшемс – сунце...

Они су се смејали. Они су се стално смејали. Никад нисамо знали да ли се свађају, на том свом исхракујућем језику. Мали гусар са прстеном у носу се издирао на неког ћелавог. Док се дерао, ожиљак му се зацрвенео на челу.

– Није то ништа. Они тако говоре – умирио ме је дон Јозо.

Онда је мали забио нож ћелавом у стомак.

У муци сам спавала. У муци сам се будила. У муци сам јела тврди хлеб робова.

Наши бродови су имали имена. Је ли га имао и овај брод? Крстила сам га арапском речју коју сам чула:

Жунан.

Стално сам очекивала једра за нама.

Питали смо се:

Где смо?

– Воде нас беју од Туниса...

– Паши од Триполија.

– Неће нас ослободити. Наша флота неће стићи – схватила сам.

И други Пераштани нису више говорили „Ослободиће нас” него „Откупиће нас”.

* * *

Доктор ми је подигао ноге на два бурета. Погледао ме је и рекао:

– Девица.

Племкиње су ретко силовали или преводили у Ислам. То им је одузимало откупну вредност.

Једна служавка није имала среће. Са крицима, пред нама. Пред децом, пред бабама са круницама у рукама. Тако се то се догодило. Незамисливо и ван света. А сад у свету и пред сведоцима. То је у мени побудило бруталност и ужас. Не бих о томе да говорим. Знала сам је. Звала се Мара Петровић. Имала је плетенице и црвене образе. Поред ужаса сам осетила и гађења и жалац усхићења. То им нисам опростила.

Моја мржња се хранила грозницом. Бес ми није дао да заспим...
Гадили су ми се. Гадили су ми се. Ти вековни непријатељи, који
су нас напали уз помоћ улцињских гусара.

Дрхатала сам од понижења и мржње. Настављала сам да их
кунем у себи.

– Земља вас прогонила а море вас избацивало.

Прво сам се молила Светом Ђорђу. Онда сам се помолила
женској светлости, својој имењакињи Озани Которској.

– Света Озано, засијај у мени – молила сам. – Ти која од росе
гозбу правиш, Ти која си невољнике усрећила, изгубљенике про-
путила, робове ослободила, ти која си отрла толике сузе отри и
моје! Преобрази моје мрачне мисли. Проспи своју светлост на мој
тупи ум... Сакри ме у голубију правду. Дај да заспем са мирним
срцем у тврђави твоје милости.

Покри ме. Заштити ме. Покри ме. Заштити ме...

ДЕЛФИНИ

Извели су нас на палубу. Капетан Хасан је почео да пљешће. Тапшао је стојећи на ивици брода. Тапшао је и одједном смо схватили. Јато делфина се преплитало с бродом. Јурили су брзо као ми. Пераја су се појављивала и тонула. Искакали су и тркали се са нама. Први пут сам била срећна.

Мала Вилотићева је скочила и заценила се. Тетурала се, показујући на делфине. Производила је неке гласове. Она у том тренутку није била малоумна робиња. Она је јахала делфина. Отац је скочио и трудио се да је смири. Гусари су се смејали.

Три гусарска брода су се одвојила од наше групе и пошли као отвореном мору. Отпратила сам их шапатом:

– Пусте вам капе остале.

ЗЛАТА КОЦИЋ

СЕКУНДАРА

(Земља се сулудо врти
Држиш се чврсто за Сунчев зрак –
Клојка за сенку)

СЕКУНДАРА

Пре но што расходују секундару,
утисни њен кружни ход у свод,
ма и дигитални, уз опис: Тик-так,
ја сам секунда, само твоја. Трен,
његов и њен. Пре но што гром
уздуж *виџу јелу зелен бор*.
Пре но што куцне, одзвони.
За цену не питај, цене нема.

ВЕТРОКАЗИ

Све жешће вијају ветри. Човека,
Витру-вијевог, Лео-нардовог.
Вијају руку док мери горње време,
ногу док мери простор доњи.
Ако су и били милиграми, милиметри,
остаје тек то лебдење, округ.
Тек прсти ветрокази, тек сенке
прстију, читај: крила, зраци.

ТИК ТАК

Тик – поета преброји коњу ноге: осам.
Так – поетеса одшкрине Осми дан.
Велик је немир секундаре. Из оболелог
часовника, из јајета кукавичјег, из обданице
окраћале, из времена све згуснутијег –
она не хита. Чили, танана. Али дрхтајем,
док је дрхтаја, откуцаваће своје и наше
прво и последње: што нахрупи – гром?
звек? лом? јек? – згромиће најпре
секунду, читај: век.

СУНЧАНИ САТ

Било је лако, умели смо то:
да благосни будимо се о Изгреву.
Да обедујемо с листа купусног,
сочног под жарком сахат куполом.
У зноју од бдења до бдења,
у водоскоку до будилника упеклог,
или утеклог, захвални за миријаде
секундара: сваки зрак био је знак
да и ми смо у мехуриће, у звездану
пену убројени. Тик, так.

„БЕСКРАЈНИ ПЛАВИ”

Роје се твоје близанке, звездо,
падалице. Моја сенка и ја,
две сунчеве казаљке на зеленој трави,
да не отпаднемо? Усред жутог жита.
Јесмо ли, нисмо ли, два пешака на
пучини, магленој, два потукача на
степенастом небу. Јединој позадини
која нам пристаје, на коју пристајемо.
Галгал, *бескрајни њлави* мој архи-сат,
приручни, сунчани, куца искључиво
у срчаном ритму. *Пред Сенкином кућом*
воденица.

ДИВНА ВУКСАНОВИЋ

НА БАЗЕНУ

ИЗЛОЖБА

Лежала је на степеништу у мраку. Око ње су пловиле слике. Тачније, таласале су се, обртале око замишљене осе, приближавале и удаљавале; она је душом прилазила њима, а потом се ногама одбијала о понеки детаљ који би засметао, висио или штрчао у стварности. Чинило јој се да је свест у стању да, попут огромне црвене лопте, плута заједно с телом и сликама, док су руке биле слободне. Можда се померала и опраштала од нечега. Ронила је све дубље, ту, међу усковитланим сликама – неких се само сећала, а остале су јој биле напросто надохват руке. Или нису, мада је деловало да су разбацане свуда по степеништу, као нечији живот који је вечито текао, одлазио и враћао се у измењеном облику.

А како је све започело? Сећала се. Испрва је прстима нежно додиривала тродимензионалну позивницу коју је претходног дана затекла пред улазним вратима, у плавичастој коверти са равно шест водопада исликаних на полеђини сјајног папира. Већ при првом додиру хартије која је била посебно дизајнирана за изложбу, осетила је некакав свеобухватни, готово телесни трептај, као да улази у море; а затим и доживљај мрешкања и непрестаног преливања који ју је подсетио на јутра и прозрачну кожу далеке рођаке што је рано преминула од последица упале бубрега. Могла је, такорећи, да опипа све оне топле и хладне наборе, текстуру и кретања морских струја преко којих је прелазила прстима, а онда се додир претварао у нешто друго, нематеријално, немерљво велико или мало, у покушају да претражи само дно. Али дно чега?

Тог дана неколико пута ухватила је себе како кришом изнова урања у позивницу; било је ту нечег што јој је за живота недостајало,

као изгубљена сестра које се једва сећала. Прамен плаве косе, сребрна минђуша са висуљком, дводелни купаћи костим и осмех који је први улазио у море да се окупа, чинили су преостала сећања на биће кога више нема. А можда га није ни било, осим у осећањима која је побуђивао позив на изложбу. Свеједно, сада је на степеништу, изван свог сна, поред базена где се изгледа утопила...

Дуго су је тражили, међу свим тим сликама, док се неко није сударио с њеним телом које је, испуштајући заостале мехуриће, најзад испливало на површину. Изложба је одавно била затворена, а она извучена на суво, привремено положена на степениште. Та привременост одужила се све до мрака, слике су се најпре помешале, а онда насумично падале крај ње; тачније у барице које су се обликовале око тела. Имала је утисак да није сама.

Наравно, на отварању изложбе било је много света: фото-репортери, бринете, тинејџери, ликовни критичари, покварењаци свих фела. Конобари су пливали са послужавницима што су вирили изнад воде, заједно са шампањским чашама. Изложбена поставка била је необична. Чинила ју је инсталација са провидним цевима на којима су висили радови тројице авангардних уметника из Средње и Јужне Америке. Налазила се у унутрашности базена, тачније у води. Слике су биле јарких боја, апстрактне, различитих величина, и постављене у неколико нивоа, као у некаквој вишеспратној воденој галерији. Заштићене материјалом који их је чувао од оштећења, али и омогућавао неки посебан доживљај дубине, показале су се осетљивим на додир, те им уопште није било лако прићи. Бежале су од посетилаца, мењале места, као да су живе и узнемирене.

Усред поздравног говора уметника из Белизеа, одржаног са ивице базена, и то на течном француском, једном високом госту, за кога се по ликовним салонима причало да је на потерници Интерпола, испали су кључеви од аутомобила у изложбени простор, па се обезбеђење потрудило да се, пробијајући се кроз експонате, привезак од платине са кључевима врати власнику у најкраћем року. Хостесе у атрактивним баде-мантилима, са огрлицама од свежег цвећа, мувале су се горе-доле по ободима базена, помажући посетиоцима да се спусте ка сликама, или – што је био ређи случај – оданде изађу.

Потом је уследила дегустација. Једна невидљива рука делила је љубитељима уметности ЛСД, кокаин, опијум, синтетичке дроге, већ према куповној моћи и потреби. Тако су већини конзуманата уметности, у овом веселом простору с дискретним мирисом хлора, зенице биле видно проширене како би од света и уметности упили што више садржаја. Осим опијата, посетиоци су од особља

добијали и колачиће среће и цедуљице са мотивационим порукама: „Повуци се из живота”, „Ником ниси потребан”, „Заборави на разум”, „Пређи границе пристојности и убиј!” Надахнути овим и сличним порукама, неки су по више пута ускакали у базен, понеко је вриштао, а двојицу посивелих и потпуно беле косе, обезбеђење је на носилима изнело из простора и истоварило негде у мрак. Светла су се наизменично палила и гасила, налик на све те умове који су уживали у чарима изложбе.

После отприлике сат и по од отварања, гужва у базену постала је несношљива. Једно дресирано прасе, очито нечији кућни љубимац, судећи по елегантној розе огрлици, ришкало је по скупоценим салонкама, сандалама са позлаћеним каишићима и угланцим мушким ципелама што су окруживале базен и подводну изложбу. Питала се зашто су неки људи окрутни према другима носећи им бол. Можда није добро разумела савремену уметност, све те крваве инсталације, зачине од млевених људских кожура и костију, дрангулије и ратове. Све се то одједном вртело око ње, а затим побегло у воду.

Након флеша, учинило јој се да присуствује важном историјском догађају – нападу немачких зависника на Пољску 1939, а потом и Француску, наредне године. Крајичком свести призвала је тај догађај. Јасно је видела све – како Хитлерови генерали шаљу дрогу војницима у борби. Затим, у неком чланку новијег датума, присећала се како је прочитала да је само у нападу на Француску војницима подељено 35 милиона пилула Первитина, што је, заправо, била синтетичка дрога метамфетамин коју су немачки војници звали и „чоколада за тенкисте” и „Герингове пилуле”. Истине ради, треба се подсетити да су и савезници сличне пилуле слали својим борцима како би их стимулисали за војевање и победу. Да ли је иједна слика на овој изложби говорила о томе? Није знала одговор пошто су експонати упорно бежали од људи, скривали се у дубини, покривали једни друге. Као да су се стидели. Велика уметност нашег доба крила се од својих конзументата, док су је ови мотрили, копирали, дигитализовали, продавали и препродавали у бесцење.

Користећи гужву у базену, покушала је да приђе једној слици, да је омирише, заборавивши на чињеницу да је у води. Била је то примамљива апстракција, састављена од црвених и жутих правоугаоника, који су се, како јој се чинило, увијали пред њеним погледом. Замислила је да се приближава неком лековитом биљу, урамљеном у оквир у облику саксије која се љуљушкала тамо-овамо у води. Заронила је дубље, све док ножним прстима није дотакла дно, а потом се одгурнула навише, како би у односу на слику

била у истој равни. Али, неколико тела омело је жељени додир и испречило се између ње и експоната. Гужва око слике постајала је све већа: мноштво руку, ногу, кравата и чарапа вртело се поред ње. Узалуд је настојала да доплива ближе, слика јој је стално измицала. Можда и с разлогом.

Изронивши на површину, осврнула се око себе. Доживљај није био исти. Овога пута, никога није опазила у базену. А око њега, радници у комбинезонима ћутке су износили слику по слику, тело по тело. Све је било побацано на гомилу. Као на ломачи. Да ли то значи да је завршни перформанс био неко ритуално, колективно убиство које је пропустила да види јурећи свој доживљај; можда наручено од стране богатих колекционара, кријумчара уметничких дела, дубоке државе или мафије, запитала се плашећи се шта ће с њом бити. А онда је помислила да можда сања, да је усред ноћне море која јој се пела уз кичму, завршавајући на уснама, у замрзнутом крику.

Убрзано је дисала. Трудила се да покреће само ноге, такорећи, нечујно, мада је било скоро немогуће да је не приметите насред базена. Није смела да изађе, нити да зарони. Пливала је у месту. Неодлучна, збуњена, престрављена. Један комбинезон окренуо се према њој и пружио јој руку. Је ли то био позив смрти? Није имала времена за размишљање. Допливала је до ивице базена, придржала се за пружену руку. Робот јој је помогао да изађе, а затим окренуо леђа како би прикупио шарене паприће околу. Све их је бацао на импровизовану ломачу.

Куда сад да се запути? Роботи у комбинезонима незаинтересовано су радили око ње. Можда им је промакло да је жива, да је ту, међу њима, и да тражи излаз... Изнурена, нагазила је на нечију салонку, затетурала се и упала у базен. Овога пута није прошла неопажено. Комбинезони су се окренули ка њој. Зажмурила је, пливајући наслепо.

Када је отворила очи, била је на сувом. Ломача је уклоњена. Покушала је пузећи да изађе са пливалишта. Осећала је бол и стид. Вероватно је остављена да живи како би камере до краја испратиле њену драму. Некако се довукла до степеништа. Ту, у полумраку, ум јој је био бистрији. За тренутак, избегла је смрт захваљујући роботима. Њхова бездушност била је савим рационална. Они живот нису уништавали, само су скупљали његове остатке. На памет јој је пао бестселер „Најбоља свекрва на свету”. Наслов се комотно могао применити на роботе у комбинезонима, те тихе улезе који су јој сачували живот. А онда, нешто је замирисало, као уметност, као изгубљена слика и црвено-жута апстракција коју је читав живот узалудно тражила.

БЕСКОНАЧНО

Кажипрстом је лупнула на дугменце 22. Лифт се покренуо. Великом брзином кретао се ка последњем спрату хотела. Пошто је изашла из кабине, Марина је направила још корак-два, аутоматски дланом прешла преко сензора с црвеном лампицом. Стаклена врата бешумно су се отворила. Свеже јутро испунило јој је плућа. Застала је, зажмурила, удахнула дубоко три пута. По савету терапеута, испила је неколико гутљаја минералне воде из љубичасте бочице коју је увек носила са собом. Град је вероватно још спавао, помислила је. Доручак се служио тек у осам. Имаће довољно времена, поред пливања, и за гимнастику.

Летња тераса с базеном, са северне стране заштићена стакленим ветробранима, састојала се из два дела. Једну целину чинио је кутак за релаксацију са скулптуром „Пољубац летње кише”, савременог монголског аутора који већ деценијама живи и ствара у Америци. Статуета од светлуцајућег камена, издигнута на дрвено постолје, мењала се у складу с углом посматрања и осветљењем; у ствари, сама структура минерала који је услед неравнина и природне несавршености мењао боју, давала је статуи чаробан изглед. Било је ту и неколико плетених столица са плавим јастуцима, две-три лежальке, те мноштво декоративног биља чије је лишће, обликовано попут повећих лопти, изгледало као високе пудле у оближњем парку. На сточићу поред једне од лежальки блистала је пепељара од истог материјала, као и скулптура. Мењала је боје на јутарњем сунцу.

Померивши лежальку и два сточића, направила је место за простирку и започела с вежбама. Пошто је завршила предвиђену серију, захвалила се телу што је издржало напоре, обрисала лице пешкиром и запутила се ка базену на другом делу терасе, надајући се да остали гости још спавају и да ће бесконачност припасти само њој. Успут јој је дошло да пољуби једну од биљака која се танком гранчицом повила ка њој, али се ипак предомислила. Нико јој, наравно, не би пребадио да је лујка, како би то рекла њена мама. Али ипак... Пожелела да што пре ускочи у безмерност плаветнила, испод које се будио град. Погледом је пратила светлосне одејаје који су варљиво титрали одозго наниже, па се, одбивши се о мирну водену површну, враћали тамо негде, где су похрлили сви које је волела. Замерила им је, није требало толико да журе. Али у бесконачност, заправо, нико није каснио.

Можда би било добро, помислила је, да се, док остали не дођу, попне на дрво са кружно фазонираном крошњом и одатле шишаркама гађа пролазнике. Ову лудост је, међутим, могао да прекине

било ко – чувар који ту ради, перачи прозора... Одједном, мисли као да су нестале из њеног ума. Повремено јој се дешавало да заборава куда је пошла и зашто је ту; последњом снагом покушала је да се присети. Све је, такође, видела – и плави бескрај, и разбацане књиге по поду свог изнајмљеног стана, унформисана лица која су је терала да пије неку течност све док се не унереди, и душу своје баке, како се чешља у измаглици; али ничему није могла да припише смисао. Да ли сам то ја, питала се док је, придржавајући се за металну шипку, лагано улазила у базен. Понадала се да ће је свежа вода разбудити, пренути, да ће се свест разбистрити. Корачала је наниже. Све дубље. А онда је изгубила тло под ногама и запливала.

Већ у наредном тренутку, безбрижно се љуљушкала на води, погледа упереног у небо. Неважно је ко сам, треба да обавим задатак, а успут и уживам, што да не. О мени ће писати у новинама, снимаће се филмови, деца ће ме препознавати у онлајн простору – ту ће их мој аватар подучавати тангу и издајама. Све је то део живота и одвија се у туђем филму. Ми смо само дугме, обично, као оно у лифту. Возимо се по наруцбини, сунчамо по навици, незнани смо гости хотела званог Живот. Ту је све наопако у односу на смрт. Јер, смрт је лака и жељена као обавеза да се домогнемо мира, да дотакнемо суштину, у пролазу, макар у том претварању из једног у други облик, воде у небо и неба у нас.

Заронила је. Под водом није смела очи да отвори због хлора. Пошто је стигла до ивице базена, налактила се на непрекорно угланцане плочице и осмотрила небо без птица, град без скровишта. Ту нико није могао умаћи, свако је био на задатку, ошамућен, унезверен, неповерљив. Марина је дубоко удахнула и изнова заронила. Пошто је скоро минут била под водом, одлучила је да отплива још мало и лагано крене на доручак. Није јој се журило. Могла би да се посвети бескрају, тамо где се светови уливају један у други и постају оно у шта је стално урањала, тражећи излаз. То је, ваљда, била намена тих бесконачних кровних базена – да се на небу, а ипак у води, остетиш као код куће, да течеш, да се мењаш и претвараш у ништа.

Аларм јој је запарао уши. Ништа необично, помислила је. То је упозорење за госте да у наредних сат-два не излазе из хотела, како се не би нашли у опасности. Уличне борбе у овом делу града биле су уобичајене. Сви бољи хотели тада би се затварали, док се не заврши окршај између полиције и наоружаних група домородаца. Да, управо тако су називали староседеоце који су повремено уносили немир на градске улице, вичући, бацајући каменице или димне бомбе. Власти су то сматрале недопустивим и директним

ударом на економију, а полиција се, по наређењу градоначелника и његове свите, сурово обрачунавала са становништвом. Чак и са децом, пошто су она непрестано урлала и ометала јавни ред. На-послетку, требало је уклонити сва та тела и опрати крв с асфалта, како би се саобраћај одвијао нормално; и уобичајена јутарња шетња била омогућена кућним љубимцима, јер су они понајвише реаго-вали на стрес.

Па добро, таман ће се све то рашчистити док буде доручко-вала, тако да ће стићи да подигне беле сандале које је наручила у својој омиљеној продавници – савршено се слажу с њеном новом пословном хаљином на тегет-беле пругице, коју је јуче поподне подигла са хемијског чишћења. Ако се ствар на улици одужи, може да се врати на базен. Важно је да се одмори, пошто је од су-тра чека посета фармацеутској корпорацији, од које треба извући податке о новој технологији прозводње статина коју су први раз-вили у свету. Невероватно је да су захваљујући тој технологији успели да од неугледне куће постану глобални лидер у иноватив-ној производњи тражених медикамената. Инвеститор је, наравно, био непознат, а корпорација је преко ноћи, након проналаска хи-пер-инхибитора, постала водећа у области прозводње те класе.

Из мисли ју је пренуло неко чангрљање, па лупкање и потом пригушено псовање. Звуци су долазили, такорећи, ниоткуда; као да су допирали право из бесконачности. Повици који су били све гласнији, одјекивали су одбијајући се од воде. Марина никако није могла да одгонетне одакле, заправо, долазе. Али, бука јој се све више приближавала. Изашавши из базена, запутила се ка делу те-расе одакле је, како јој се чинило, допирао звук. Ту су се заврша-вале противпожарне степенице, које раније није приметила. Пошто се плашила висине, није смела да им се приближи, а ни да погле-да наниже. Намеравала је да се врати у собу, истушира и крене на доручак.

Обмотала је пешкир око струка, протресла косу, покупила сламнату торбу, шешир и папуче за плажу. Лаганим кораком запу-тила се ка излазним вратима. Иза себе је поново чула гласове. Није се освртала. Код излазних врата најпре је кроз стакло приметила једну, а затим две особе. Прва је замахнула нечим и врата су се разбила у парампарчад. Закорачила је унатраг. Двојица наоружа-них људи, у полицијским униформама, нашли су се испред ње, на тераси; затим су ту ускочила још двојица, па још неколико њих. Као да је нису приметили, нешто су размењивали међу собом.

Иако се укочила од страха, мозак јој је радио беспрекорно. Одмах је одбацила претпоставку да је у хотелу избио пожар. Ово је уистину имало везе с уличним борбама, аларм се огласио због тога;

све ће се ускоро решити... Ту је полиција, не треба ни о чему да брине. Важно је да се кроз крхотине неозлеђена пробије до лифта. Ударац с леђа вратио ју је у стварност, а затим је добила још један, снажнији. Пала је.

Крајичком ока видела је како са противпожарних степеница на терасу с базеном искаче мноштво унформисаних лица заузимајући кров. И да су, заједно с појачањем што је истрчало из лифта, пообарали сунцобране и саксије са дрвећем и цвећем; и загазили у воду с репетираним пушкама. Иако ошамућена, покушала је да прати шта се дешава. Потом су стигла још тројица специјалаца с фантомкама. Вукли су са собом окрвављено тело. Могао је то бити учесник у уличним борбама, бегунац који је спас потражио у њиховом хотелу. Групица из лифта докотрљала је још два или три тела – гомила се непрекидно повећавала. Чинило се да су нека од њих обезглављена; било је ту подераних ногавица, згрчених шака, окрвављених очију.

Неко ју је успут шутнуо реда ради. Осетила је само nelaгоду, али не и бол. Оставили су је да лежи на месту на ком се затекла, с папучом коју је стискала у руци. Већину тела побацали су у бесконачни базен, а одатле претурили преко ивице крова.

ГОРДАНА ЂИЛАС

ЗВЕЗДАНА ГЕОГРАФИЈА

I

Иза мене корача сенка
Лаје као бесан пас

Испред су дедине санке
У које ћу се попети
Само да надође снег

Изнад је небески свод
Једина далека сигурност

Када хладном светлошћу обасја
Нас дође, хоће ли они, који у свему
Проналазе лепоту дисања
Преживети

Као да нема Бога међу њима

Он је у умивању хладном водом
Жару образа
Расхлађујућем шоку
У пријатности која следи

Отрежњењу

II

Верујем у моћ небеске географије
Путовању Великим и Малим колима
Са замишљеним коњима који их вуку

То је празнином испуњен простор,
Зар ниси знала, каже сенка

То су дрвене санке твога деде
Каже звезда

Гле како суче бркове
Док упреже коње како би нас одвезао
Деца смо, низ раван банатски простор
Поплочан ветром
На којем се, кад се изађе из сазвежђа
Бели само снег

Пресијавао се као одраз небеског свода
У хиљадама светлих тачака

Ваљало је да се погоди прави смер
Залет, како би спуст био снажнији

III

У њој се понекад јављала
Као црна грудва погурена слика баке
Одвајкада у црини
Није марила за снег ни хладноћу
О паралелном свету са неба
Скупљеном у шасти снега у њеним
Промрзлим рукама
Није размишљала

Да смо јој то и рекла
Мислила би да булазним, сигурно

А, опет, када се свет скуп
У ту ужарену грудву, видим је
Однекуд са неба, добру и спокојну

Она је сећање на добре људе
Неко драг ми се однекуд смеши

IV

У коноби сам је видела, као дете
Међу бурадима домаћег вина
Комовице и лозоваче, скупљену међу
Гомилицама кромпира или шаргарепе
Или на самом улазу, крај бурета са
Киселим купусом

Њена светлост је светлост звезде
Испале из јата

Тек ноћу су се, као тајни јатаци
Сливале попут шушкавог и
Разиграног потока
Нејасне траке брижне светлости

Она не једе, нити пије
Али на лепе речи реагује
Кад стисне љута зима
Улазим у далеку конобу

Причам јој бајке

V

На ноћном небу беласају се поља лаванде
Одасвуд, као у рогу
Шумови невидљивих сила

Два анђела заузета неодложним пословима
Шире плахте које се, као на позорници
Љуљају

Одводе твоје пријатеље, каже сенка

Стајала сам високо на рубу провалије
Размеђи светова

На длану ми је лежала звезда

Док се препуштала нечему што ју је
Мамило у сан
Рекла је: ја сам новчић у руци сиромеха
Заморена птица

Блистао ми је на длановима крвав траг
Нова галаксија
Ништа

МИЛАН МИЦИЋ

ПРИЧА ПОМАЛО ОБДАРЕНА ЗЕБЊОМ И ЛЕТЕЊЕМ

1.

У Темишвару у пролеће 1919. године госпођица Барбара Јасенски изашла је из куће и загрљени ветрови помиловали су јој трепавице.

Око ње бујао је живот; жене у шетњи наручивале су уздахе. Деца су трчала на измаку снаге.

Замишљени старији мушкарац на улици мерио је тишину.

Шетачи су звецкали улицом и нестајали у њеним великим очима.

Покушавала је да пређе трг и на месту на којем би закорачила ширило се лутање, а на љубичасте трепавице насртала је стварност.

Ноге су постајале тешке, небо над њом било је плаво и претеће (па охоло и бистро); дисала је, дисала, дисала, завиривала из даљине на супротни крај трга смотрећи лавиринт ваздуха што се њиме простирао.

Чинило јој се да је свет не може огрејати.

Потом је закорачила тргом. Кренула на путовање.

Прошла је тргом ошамућена од грешке постојања, чини ми се, попут нежног памучног облака.

2.

У рано пролеће 1919. године за барона Георга Стојановића нико у Банату није знао, ни где станује ни где се налази.

Његов брат барон Иван Стојановић извршио је самоубиство 16. марта 1916. године на свом имању у Лацунашу.

Његова ћерка Михаила-Мици Стојановић била је удата за Булу пл. Дерија из Житва Ђармате.

Друга ћерка Олга-Зита Стојановић удата је била за барона Андора пл. Визеки Талијана из Турске Кањиже и тада је становала у Будимпешти.

Трећа ћерка Марија-Беби Стојановић није била удата, а син питомац Терезијанум академије Јохан-Ханц Стојановић налазио се у Бечу.

Његова жена бароница Стојановић пл. Карола Њари налазила се са ћерком Маријом-Беби Стојановић код Вилмоша пл. Шулпеа у Турској Кањижи.

Бароница Стојановић пл. Њари пробудила се почетком априла 1919. године препуна најружнијих утисака из сна, погледала кроз прозор дворца у разбарушен врт обасјан сунцем, помела очајан израз лица у великом огледалу у ходнику, шкљоцнула главом као да је дошла до одлуке и упутила се ка железничкој станици.

Небо над њом било је велико и претеће.

Сунце је сијало, а предео пред њом деловао је тужно.

У светлости дана било је још порочне месечине.

Бароница Стојановић пл. Њари брзим кораком хитала је ка железничкој станици машући отвореним сунцобраном испред себе као кад човек тера опсену. Сећала се: слуга Вилмоша пл. Шулпеа Михаљ-Миши покушао је да је заустави, али га је ударила. *Ипак њо није био шамар већ фалсификациј шамара*, утешно је размишљала о тој неугодности.

Бароница Стојановић хитро је наскочила на папучицу вагона воза који је већ кретао. Куда је воз ишао, то нико на станици није знао. Десет људи налазило се на њој, али нико од њих није био обавештен. Знали су: *њо није њихов воз*.

Њихов воз њек долази.

3.

Априла 1919. године аутомобил марке *Chervolet Classic Six* из правца Темишвара ушао је у жомбољску варош. На аутомобилу пресијавало се пролетње сунце и лепршала се румунска тробојка.

Из аутомобила изашла су три господина, елегантно одевана, што су се међусобно хранила гестикулацијом.

Сва тројица поправила су у исти мах кравату, померила шешир мало у десну страну, гласно се накашљала и поменуће тренутке сабрала у пристојну своту времена и утисак који је био врло повољан радозналом оку посматрача.

Тројица странаца ушли су у жомбољски хотел *Pajf*, зауставили се на рецепцији хотела као за фотографију, а један од њих испунио је пријавни лист. Сва тројица кренула су ка својим собама.

Рецепционар хотела Доминик Фриц, иначе осетљив на свој посао, приметио је да су на један пријавни лист сва тројица исписала имена. Похитао је, у скоковима, свакако, на спрат, али врата све три собе била су закључана тако да се покуњен вратио назад са осећањем да сусрет са том господом спада у његове пропале тренутке.

Доминик Фриц ускоро је заборавио на нове госте хотела *Pajf*. Кришом је испијао чашу вина сакривену испод рецепције и у делу желуца развио му се кутак милине на који је нежно обраћао пажњу.

Пристигли гости нису изашли из својих соба тог дана.

Ни сутрадан.

Ни после недељу дана.

Остали су у њима да чекају некога.

Поспано савршенство тог априла 1919. године падало је на жомбољску варош.

Сва варошица била је у чекању.

Њени житељи живели су да би сведочили о животу.

4.

Веома брзо, једно априлско поподне 1919. године, аутомобил марке *Chvrolet Classic Six* пролетео је Петровим Селом. Иза њега остала је сенка моћног звука, јек времена и жилава празнина лебдећа у ваздуху.

Петнаестогодишњи дечак Николае Станеску могао је да се закуне да је у аутомобилу видео три српска официра. Учинио му се да на униформи једног сија Карађорђева звезда, а да друга двојица имају зелене и црне очи.

Двадесетрогодишња Емилија Радукану такође је тог дана пријавила пролазак аутомобила. Свештенику је рекла да су у њему били човек и жена и да је возила жена са наочарима у кожном капуту. Жена је држала цигарету у углу усана и испуштала облачиће дима.

Облачићи су личили на медведа у лову, змаја или вука.

(Остали су још неко време да живе у Петровом Селу, а потом су се расејали трошним опсенама трептања.)

5.

На прузи Велики Бечкерек-Жомбољ протезала се као почетна станица Нови Жомбољ. Имала је све што треба да има једна железничка станица на свету: тоалет, пећ, јаму за смеће, привредно

двориште, бунар, магацин робе, житни магацин, окно дизала са водоводом, товариште угља, бунар станице за снабдевање водом и баште; у приземљу услужне просторије за путнике, благајну, канцеларију, просторију за пријем пртљага, оставу, чекаонице; на спрату два стана састављена од дневне собе, кухиње, оставе и заједничког тоалета.

Железнички службеник Кристијан Војкица у стану на спрату урањао је тог априлског јутра 1919. године у сочне чињенице: печену сланину са јајима, топао комад хлеба и шољу беле кафе. Пре тога начекао се за тоалет јер га је на дуже време запосео машиненовођа Херман Кунст који је из њега изашао псујући лењо и помињући кроз зубе сир, затвор и суву шљиву.

Железнички службеник закључао је врата стана и сишао у чекаоницу. Са зида посматрала га је слика покојног Франца Јозефа цара преминуле државе коју нико до сада није скинуо. Кристијан се насмешио слици; сетио се предратног времена када је живот посипао лепим тренуцима: женама, музиком, плесом, вином и добром храном.

Када је изашао на перон било је рано јутро и на њему није било никога. Сунце је благо сијало, а сенка месечевог српа почивала је на небу.

Кристијан Војкица био је тридесетпетогодишњак. На перону тог јутра стигла га је мучнина. Утроба му је била превише гласна; личила је час на звук псећег лавежа час на распевано лупкање воза.

Изашао је на шине и кренуо пругом. Корак по корак. Напред.

Разносим ѿренуѿке, мислио је железнички службеник.

Када их разнесем ѿруѿом, биће свима боље.

И мени, и ѿрузи.

И возу који не долази, а идем му у сусретѿ.

6.

Госпођица Јасенски ушла је у градски парк. Ноге су јој биле носачи пене, а неспокој браде одавао је бол у темељима.

Барбара Јасенски кретала се ка клупи у дну парка. Пркосила је мучнини у себи, рањивом севању душе, згоди сневања док се корача.

Рањиви људи шетали су парком. Светлуцала је људска грађа.

У парку, ту и тамо, парила су се легла тишине.

Села је на клупу (у једном таквом леглу) и отворила књигу.

Нисам успео да завирим у њу јер те ноћи прокоцкао сам нежност.

7.

Гроф Ендре пл. Чекоњић гледао је како нестаје мирна ноћ. Вртоглавица глувоће стигла је са зором. Ништа није могао да чује јер непрекидно је свирао бешумни оркестар.

Изашао је у врт Малог дворца у Жомбољу. Угличана светлост прала је ожиљке врта. Сео је на клупу.

Април је био 1919. године. Сетио се портрета предака у ходницима дворца. Чинило му се као да му се подсмевају.

Рат је прошао, пропало је Царство, стигла је нова држава, границе и аграрна реформа. Велепосед је нестајао пред његовим очима.

Када се нашао у клопци рођења, таквом се путу није надао.

Осећао је да базди на сазнање.

Кренуо је шљунковитом стазом врта.

Светлост је продирала крошњама јасена, мали памучни облак бесциљно је лутао небом; врт је, на мах му се учинило, био препун бесциљних пчела.

Његов корак по шљунковитој стази секао је чекање.

8.

Велики округли месец без договора о висини приближио се те априлске ноћи 1919. године очима црњанског ковача Ветоја Мркшића. Огромна светлост продрла је кроз прозор куће на Великом сокаку и пала на кревет и икону Успења Богородице.

Ветоје Мркшић осетио је бол у костима. Корак му је био најезен док је устајао из кревета; отворио је врата куће; мала векна леденог ветра утрчала је под кошуљу.

Ушао је у шталу. Коњ Путко задрхтао је када је осетио људску руку на сапима.

(Ћутала је доброта у њему док је излазио из штале на месечину.)

Црњански ковач широм је отворио капију и излетео на коњу на Велики сокак.

Неука бол кидала му је тело.

Похитао је ка излазу из села.

Крхка нежност зноја коњаника и коња пресијавала се на месечини.

9.

Жандармеријског наредника Лазу Турања у жандармеријској станици у Делиблату звали су Тикан-Такан јер био је човек-сат што је непогрешивио казивао време.

У његовом присуству сатови су били непотребни, а када би се нашли кварили су се јер би им поглед жандармеријског наредника збуњивао мимику тако да се нису могли огледати у времену.

Зато су подређени и надређени Лазе Турања, као и његови многобројни пријатељи, пре сусрета са њим уклањали сатове, смештали их у задње собе, а они су на себи добијали записе старења и велико чекање да неко по њих дође.

Лаза Турањ непогрешивио је у себи носио кординате времена које протиче, малу и велику сказаљку и дирљив смисао да изађе у сусрет људима и каже им тачно време кад би то од њега тражили и када не би тражили.

Једне априлске ноћи 1919. године Лаза Турањ, дежурни наредник у жандармеријској станици у Делиблату, изашао је у мрак да се у поменутој станици више никад не врати.

Надлежни су га чекали три дана, а потом расписали потерницу, не да би га казнили већ да га нађу јер је жандармеријски наредник био омиљен човек.

Били су у једно сигурни: где год да је, људима казује тачно време.

10.

Тог априлског дана 1919. године отишао је у панчевачку варош да купи конац и дугмад и седам дана се кући, у Иланцу, није вратио.

Где је био и шта је радио иланцански снајдер Стева Лутин, то нико није знао.

У Иланци су тврдили да је седам дана пио по панчевачким бирцузима, картао се у новце и ишао у панчевачке борделе. Да га је стигла бука пуних уста. Али када се вратио никаквих трагова пустог живота на њему нису видели: донео је уредно дугмад и конце, остатак новца вратио у сламарицу у задњој соби, зелене крупне очи биле су бистре и сјајне без трага непроспаваних ноћи и блуда.

Једино што су дежурне сеоске очи запазиле да се Стева чеше по маљавим грудима више него што треба и када је у групи људи, после извесног времена малаксава му обзир, па хоће да псује мајку.

Недељом за ручком Стева је по реду јео: голубију супу, ринфлајш, штрудлу са маком, пио две чашице дудоваче пре ручка и мало вина после.

Седео је потом на клупици на шору, није одлазио у друштво и осећао како се ка њему шуња спавање и то се не да зауставити.

11.

Бечкеречки новинар Божа Бајков једне ноћи априла 1919. године уснио је чудан сан. Са групом људи налазио се на фотографији, били су укусно обучени и веома млади, испред њих на ћебету била је храна и пиће, а око њих ливада необично зелена. Са те фотографије у следећој слици сна нестајали су људи, један по један, нестајала је храна и пиће, као да су јели и пили, и на крају Божа Бајков остао је сам на зеленој ливади, али некако погружен и немоћан као да га је сатрла нека клопка, да ли глади, да ли жеђи, да ли рођења или рата.

Бечкеречки новинар пробудио се у зноју. Обукао се на брзину и изашао из куће. Заборачио је на граднулички шор и корачао корацима необично ситним, несигурним од којих му се љуљао шешир и подрхтавала кожа.

Отац Сава и мајка Божана пет дана нису знали за сина. Ширили су вести да је некуд нестао у Граднулицу и вароши, али нико од његових многобројних пријатеља и познаника није знао где је.

Сава Табачки, добровољац са Солунског фронта, сучући бркове једини им је ово рекао:

Враћиће се Божа. Рај још љраје. А у рају љошиљке душа иду љамо и овамо. Мора доћи кући јер је човек.

Уцењен је љабанима.

12.

У Мариолани априла 1919. године власник *Великој хойшела* Јакоб Јост њушио је зебњу око себе. Царство се раскварило, ново се није направило, граница је непрекидно шетала тамо-овамо, људи су зујали узнемирени, шумело је чекање да се нешто деси, а нико није знао шта.

Кажу да је изашао из хотела са дебелим свежњем новца у цепу, у најлепшем оделу са полуцилиндром на глави, заглушен глумом буком и сео на воз који је ишао ка Вршцу.

Тврде да је по њему плутала рђа, рекоше прошлог времена, и када је кренуо ка железничкој станици да је имитирао сумрак.

Причали су да се на месец дана изгубио по неком тајном задатку које му је дала тајна служба, неко рече нове државе, а неко пропалог Царства, и да се он док је добијао тајни задатак ругао сопственом слушању.

Када се вратио, био је савршено миран као да му се ништа није догодило. Око себе направио је зид, сабрао је ваздух-невољник око своје појаве и нико се није усудио да га ишта пита. Сви су

само међу собом шаптали, али ништа јасно нису могли да уоче ни у његовим очима, а ни поред ока.

Јакоб Јост имао је у души послушну ведрину попут човека који зна да мора.

13.

Фердинанд Пух био је берберин што је поседовао лаку руку и трчећи смех и који је бријао свет тог априла 1919. године као да брије мртве људе.

(Или оне што су преварили тишину.)

У вршачкој вароши сви су седали на његову берберску столицу и жмурећи се предавали плесу његовог бријача у ћутњи као да су већ све приче испричали.

Капетана Проку Јакшића вршачки берберин насапуњао је у три пене и ћутећи изашао на улицу.

Капетан је остао да жмури чекајући лагани ветар бријача на свом лицу.

Бријач Фердинанда Пуха никада није додирнуо капетаново лице и врат.

Вршачки берберин некуд је отишао да се у берберницу никад више не врати.

Капетан је остао да седи жмурећи удобно заваљен у берберску столицу.

Пио је успомене.

Разигравала му се молитва на челу.

14.

Априла 1919. године напетост је владала у просторијама Тајног редарства Торонталско-тамишке жупаније у Великом Бечке-реку. На тајним редарственицима брујала је одећа, око њихових тела шуњала се низбрдица, очи су им имале гласнике.

Неко је изгнао радост из просторија Тајног редарства.

Тајни редари Франц Кнабл и Гена Козловачки били су ужасно забринути и то нису скривали. Уселило је нешто у њих отров и утроба и глава и душа су им се измешале у силну вртоглавицу.

Са појава тајних редарственика здравље се откидало комад по комад.

До Гене Козловачког и Франца Кнабла стизали су гласови сакупљени на разним банатским странама: много људи кренуло је *некуд изражећи нешто у великој забуни што је хујала у њима.*

Превише је дошљака у овом свету. Превише је дошљака у смислу, мислио је паметно Гена Козловачки.

У темишварском парку госпођица Барбара Јасенски тог априлског преподнева 1919. године посматрала је дрвеће и облаке.

У парк је ушла сликана свитањем, помало обдарена летењем, са чудесном одећом на себи од материјала који је светлуцао.

Облаци над њом били су лепршави; носили су невидљиве пу-пољке пене и стрпљење огледала јер у њима су се огледали људи што су умели да виде себе.

Три ћошка нежности имала је госпођица Јасенски: на трепа-вици, испод колена и на малом прсту десног стопала.

Какав је ово дан, мислила је. Све се креће, мугроси лајано одрасија, душа је њокрејина уишеха за ишело.

У њодовима дрвеија сјавају њодине које сам одсањала.

РАФАЕЛ СОЛЕР

КОЛЕВКА, БАРЦИ НАЛИК

КОЛЕВКА, БАРЦИ НАЛИК

Разбуди памћење

И реци
хоћу ли ја губитник покорни
времена имати
под окриље светлости да доспем
којом у сате одмора
зрачиш

причај ми присно
на сто чинију стави и расплети
о посвећености оних што тањир супе
у кућу донесоше

скини се поред мене
испијмо из суда његову тајну

ево руке провидне
потражи је

ево олтара што га други украсише
сруши га

ево с тобом призване
у овом теснацу што ноћ га зову

моћна плодна окрепљујућа ноћ

СМЕСТА ПОПРАВИТЕ АРХИТЕКТУРУ

Шта оправдава строги камин
крај којег је одушевљено певао
с̄ӣӣло је ле̄ӣо с̄ӣӣло је ле̄ӣо

када је сунцокрет
распалио музику по грудима
а груди су биле у пару

и ко то у предвечерје
кроз парк прође
и обиље умножи чим га пожели
и чим га додирне

остаје утеха од лаких дужности

угланцај напуштено
инсистирај на шалукатрама

протегни се
као мачор

очајавај
као деда кад порани

док малим се таквим
пословима бавиш
док завесе из давнина тражиш

схватиш
да и детињство такође
попут хлеба се хлади

КАД ЈЕ НЕСАНИЦА ТВОЈА ЈЕДИНА ИЗВЕСНОСТ

Спознај тренутак
и зграби у руке кад се распламса
у краткотрајној потрази
последњу жеравицу прве ноћи
другима остави крепкост и углед
категоричку бескрајну старост
навику да се воле одрицања

и на врхунцу надметања

с поносом осветли сваку рану
јер живот вечни коштаће те живота

НИКО ТЕ НЕ ПРАТИ НА ОВОМ ПУТОВАЊУ

Учини оно исправно
премда висока била цена
и сурова пресуда

учини оно што би требало

и никоме не треба ништа на концу твог дела
ризик је твој
савршено леп и бескорисан, само твој

одлучно ради
уздржано исправљај
када скупиш снагу

нека одступе
збуњујући савети
претње размажених

живети значи одлучити
а свака грешка твоја је величина

јер само када стигнеш
испуњено постане проживљено

И СВЕ ТО, ДА БИСМО ОД ЖИВОТА
НАПРАВИЛИ ПОПИС

Не говорите младићу
који никада није прекорачио црту
колико год желели
да диктирате будућност
да му она буде мамуза

мамузе не говоре

оне знају, оне познају
снагу дају слабима
гест су хероја
а потом споменици постају

не дижите гласа молићу
на коњаника и гугутке његове
на пиједесталу за састанак
са студентом на размени
једнина женског рода
у сандалама

с каишићем на пиједесталу с мамузом
девојка гугутка будућност
нека ућуте

и јауци од игала
и рачуни које затварамо
с нулом

и нуле које дођоше
ћутке

Превео са шпанског
Предрај Шайоња

АУРОРА ЛУКЕ

ПРОБЛЕМИ СИНХРОНИЗАЦИЈЕ

ПРОБЛЕМИ СИНХРОНИЗАЦИЈЕ

У савршеном кадру, кад сценарио је добар
и глумци достојно херојима се граде,
време белеге дуби, један по један извор
гаси, и звучни се запис
прекида.

Доживљај платна у дроњцима
вечите недовољности живота.

Крхког ли филма
који ћемо снимити у овим сатима
за сесију приватну и тајну
на унутрашњем платну капака.

Безукусном тону стида
трику америчке ноћи
у дугиним преливима жудње
ни нијансе сепије
ни прошлости безбојне помоћи не могу.

Снови о капутима
по улицама сјајним од влаге,
уснама пуним, скоро црним
у сали. Младост,
трошна целулоидна трака,
осредњи сценарио,
проблеми синхронизације.

УНУТРАШЊОСТ

Разговарам са сновима често.
Позовем их да изађу из ноћи
и седну, у маглу огрнути,
за мој сто папирима затрпан.
И питам их о њиховој синтакси
јер увреде се ако говорим о семантици.

Извукох данас из њихових руку
део тебе, мајушан
попут јунске ноћи у Хил де Биједми,
једне Китсове јесени или мириса наранџастог џемпера
у давна недељна јутра.

EAU DE PARFUM

Детињства, мирис је
маховине у јендецима, иловаче, купине
и страшног насиља спознаје.

Мора, последња нота
последњег разливеденог таласа
пре него што се повуче и убеди нас
да сирена неће бити.

Ноћи, лаганих глазура
неког италијанског парфема,
још увек у моди.

Твог тела, арома
књиге авантура
отворене да се чита; такође и олеандера
беживотних и у пламу.

Мирис спаљеног живота.

О ЛАЖНОМ ПРОРОЧАНСТВУ

„Слушала сам приче о изненадним одсјајима над Јонским морем
у освит зоре када се оно проматра с врха Етне.”

Марџариј Јурсенар

Не надах се оваквом животу:
запањености, наглој провали среће,
понижењу,
досади.

Ал' и даље би лава Везува
могла нас да збрише, или чуда
с врха Етне, или лепоту
полубожанског мора.

Не надах се оваквом животу:
рајевима што се губе
или унапред изгубљеним биткама.

CARPE NOCTEM

Carpe noctem, љубави. Зграби напрасну жељу,
слепу попут пророка,
гроздове пубиса и сазвежђа,
бескрајно обрушавање
пољубаца са цртежима таласа и спиралама.
Хиљаде артерија
пулсирају попут алги. *Carpe mare*.
Заводљивост светлости,
секса на отвореном попут глатких корала,
пене у препонама и таласа
и паперја по обалама, попрсканих жеђу.
Жудња је носити
судбину мора у телу.

РОК ТРАЈАЊА

У јунској одори
живот скоро кротким бива
између пешкира зелених и жутих
и сјајне ликре на граници
са кожом. Мирис мора млаког
и лењости, саучеснице
таласа и купача: прикладно би било
кроз сунчана сочива воде потонути
или прашуме осликане над купачима,
последњу копрену соли разгрнути
оближњих рамена,
ноћ и авантуру одложити.
На чисту обалу живот би личио
да пред њим не крочи сенка:
избрисавши пљувачком јутрашњу со
угледах натпис изнад плећке:
СВЕЖЕ ВОЋЕ. Најбоље конзумирати
одмах. Производ се лако мења,
пре него што пожелите. Не примају се
рекламације.

Превео са шпанског
Предрај Шайоња

МИРКО ИЛИЋ

**ТЕЛЕФОНСКИ ПОЗИВ ИЗ
„СЛАВНЕ ГЕРЕ” У ИНДИЈАНИ**Лик Јована Дучића у роману *Тесла, ѿорѿреѿ међу маскама*
Владимира Пиштала

САЖЕТАК: Рад се бави појавом Јована Дучића као књижевног лика у роману *Тесла, ѿорѿреѿ међу маскама* Владимира Пиштала из 2009. године и сценом његовог телефонског разговора са Николом Теслом, протагонистом Пишталовог романа. Осим саме појаве Јована Дучића и осврта на начин на који је дат његов књижевни лик у поменутој сцени, у раду се предочава и историјска позадина, тј. историјски догађаји који су Дучића и одвели у Америку, као и његово политичко и уметничко деловање међу тамошњом српском дијаспором у време Другог светског рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јован Дучић, Никола Тесла, град Гери у Индијани, Сједињене Америчке Државе, Други светски рат

Свакако да већина уметничких, књижевних и филмских ликова спада у групу такозваних фикционалних ликова, што ће рећи измишљених, тј. ликова који су плод маште самог аутора: писца романа, приповетке, драме или сценаристе филма. Наравно, измишљени ликови који фигурирају у некој књизи или на филму могу бити и делимично засновани на особама које су стварно постојале или постоје, што значи да аутор може да допуни и домисли своје, суштински измишљене, ликове неким особинама, ставовима и другим карактеристикама преузетих од људи који су му познати из стварног света.

Међутим, осим потпуног измаштавања уметничких ликова, као и делимичног заснивања истих на стварним људима, како у

литератури тако и на филму, није редак ни случај да се као ликови појављују и особе које су, условно речено, у потпуности пренете из стварног света у свет књижевности или филма. Могло би се рећи да је појава историјских личности као уметничких ликова на страницама неког књижевног дела или на филму инспирисана разним разлозима; од оних који се тичу самог дочаравања једне епохе и догађаја у којима су те личности фигурирале и жеље да се додатно осветли њихова историјска улога, па до ауторове личне фасцинације ликом и делом оних људи који су обележили једно време својим радом у разним сферама људске делатности. Отуда ће књижевношћу и кинематографијом продефиловати дугачак низ личности које ће искорачити из историјског у уметничко. Одједи величине, изузетности и специфичности појединих људи, као и њихових поступака, одлука, било позитивних или негативних, њихове уметничке и интелектуалне заоставштине се проносе из прошлости у садашњост и будућност, те је и разумљиво да државници, војсковође, уметници, научници и друге историјске личности настављају да привлаче пажњу људи и одржавају њихово интересовање за доба у којем су живели и њихов лик и дело.

У српској историји постоји велики број људи чије биографије снажно привлаче пажњу и интересовање историчара, књижевника, биографа, публициста, али и обичних људи. Неки од њих неизоставно спадају у категорију личности које су својим научним или уметничким радом задужили српску културу и иза себе оставили неизбрисив траг у нашој историји. Свакако да је једна од тих личности и Никола Тесла (1856–1943), иако, без сваке сумње, значај његовог дела премашује оквире историје српског народа. Сем Тесле, међу поменутих великанима је и Јован Дучић (1871–1943), песник и дипломата, чије дело није светски познато попут Теслиног, али које је, свакако, од прворазредног значаја унутар српске културе. Управо ове две личности накратко спаја роман *Тесла, ѿорѿреѿ међу маскама* Владимира Пиштала из 2009. године.

Пишталов роман покрива временски период од Теслиног детињства у Смиљану, месту у ком је рођен 1856. у Војној крајини тадашњег Аустријског царства, па до његових последњих дана 1943. године у Њујорку. Дакле, видимо да су Тесла и Дучић били савременици. Тесла је, додуше, био знатно старији од Дучића, али су обојица умрли исте године. Никола Тесла је преминуо почетком 1943. године, тачније, 7. јануара, на православни Божић, а Дучић на Благовести, 7. априла, дакле, четири месеца касније.

Оба ова српска великана умрла су у Сједињеним Америчким Државама: Тесла у Њујорку, као што је већ речено, а Дучић у градићу Гери, у америчкој савезној држави Индијани. За разлику од Тесле

који је већи део свог живота провео у Америци (из Европе је отишао 1884), Дучић је у Америци провео само период од августа 1941. до своје смрти априла 1943. године.¹ Могло би се рећи да је Тесли Америка, као средина која је пружала веће могућности за реализацију његових изумитељских замисли, била циљ, након времена проведеног у Грацу, Прагу, Будимпешти и Паризу. Дучићу, који је, такође, свој век проводио по европским метрополама и коме је европски културни простор представљао средину у којој је налазио могућности за уметнички и културни ужитак, САД ће, пре свега, бити уточиште од рата у Европи и његовој домовини иако ће и тамо, мада не више у званичном својству дипломате, бити врло друштвено-политички активан. У време напада Немачке априла 1941. и нацистичке окупације Краљевине Југославије која је убрзо уследила, Дучић се налазио у својству изванредног посланика и опуномоћеног министра у Шпанији, у коју је распоређен претходне 1940. године.² Међутим, како је у то време било одлучено да Југословенско посланство у Мадриду дипломатски покрива и суседни Португал, Дучић је био акредитован као дипломатски представник и у тој држави.³ И управо ће из њеног главног града Лисабона напустити Европу 1941. године, након што ће у складу са Дучићевим ставом да нема сврхе одржавати дипломатске односе са Шпанијом након што је она признала такозвану Независну Државу Хрватску југословенска влада у егзилу затворити тамошње дипломатско представништво.⁴

Дучић је у Америци одсео код свог рођака Михајла Дучића у поменутом градићу Гери у Индијани на обали Мичигенског језера. По пристизању у Америку, Дучић се интензивно интересује за дешавања у окупираној домовини, те проживљава мучне тренутке због пристизања вести о масовном страдању српског народа у Независној Држави Хрватској. Иако већ у годинама, али сада ослобођен дипломатске етикеције и обзира, Дучић ће бити крајње отворен по питању политичких прилика у отаџбини пре и у току рата. Хрватска издаја Краљевине Југославије и страдање Срба од руке дојучерашњих сународника, Дучића ће подстаћи на активно агитовање против заговарања неке нове послератне Југославије.

---

¹ Александар Петров, „Сам против свих”, у *Златна ружа за Јован Дучића*, приредио Александар Петров, Београд, 2000, стр. 37.

² Миладин Милошевић, предговор књизи *Јован Дучић, Дипломатски сјиси*, приредио Миладин Милошевић, друго допуњено издање, Удружење Требињаца „Јован Дучић” у Београду, Београд, 2015, стр. 21.

³ Исто, стр. 22.

⁴ Радован Поповић, *Кнез српских ђесника*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 196.

У *Американском Србобрану*,⁵ српском часопису из Питсбурга, Јован Дучић ће објављивати песме и чланке о страдању Срба и у њима огорчено износити своје ставове.⁶ Говориће и на скуповима српске дијаспоре, а укључиће се и у рад обновљене Српске народне одбране,⁷ патриотске организације Срба у Америци коју је некада водио Михајло Пупин,⁸ а на чијем је челу након њене обнове био управо поменути Дучићев рођак Михајло Дучић.⁹ На повезаност Јована Дучића са Српском народном одбраном и на њихову идеолошку блискост у погледу на питање југословенске државе указује и то што је Дучић на конгресу Српске народне одбране 27. и 28. јуна 1943. године поменут као духовни вођа ове организације.¹⁰ Дучићево деловање у Америци међу српском емиграцијом ће бити толико енергично и толико недвосмислено антијугословенско да ће то изазвати и негодовање појединих чланова југословенске владе у егзилу у Лондону.¹¹ Осим појединачних песама, политичких чланака и есеја, Дучић је у Америци објавио и своју монографију *Гроф Сава Владиславић*, као и своју последњу збирку песама *Лирика*. Збирка је изашла на сам дан његове смрти, 7. априла 1943. године.

Као што видимо из овог осврта на Дучићев долазак у Америку и његово деловање, око годину и по дана, од његовог одласка из Европе августа 1941, па до Теслине смрти почетком 1943. године,

---

⁵ *Амерички Србобран (The American Srbobran)* прве су српске новине у САД. Појавиле су се 18. јануара 1906. године у Питсбургу (Пенсилванија). *Америчански Србобран* покренут је као српски лист за политику, просвету и књижевност. Види: Нада Петровић, „Односи Србије и САД у Великом рату и америчко признање новостворене Краљевине СХС”, у *Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, Vol. 4, No. 11, Бања Лука, 2019, стр. 191.

⁶ Александар Петров, „Сам против свих”, у *Злајна ружа за Јован Дучића*, приредио Александар Петров, Београд, 2000, стр. 37.

⁷ Српска народна одбрана (СНО) је српска патриотска организација основана на Видовдан 28. јуна 1914. године у САД. Први председник СНО био је Михајло Пупин. Организација је прикупљала помоћ за српски народ и била заслужна за слање 17.000 добровољаца у српску војску током Првог светског рата. Обновљена је за време Другог светског рата у Чикагу после објављивања Меморандума владике Валеријана о страдању Срба у НДХ. Види Јелена Ковачевић, „Јован Дучић у емиграцији 1941–1943”, у *Архив*, часопис Архива Југославије, година XV, број 1–2, Београд, 2014, стр. 143–144.

⁸ Славко Пановић, „Јован Дучић – обновитељ Српске народне одбране у Америци”, у *Злајна ружа за Јована Дучића*, приредио Александар Петров, ИП Сигнатуре, Београд, 2000, стр. 79.

⁹ Јелена Ковачевић, „Јован Дучић у емиграцији 1941–1943”, у *Архив*, часопис Архива Југославије, година XV, број 1–2, Београд, 2014, стр. 144.

¹⁰ Исто.

¹¹ Александар Петров, „Сам против свих”, у *Злајна ружа за Јован Дучића*, приредио Александар Петров, Београд, 2000, стр. 37–38; Јелена Ковачевић, „Јован Дучић у емиграцији 1941–1943”, у *Архив*, часопис Архива Југославије, година XV, број 1–2, Београд, 2014, стр. 145–150.

Дучић и Тесла су живели у истој земљи. Међутим, иако се Дучић задесио у истој држави у којој је Тесла живео већ деценијама, до сусрета ипак није дошло. Наравно, Дучићу су Теслин лик и дело, као и његова слава били познати и пре његовог одласка у Америку. О томе јасно сведочи и Дучићево писмо његовом рођаку Михајлу Дучићу код којег ће живети у Герију. Обавештавајући га о свом доласку у Америку, Дучић помиње да ће тамо доћи и „четири члана данашње владе: Милан Грол, шеф Демократске странке; Божа Марковић, министар правде; Бошко Јевтић, бивши председник владе и најзад Сава Косановић,¹² министар и члан Самосталне демократске странке (сестрић Николе Тесле)”.¹³ А и током свог боравка у Америци, Дучић ће поменути Теслу у једном од својих текстова које је објављивао у *Американском Србобрану*. У чланку „Лика и њена истина” из 1942. године, говорећи о Теслином завичају, он каже: „Лика је у најновије време дала светској науци Николи Тесли, сина родољубивог проте Милутина, који је један од највећих физичара светских, који је свету дао високу фреквенцију електрицитета, откриће светлости и покрета.”¹⁴ Дакле, Дучићу нису били познати само Тесла и његов рад већ и његово порекло и завичај. Осим у текстовима ове врсте које је писао и објављивао у српским гласилима у Америци, подстакнут стравичним вестима о покољу српског становништва у НДХ, Дучић се и у песми „Лички мученици” осврће на Теслин завичај.¹⁵

Међутим, на још једно занимљиво Дучићево помиње Тесле наилазимо и у једном, такође, историјски занимљивом Дучићевом дипломатском спису из 1932. године који говори управо о оном због чије ће се монструозне кулминације за мање од деценије Ду-

¹² Сава Косановић, кога Дучић помиње у овом писму је у то време био министар снабдевања у влади Душана Симовића након пуча 27. марта. Косановић је био син Теслине рођене сестре Марице, удате Косановић. У време Дучићеве антијугословенске и просрпске агитације у САД, Сава Косановић ће бити један од министара који ће Дучићево политичко деловање отворено критиковати и означити као антидржавно и шовинистичко, потпуно занемарујући да државе Југославије у том тренутку (у истом тренутку у ком НДХ истребљује Србе западно од Дрине) и нема. Види Јелена Ковачевић, „Јован Дучић у емиграцији 1941–1943”, у *Архиву*, часопис Архива Југославије, година XV, број 1–2, Београд, 2014, стр. 145–150.

¹³ Радован Поповић, *Кнез српских ђесника*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 197.

¹⁴ Јован Дучић, „Лика и њена истина”, у *Мање ђознајџи Дучић (A Less Known Dučić)*, Александар Петров, друго допуњено издање поводом песничког повратка у домовину, ИП Сигнатуре, Американски Србобран, Требиње, Питсбург, Београд, 2000, стр. XXII.

¹⁵ Јован Дучић, „Лички мученици”, у *Мање ђознајџи Дучић (A Less Known Dučić)*, Александар Петров, друго допуњено издање поводом песничког повратка у домовину, ИП Сигнатуре, Американски Србобран, Требиње, Питсбург, Београд, 2000, стр. 32.

чић наћи у емиграцији, а Срби у Босни и Хрватској, укључујући и оне из Теслине Лике, пред истребљењем о којем ће Дучић писати чланке и песме. Реч је о депеши из Мађарске из горенаведене године, тј. времена када је Дучић био на служби у Будимпешти. У допису насловљеном „Мађарски песимизам о Југославији – бесправност Србије као некултурне земље”, у којем извештава Богољуба Јефтића, тадашњег министра спољних послова Краљевине Југославије, о све интензивнијим покушајима историјског ревизионизма од стране земаља поражених у Првом светском рату, Дучић даје опис односа мађарских власти и јавног мњења спрам јужног им суседа, који се да наслутити и из самог наслова извештаја. Ослањајући своје ставове на тадашњу политичку кризу у Југославији, на јачајући ревизионистички фашизам и нацизам у Италији и Немачкој, Мађарска је прорицала и прижељкивала распад Југославије, дисквалификујући Србију, носиоца југословенског уједињења, као тобожњег хегемона који не заслужује привилегију коју има због своје политичке и културне заосталости. Мађарске политичке жеље ће се остварити при избијању Другог светског рата, али у тренутку док су оне још увек биле само непријатељске жеље, Дучић у свом допису, у намери да покаже сву дрскост и бесрамност шовинистичких ставова политичке јавности земље у којој је дипломата, се позива на славну српску средњовековну државу, на устаничку традицију и борбу за ослобођење, принету жртву на југословански олтар, али и на савремене великане уметности и науке које је изнедрио српски народ. Међу њима, Дучић помиње и Николу Теслу:

Срби су дали велике осниваче својој држави и средњег и новог века; први велики ослободилачки рат на Балкану; дали две прве највеће битке за хришћанску идеју, на Марици и на Косову; дали највеће хероје епоса и историје, и у средњем веку, а и сад у европском рату, једина је Србија бранила Балкан од странаца када су остали били уз странце; и дала од своје крви највеће научнике и писце (Руђера, Теслу, Пупина и толике друге) на Балкану и српско-хрватском језику. Ово су крвна историјска факта која Србија мора да каже у своју корист и за сигурност њеног дела.¹⁶

Дакле, из свега наведеног недвосмислено се види да је Дучић био врло свестан величине Теслиног научног и изумитељског генија

¹⁶ Јован Дучић, „Мађарски песимизам о Југославији – бесправност Србије као некултурне земље”, у *Јован Дучић, Дипломајски списи*, приредио Миладин Милошевић, друго допуњено издање, Удружење Требињаца „Јован Дучић” у Београду, Београд, 2015, стр. 129.

у светским оквирима и славе коју је његово име доносило и српском народу у целини. За Дучића је Тесла несумњиво један од великана српског рода.

Међутим, аутор романа *Тесла, њорџрејџ међу маскама* доводи Теслу и Дучића као књижевне ликове у везу преко поменутог градића Гери и тамошње српске православне цркве. Градић Гери (Gary), који се налази у америчкој савезној држави Индијани и на обали Мичигенског језера основала је Јунајтед Стејтс Стил корпорација (United States Steel Corporation) почетком 20. века и у коме је изградила своје производне погоне.¹⁷ Челичана је на тај начин привукла многе у потрази за послом, међу којима је било и доста имиграната, уључујући и српске.¹⁸ ¹⁹ На тај начин се у овом месту стварала српска заједница која ће ту 1915. године изградити православну цркву.²⁰ Била је то прва црква коју је српска заједница у Герију подигла. Друга црква, о којој је, заправо, у роману и реч, постојала је све до 1978. године када је изгорела у пожару.²¹ Поменута црква је освештана 1938. године и том приликом за кума је био изабран Никола Тесла. Сам Тесла није присуствовао овом догађају већ га је својим присуством заступао Дучићев рођак Мијало Дучић.

Управо на овој вези између цркве у Герију и њеног кума Николе Тесле, аутор изграђује сцену у којој се и Дучићев лик појављује. Ова сцена представља и почетак 122. поглавља насловљеног „Рат светова”. Сам наслов поглавља заправо се тиче наслова научнофантастичног романа Херберта Џорџа Велса из 1898. године, односно радио-драме засноване на Велсовом роману, коју је 1938. извео чувени амерички глумац Орсон Велс. Орсон Велс је поменути научнофантастични роман, који говори о инвазији Марсоваца на планету Земљу, адаптирао и у форми драме извео на радију у оквиру

---

¹⁷ Само име Гери овај град је добио по Елберту Хенрију Герију (Elbert Henry Gary), оснивачу корпорације која је основала град.

¹⁸ Нада Петровић, „Односи Србије и САД у Великом рату и америчко признање новостворене Краљевине СХС”, у *Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, Vol. 4, No. 11, Бања Лука, 2019, стр. 191.

¹⁹ У Герију ће одрасти, а једно време и радити у тамошњој челичани, амерички глумац српског порекла, Младен Секуловић, познатији под именом Карл Малден. Малденов отац Петар био је Дучићев земљак из Херцеговине, рођен у Билећи.

²⁰ Преузето са <https://www.saintsava.net/about/> (25. 5. 2021).

²¹ Године 1991. изграђена је нова црква посвећена Светом Сави у градићу Мерилвил (Merrillville), који се налази у близини Герија. Занимљиво је да се на зидовима ове нове цркве, међу неколико значајних личности из српске историје, налазе и Дучићев и Теслин лик (а и Пупинов, који је био ктитор прве цркве), као што је случај и са Саборном црквом у Дучићевом родном Требињу. Разлика је у томе што су ликови на цркви у Меривилу израђени у мозаику у склопу фасаде цркве, а у требињској цркви су ликови фрескописани у унутрашњости.

програма Меркури театра 30. октобра 1938. Извођење радио-драме било је у склопу празника Ноћ вештица (Halloween), те је Велс радњу романа адаптирао на тај начин што је исту изместио просторно и временски из Енглеске, односно из последње деценије 19. века у Америку и у 1938. годину. Велсово извођење драме у садејству са повременим укључењима и „извештајима” о „нападу” Марсоваца са лица места у Њу Џерзију, учинило је да се границе између фикције и стварности код слушалаца убрзо замагле. Поменути „извештаји” који су говорили о наводној инвазији Марсоваца и наоружању које су користили изазвали су панику међу слушаоцима радија, која се затим прелила и на улице.

Овде долазимо до једне ствари која можда није толико битна из уметничке перспективе, јер уметност има право на слободу на коју друге, углавном научне дисциплине попут историографије, немају. Наиме, ради се о својеврсном анахронизму, тј. хронолошкој испреметаности догађаја на основу којих аутор романа гради сцену којом се овај текст и бави. Ради се о томе да су се поменуто освештавање цркве у Герију и извођење радио-драме *Рајн свейтова* десили 1938, а Дучићев долазак у Америку тек 1941. године. Међутим, у сцени из Пишталовог романа Велсова радио-драма се већ догађа, тј. емитује, а освештавање цркве у Герију тек планира, након што је Дучић већ пристигао у САД. И сам почетак Другог светског рата се у роману дешава управо након овог поглавља, које својим симболичним насловом („Рат светова”) као да га и најављује. Дакле, хронологија ових догађаја у роману не одговара хронологији догађаја из историје. Дучић је у Америку стигао не само након што је Други светски рат почео у Европи него и након што је нацистичка Немачка напала Краљевину Југославију. По свему судећи, у питању је својеврсно сажимање догађаја у краћи временски оквир, вероватно у циљу подређивања хронологије концепцији романа. Уосталом, и сам аутор на крају романа каже да је настојао да поштује хронологију „сем у ретким случајевима кад су драмска и поетска логика беспштедно наметнуле свој ауторитет”.²²

Догађај из 1938. године је, заправо, и тема целог 122. поглавља. Аутор романа описује сцену у којој Никола Тесла, слушајући поменути радио-драму о доласку Марсоваца који поседују такозвани „зрак смрти”, уз осмех препознаје део одраза своје огромне изумитељске репутације и њен плодан утицај на уметничку машту. Док се паника полако ствара међу становништвом којем се замаглила граница између стварног и фикционалног, Тесла ће увидети

²² Vladimir Pištalo, *Tesla portret među maskama*, Agora, Zrenjanin, 2014, стр. 413.

ироничност ситуације у којој су они који су некада њега исмејавали за фантастичност изума које је предвиђао, сада, заправо, у исте поверовали, насамарени радио драмом Орсона Велса.

Ова сцена у којој се и појављује Дучићев лик управо започиње музичким уводом и гласом Орсона Велса са радија који се чује у сали хотела „Њујоркер”, у коме је изумитељ радија и живео до своје смрти. Убрзо ће Велсов говор, који је Тесли привукао пажњу, бити прекинут музичким интермецом, а Тесла добити обавештење да се јави на телефонски позив: „Из Гери Индијана телефонирали су му господин Дучић и тамошњи конзул Петар Чубрић да му кажу да је вест да ће бити кум овдашње цркве примљена са великом радошћу.”²³ Дакле, као што је већ поменуто и као што се да видети из цитата, Пиштало уводи Дучићев лик на основу историјског податка о Теслином кумовању српској цркви у Герију, као и чињеници да је у том истом граду Дучић живео код свог рођака Михајла. Наратор романа нам потом каже да су „појачаним гласом преко телефона” Тесли прочитали вест из *Американској Србобрана*:

Славни кум поздравља славну Геру! Јутрос је Србобран добио историјску депешу из наше славне Гере која гласи: Велика је част указана нашој Гери – драо се биковски глас преко телефона. – Наш велики геније НИКОЛА ТЕСЛА примио се да буде кум наше герске богомоље која ће бити посвећења 24. новембра.²⁴

Као што се види у цитату, Пиштало је увео Дучићев лик у сцену и преко његове везе са часописом *Американски Србобран*, чији је био сарадник. Сам Дучићев разговор са Теслом кратко траје. Саговорници размењују тек неколико реченица, при чему се Теслине своде на по два пута поновљен израз захвалности. Након првог Теслиног захваљивања на указаној почести, Дучић наставља свој помпезни говор који прелази у хвалоспев Тесли: „– А чек’ сад ово – викао је Дучић. – По нашем мишљењу, нема већег генија у историји човечанства који је више олакшао живот обичног човека од Николе Тесли.”²⁵ Након овог дела следи својеврсни сажетак онога што Дучић и амбасадор Чубрић желе да искажу свом саговорнику: „Њима је све било јасно. Тесла је био Србин, рођен од српске мајке, српски геније који је из свог српства црпео инспирацију, па су велике српске мисли падале на памет – њему Србину!”²⁶ Тесла ће се опет само захвалити, а Дучић опет наставити свој говор

²³ Исто, стр. 391.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто, стр. 392.

²⁶ Исто.

реченицом која одражава оно што је Тесла постао у свести људи: „И кажу да су једном све фабрике у Америци стале и да сте их за минут поправили. И да сваку ноћ проводите у Лици”.²⁷ Као и за друге људе, тако и за Дучића, Тесла није више био само велики изумитељ и научник. Његова достигнућа су од њега у причама људи, понекад невероватним колико и његови изуми, правила биће готово надљудских способности и интелигенције. Теслин лик и дело се већ преображавао у мит и легенду савременог доба. Али за разлику од других људи у Америци и свету, Тесла је за Србе, а самим тим и за Дучића, био још више од поменутог и био још значајнији. Као што Дучићево помињање Теслине родне и завичајне Лике показује, Тесла је за своје земљаке био у том тренутку један од највећих и најславнијих синова српског рода. У њиховим очима, Теслина слава је проносила и славу српског имена. Наравно, то није било без основа, и сам Никола Тесла је заиста с поносом говорио и писао о свом српском пореклу, српској историји и јуначкој традицији и епским песмама које су је опевале.²⁸

Међутим, као што је речено, видно је да на сав Дучићев ентузијазам с којим он чита објаву из *Србобрана* и упућује похвале Тесли, Теслин лик одговара учтивим, али штурим и пригушеним „Хвала, хвала”.²⁹ Спрам Дучићеве помпезности и ентузијазма стоји Теслина, могло би се рећи, чак и блага незаинтересованост за тему разговора, те заокупљеност радио-драмом, чије слушање му је прекинуо неочекивани Дучићев телефонски позив. Може бити и да Теслини пригушени и штури одговори дочаравају и његову старост. Тада је већ био у осамдесетим годинама. Тесла је остао упамћен као човек који није много марио за почаст и похвале, мада имајући у виду Теслин понос на српско порекло, његова захвалност својим земљацима свакако се може сматрати искреном. Приказ телефонског разговора између Дучића и Тесле се завршава још једним упорним Дучићевим „А чек сад ово...”³⁰ којим наставља свој говор након саговорничког захваљивања. Роман нам више не даје садржај Дучићевог излагања, али се да претпоставити да се ради о додатним похвалама или препричавању анегдота које говоре о Теслиној величини. Након завршетка приказа разговора, Тесла се враћа у салу за вечеру и наставља да слуша радио-пренос.

---

²⁷ Исто.

²⁸ Никола Тесла, „Никола Тесла о Змају Јовану Јовановићу” (Zmai Iovan Iovanovich, the chief Servian poet [sic]), у *Ја, Никола Тесла*, Александра Нинковић Ташић, Милорад Дурутовић, Агапе књига, Београд, 2020, стр. 153.

²⁹ Vladimir Pištalo, *Tesla portret među maskama*, Agora, Zrenjanin, 2014, стр. 392.

³⁰ Исто.

Као што смо видели, Дучић се појављује изненада и накратко у роману. Његов лик је дат кроз свега неколико реченица, али и кроз тако кратко појављивање могу се уочити неке карактеристике Дучићеве личности по којима је остао упамћен и које код читалаца могу да призову историјског Дучића. Пре свега, оно што је одмах уочљиво је то да сцена телефонског разговора са Теслом приказује Дучића као једну упорну и чак помало наметљиву личност која не узима много у обзир евентуалну саговорникову индиспонираност да се интензивније укључи у разговор. То видимо по Дучићевом понављању фразе „А чек’ сад ово” којом наставља свој говор, не обазирјући се много на саговорникове кратке одговоре. Осим тога, Дучићев ентузијазам у одавању почаст и у похвалама које изриче Тесли упућују на његову речитост, чак и слаткоречивост, која је постала пословична још за његовог живота. А описом његовог гласа као „биковског” може се допунити представа о једном крупном и расном Херцеговцу. Даље, Дучићево помињање Теслиног српског порекла и родне Лике, могу да алудирају и на тадашњу Дучићеву склоност ка нескривеном србовању и посвећености српским националним питањима током његовог боравка у Америци. А с друге стране, да ли се Теслина вербална шкртост у овој сцени може тумачити и као последица клеветања Дучића од стране оних који су његов просрпски активизам изједначавали са шовинизмом? Да ли можемо овде наслутити и утицај Саве Косановића на свог ујака?³¹

И колико год била кратка, сцена овог телефонског разговора је занимљива и због тога што долази неочекивано. Чак и са познавањем историјске чињенице да су Дучић и Тесла једно време живели у истој земљи, Дучићев лик се појављује изненада и помпезно. Има и неке додатне занимљивости у томе што Пишталов роман спаја две значајне историјске личности чије су судбине ипак биле врло различите, али посебно што су те личности у неким аспектима биле антиподне. Не знамо да ли је Тесла читао Дучићеву поезију, ни шта би о њој мислио, али знамо да је поезију волео и у њој уживао, почев од српске народне епске, па оне Гетеове, Бајронове, Змајеве. Но, у сваком случају, љубав према поезији би била оно за шта бисмо могли рећи да су делили, па и стварали, свако на свој начин. Међутим, Пишталова сцена кратког телефонског

---

³¹ Као што је већ напоменуто, Теслин сестрић Сава Косановић је био је један од оних који су сматрали да је отворено антијугословенско деловање српских иселеничких организација у Америци, објављивање антијугословенских чланака у тамошњој српској штампи, као и Дучићево лично антијугословенско деловање штетно по политику владе која је још увек, бар званично, била југословенска. Види: Јелена Ковачевић, „Јован Дучић у емиграцији 1941–1943”, у *Архив*, часопис Архива Југославије, година XV, број 1–2, Београд, 2014, стр. 148–149.

разговора нам доноси спој песника и уметника речи, којег је пратила репутација заводника и који је од своје страсти стварао песничку уметност, и песника науке и техничких изума који је свој живот проводио у релативној и својеврсној аскези која је произилазила из посвећености изумитељском раду, не занимајући се, бар не на начин на који је то Дучић чинио, за лепши пол, а који је ипак нехотице очаравао својом појавом, интелектом и харизмом.

И као што је већ поменуто, сусрет између Дучића и Тесле није се никад догодио, али је историјска могућност за тај сусрета постојала. И управо ће тај никад нереализовани сусрет бити епизода из Дучићевог живота која читаоца уводи у један други роман у коме ће се Дучић такође појавити, али овога пута као главни лик.³² Биће то роман Славише Павловића *Химерина крв*, насловљен по једном од најчешћих мотива Дучићеве поезије и прозе.

ЛИТЕРАТУРА

- Дучић, Јован, „Лика и њена истина”, у *Мање познати Дучић (A Less Known Dučić)*, Александар Петров, друго допуњено издање поводом песничког повратка у домовину, ИП Сигнатуре, Американски Србобран, Требиње, Питсбург, Београд, 2000.
- Дучић, Јован, „Лички мученици”, у *Мање познати Дучић (A Less Known Dučić)*, Александар Петров, друго допуњено издање поводом песничког повратка у домовину, ИП Сигнатуре, Американски Србобран, Требиње, Питсбург, Београд, 2000.
- Дучић, Јован, „Мађарски песимизам о Југославији – бесправност Србије као некултурне земље”, у *Јован Дучић, Дипломатски сјиси*, приредио Миладин Милошевић, друго допуњено издање, Удружење Требињаца „Јован Дучић” у Београду, Београд, 2015.
- Ковачевић, Јелена „Јован Дучић у емиграцији 1941–1943”, у *Архив*, часопис Архива Југославије, година XV, број 1–2, Београд, 2014.
- Милошевић, Миладин, предговор књизи *Јован Дучић, Дипломатски сјиси*, приредио Миладин Милошевић, друго допуњено издање, Удружење Требињаца „Јован Дучић” у Београду, Београд, 2015.
- Павловић, Славиша, *Химерина крв, роман о Дучићу*, Лагуна, Београд, 2020.
- Пановић, Славко, „Јован Дучић – обновитељ Српске народне одбране у Америци”, у *Златна ружа за Јована Дучића*, приредио Александар Петров, ИП Сигнатуре, Београд, 2000.
- Петров, Александар, „Сам против свих”, у *Златна ружа за Јована Дучића*, приредио Александар Петров, Београд, 2000.

---

³² Славиша Павловић, *Химерина крв, роман о Дучићу*, Лагуна, Београд, 2020, стр. 11.

Петровић, Нада, „Односи Србије и САД у Великом рату и америчко признање новостворене Краљевине СХС”, у *Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, Vol. 4, No. 11, Бања Лука, 2019.

Pištaló, Vladimír, *Tesla portret među maskama*, Agora, Zrenjanin, 2014.

Поповић, Радован, *Кнез српских ђесника*, Службени гласник, Београд, 2009.

Тесла, Никола, „Никола Тесла о Змају Јовану Јовановићу” (Zmai Iovan Iovanovich, the chief Servian poet), у *Ја, Никола Тесла*, Александра Нинковић Ташић, Милорад Дурутовић, Агапе књига, Београд, 2020.

Интернет извори:

<https://www.saintsava.net/about/>

ПАВЛЕ БОТИЋ

ФИГУРАТИВНОСТ ТВРДИЧЛУКА У АНДРИЋЕВОМ РОМАНУ *ГОСПОЏИЦА*

САЖЕТАК: Правац истраживања овога рада иде ка дешифровању и именовану фигуративног потенцијала тврдичлука као основне рецепцијске јединице Андрићевог романа *Госпођица*. Назначен је алегоријски оквир тврдичлука *Госпођице* у чијој функцији се налазе металепа, хијазам и просопопеја. Фигуративна читљивост и романескна писљивост тврдичлука у роману *Госпођица* представљају алегорију саме књижевности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: тврдичлук, фигуративност, дефигурација, деперсонализација, Андрић, алегорија, књижевност, металепа, хијазам, читање

„Никад бољих времена, ни подеснијег тла
за обману и самообману.”

*Иво Андрић*¹

Насупрот статусу конститутивности који тропи и фигуре уживају у књижевности, насупрот делотворности, епистемолошком учинку и увидима књижевне реторике (тропологије) од Русоа до Пола де Мана, српска универзитетска интерпретативна продукција углавном остаје равнодушна према епистемолошким могућностима трополошке проблематизације канонских дела српске књижевности. И на примеру рецепције Андрићевог романа *Госпођица* видимо да критичка литература нема амбиције да иде даље од интерпретацијског књиговодства и психоаналитичких уопштавања².

¹ Иво Андрић: *Госпођица*, Младост, Загреб, Просвета, Београд, Свјетлост, Сарајево, ДЗС Словеније, Љубљана, 1965, стр. 168.

² Примера ради, видети међународни зборник радова *Андрићева Госпођица* (Institut für Slavistic der Karl-Franzens-Universität Graz, Народна и Универзитетска библиотека Републике српске, Свет књиге, НМЛибрис, Бања Лука, 2017).

Ниједна интерпретативна анализа не може нам помоћи да читамо фигуративна значења књижевности. Рационализам интерпретације покрива граматичку, логичку, пара-фигуралну функцију језика књижевности, и није у стању да именује и објасни литерарност тропа и фигура. Изван етичког конформизма и епистемолошког бирократизма књижевне интерпретације³ и у случају Андрићеве *Госпођице*, сам језик отвара нам могућности да роман дешифрујемо фигурално.

Да бисмо уопште регистровали и именовали значењска кретања инхерентна роману *Госпођица*, неопходно је да интерпретацијску херменеутику субјекта заменимо реторичким моделом фигуративног читања⁴.

Андрићева *Госпођица* дели романескне јунаке на оне који болесно штеде и на оне који болесно расипају. Традиција тврдичлука (шкртости, цицијаштва) својствена светској књижевности од Менандра и Плаута, до Балзакa и Достојевског, и у роману *Госпођица* основна је референцијална јединица читања. Фигуративност језика *Госпођице*, међутим, успева да у други рецепцијски план потисне утицај аутора и наратора. За разлику од аутора и наратора који остају миметичке референце *Госпођице*, тврдичлук се у роману првенствено односи на језик. Дешифрован у *Госпођици* као унутарјезичка фигура, тврдичлук може радикално преусмерити наративне токове романа, будући да индиректни говор тврдичлука делује на главну јунакињу, Рајку Радаковић, деперсонализујуће. Примарна реторичка функција тврдичлука у роману *Госпођица* јесте дефигурација Рајке Радаковић. Однос између тврдичлука као хибридног означитеља и његовог имплицитног означеног у роману *Госпођица* мотивисан је и реверзибилан до те мере да тврдичлук може функционисати и аутономно, без референцијалног апострофирања Рајке Радаковић. Другим речима, *Андрићева Госпођица јесте референцијално означено тврдичлука, али није његово реторичко означено*. Када у чиновима сопствене патолошке штедње

³ Амерички компаратиста Џонатан Калер упозорава: „Ако је интерпретација увек и нужно погрешка, тада ћемо се морати позабавити питањем зашто је то тако; а када проучавамо услове интерпретативне грешке ми се укључујемо у историјски и теоријски подухват који окушава на шира и занимљивија питања о путевима књижевности и читања која су била потиснута или смењена другим питањима током владавине интерпретације.” (Џонатан Калер: „Изван интерпретације: изгледи савремене критике”, прев. Милица Минт, *Дело*, Београд, год. XXIV, број 3, 1978, стр. 14).

⁴ „Замена херменеутичког семиотичким моделом, интерпретације-дешифровањем, требало би да, у перспективи збуњујуће нестабилности значења текста током историје (укључујући, наравно, и значење канонских текстова) представља приличан напредак.” (Пол де Ман: „Опирање теорији”, прев. Адријана Марчетић, *Лешојис Мајшице српске*, год. 161, књ. 435, св. 5, 1985, стр. 766).

или зеленаштва Рајка Радаковић, види „мир у ком нити се жени, ни удаје, ни болује ни умире”⁵, јасно је да су обележја њене самообманутости иманентно литерарна, и да интертекстуално не заостају за самообманама Еме Бовари, Акакија Акакијевича, Аљоне Ивановне или Мерсоа. Упорно стваралаштво тврдичлука, штедње, зеленаштва и крпежи толико притиска, деформише и дефигурише Рајку Радаковић, да ће она у вербалном процесу перлокуције бити белетризована:

„Крпеж!” То је сласт. То је, истина, вечита борба и заморно надмудривање са моћним, невидљивим непријатељем. У тој борби има сувопарних, тешких, привидно безизлазних тренутака, има и пораза и клонућа, али има, и много више, светлих тренутака преданог светачког служења и победничког заноса... Али ту, где друге жене попуштају и предају се тој свемоћној сили која све троши и тањи на вама и која прати сваки људски живот и сваки покрет, као проклетство које је са грехом првог човека пало на људско постојање, ту за Госпођицу тек почиње права борба и тек се отварају мучни и далеки, али сјајни изгледи великих победа. Свим својим тихим и невидљивим, али великим и упорним девичанским снагама она се баца на тај предмет и не пушта га из руку ни испред очију док не буде изушиван и искрпљен за нову дугу употребу... Време мучи и замара само оне који живе заузети једино ништавним бригама о својој личности и својим уживањима, али оно је кратко и неосетно онима који, заборављајући себе, раде на ма каквом послу који их превазилази.⁶

Андрићева Госпођица у великом ходу темпоралности романа проналази могућност да поверује фикционалном самопревазилажењу. Госпођица верује у (њој непознат) фаустовски домострој самоспасења од смрти делима људским створеним у времену⁷! И прелашћено планира да *својим рагом освети и њокаје оца*⁸!

Унутрашња веза између тврдичлука и књижевности у роману *Госпођица* појачана је употребом хијазма: оно што је од неви-

⁵ Иво Андрић 1965, стр. 247.

⁶ Нав. дело, 17–77.

⁷ Ослањајући се на Вагнерово демонско стварање кристалног човечуљка, Хомункула, Мефисто у *Друћом делу Фаустиа* проповеда свим људима магију бесмртности у форми пропадљивости дела људских руку:

„На крају зависимо сви,
од бића које створили смо сами!”

(Јохан Волфганг Гете: *Фауст* (*Дрући гео*), прев. Бранимир Живојиновић, СКЗ, Београд, 1985, стр. 102).

⁸ Иво Андрић 1965, стр. 77.

дљивих злих сила нападано, оно што ход и дејство времена разграђују, одбраниће фанатизам људског рада, а методологија шкртости и штедљивости ће сачувати. У функцији преноса тврдичлука са миметичког нивоа, на ниво алегорије, хијазам ће прецизно артикулисати метафизички елитизам Андрићеве Госпођице, која у свету расипништва и отимача припада *ојромној мањини* поклоника религије цицијаштва и штедње, као у примеру: „Слаб и немоћан изгледа сваки напор да се чува и штеди, кад у исто време толики други нештедимице расипају, закидају и отимају”⁹. Алегореза тврдичлука у *Госпођици* опире се процесима граматизације тврдичлука, пошто артикулише значења која сједињују страст среброљубља са страстима књижевног читања и писања¹⁰:

Крај и бокове једне и друге поворке златника прати стотињак наполеона, ситних, жустрих, француских петлића светлог и јасног одређеног лика. Они су као нека коњица чаркашких одреда и заштитница. Они имају лепо име и добар звук кога ухо не може сито да се наслуша. То је необичан изглед у ком Госпођица ужива сваког дана, њен *ћрозор у свей*, њено друштво и лектира, њена вера и породица, њена храна и разонода. После сваког прегледа и пребројавања тај предео је друкчији, и само не зна да ли је веће, лепше и моћније оно што он даје или оно што обећава. Ту је основ, смисао и циљ живота.¹¹

Да би у роману профункционисао вербално, тврдичлук мора постати преносљив у низове алегоријске сукцесије. Последњи цитирани одломак романа *Госпођица* показује нам да обредно-језички чинови пребројавања златника и новца који обухватају храну и породицу, лектиру и веру, смисао и циљ постојања Рајке Радаковић, заправо конституишу алегоријску текстуалност. Јер алегоријски склоп ентитета стицања, штедње и шкртости у роману *Госпођица*, умногоме одговара алегоријском стању модерне књижевности, и упућује на алегоријски статус књижевности у Андрићевом делу. Ту је књижевност као систем читања и писања ентелехијски принцип који апсорбује породицу и храну, самоодрицателни рад и веру, тропе и фигуре, смисао и циљ човековог постојања. А „подвиг” тврдичлука који изискује *најоре, одрицања* и

⁹ Нав. дело, 35.

¹⁰ Неуротични страхови Госпођице од нестанка новца са лица овога света, означавају металепсу Андрићевих стваралачких стрепњи од краја и смрти књижевности: „Да, новац је напустио свет, као ствар излишна и без вредности. Цела земља нема једне једине крајцаре... Да, нестало је новца са лица земље. Покрали су земљу. Не нису је покрали. Десило се нешто чудовишније и горе: нестало је појма о новцу. Та реч изгубила је свој смисао.” (Исто, 142–143).

¹¹ Исто, 252.

*жртве*¹², могао би бити само још једна металепа „подвига“ читања/писања књижевности који, такође, изискује *најоре, одрицања и жртве!* Све у свему, алегоријско означено тврдичлука (као означитеља) у роману *Госпођица* јесте сама *форма књижевности*. То, свакако, не значи да свеколика књижевност има менталитет шкртости и штедње, већ да је тврдичлук фигуративно *чишљив* и романескно *йисљив*.

С друге стране, Андрићева деперсонализована Госпођица најрадије се наслађује, теши и самозаварава солиписизмом тврдичлука¹³. На тај начин индиректни говор тврдичлука постаје елемент „аутобиографског“ дискурса унутар романа *Госпођица*: ако је просопојеја троп аутобиографског приповедања¹⁴, онда нас не изненађује што новчанице у роману *Госпођица* на наше очи *дишу* и *расићу*!¹⁵ Топологија тврдичлука у *Госпођици*, надаље, функционише као састојак „аутобиографског“ дискурса овога романа, и због тога што емитује сигнале литерарности модернитета: боваризам лектире¹⁶;

¹² „Али пре него што упали светлост (Госпођица, прим. П. Б.), остане тако за неколико тренутака, са рукама скрштеним над послом, са болним али узвишеним осећањем да су грање границе штедње ипак недостижне. То је само растужи, али не обесхрабри. Ма како да су далеке, ма и недостижне биле, ипак су оне достојније напора, одрицања и жртава, него ма који циљ који може себи да постави.“ (Исто, 35–36).

¹³ Андрићева Госпођица није односна ни Исусу Христу, Богу Цркве, ни српској националној заједници којој родословом формално припада: „Неподношљива јој је мисао да њен посао и њен интерес могу да буду везани [...] и условљени нечим што је потпуно изван њене власти, да и она мора да дели злу судбину неке заједнице. Шта ја имам са Србима студентима? Питала је љутито ту бледу таму која се испречила над њом. У њој се дизала бесна воља да се ослободи потуни и заувек свих веза и обзира, тако да нико нема права да ма шта тражи од ње, као што се она никад није осећала везаном за кога, нити је икад ишта тражила у име тих веза.“ (Исто, 98).

¹⁴ Видети Пол де Ман: „Аутобиографија као раз-обличење“, прев. Новица Милић, *Књижевна кришка*, год. XIX, март–април, 1988, стр. 124.

¹⁵ Иво Андрић 1965, стр. 250.

¹⁶ Андрићева подвижница шкртости и штедње, Рајка Радаковић, чита дневну периодику („Јер она [Рајка Радаковић, прим. П. Б.] обрнуто од већине света, само површно пређе погледом прве странице новина, а пажљиво чита једино последњу, на којој се налазе вести о лицитацијама, распродајама и зајмовима, о кретању вредности у привреди и на новчаном тржишту.“; Исто, 91), чита немачке путописе („Путописи су једине књиге које она купује и редовно чита и у којима тражи и налази нешто што је у неодређеној, али јакој вези са њеним животом, нарочито ако су ти путописи о непознатим континентима и открићима скривених блага и нових тржишта.“; Исто, 96), занесено чита текст на новчаницама („Само оштри рељеф писама и ликова на њима показује да је то новац и мртви метал. На једној страни крупна богиња Слободе, на почелици јој пише *Liberta*, а на другој американски грб, са ситним, али јасним натписом *Ex pluribus unum*. Све је то увек исто, али може да се чита сатима, данима, годинама, као чудесна књига која се сама продужује и обнавља.“; Исто, 251), на гробљу у сузама чита натпис са мраморне надгробне плоче под којом почива њен родоатељ, Обрен Радаковић: „Тај гроб је побусан и откопан, оперважен белим каменом; у зачељу ниска мраморна плоча са крстом, поред ње расте ружа месечарка, усађена заједно са саксијом у земљу. Кроз њено зелено лишће назире се златна слова на плочи: *Овде почива Обрен Ра-*

писљивост уобразиља и успомена¹⁷; време, тумачење и тропе¹⁸; фикцијску слободу¹⁹; философски солипсизам²⁰; монетарну теологију²¹.

II

Мимо књиговодствених интерпретација Андрићеве књижевности постоји и једно скрајнуто, *библијско чиињање* Андрића. Ово *чиињање* није плод са универзитетског дрвета познања већ лоза логосности са јеванђелског чокота, која разликује духове:

Нису чиста посла с Андрићем, то желим рећи, јер савршенства сличне природе нужно произилазе или из божанске надахнутости

даковић, тировац, преминуо у 45-ој години живота. Оштро, дуго и нетремице гледа Госпођица у тај натпис, све док јој не заблеште очи и сва се слова испретурају и претворе у златне искре, помешане са сузама." (Исто, 86).

¹⁷ „У ствари, док хвата и испушта жице, провлачећи конач, Госпођица пушта мах и својој уобразиљи и својим успоменама, и мисли и машта на свој начин и сећа се, упоредо или наизменце. Све тако од жице до жице, и вечерас пролази пред њом цео њен живот..." (Исто, 21).

¹⁸ „Крпити значи борити се против пропадања, значи помагати вечности у њеном трајању. Зато је тај неугледни и ситни посао тако велик и свет и испуњава целу душу миром и задовољством. Због тога вреди и помучити се, и штошта поднети и отрпети... Јер шта су ситне муке и одрицања која подносимо у служби штедње, према ономе што нам она даје и од чега нас спасава... Са фанатичном храброшћу мученика треба подносити све у тој борби..." (Исто, 19).

¹⁹ „У целој кући није било више ниједне од оних излишних маленкости, које одвраћају и троше нашу пажњу, и без којих већина људи живот и не сматра животом. Ни боје, ни звука, ни трага од штетне осећајности и скупе разоноде. Тако је најзад, после толико година систних попуштања и уступака, Госпођица била стварно слободна, у кући која најбоље одговара њеним најдубљим жељама и потребама. Слободна и сама." (Исто, 244).

²⁰ „Свака истинска, велика страст тражи самоћу и безименост. Човек који служи својој страсти жели да остане невиђен и незнан, насамо са предметом своје страсти, и о свему другом воли и уме више и боље да говори него о томе што је главни предмет његових мисли и жеља." (Исто, 244–245).

²¹ „За њу већ одавно постоје два света, потпуно различна иако не потпуно одвојена. Једно је овај наш свет, оно што цео свет зове светом, целокупна шумна и непрегледна ова земља са људима и њиховим животом, њиховим нагонима, тежњама, мислима и веровањима, са њиховом вечитом потребом грађења и разарања, са неразумљивом игром међусобног привлачења и одбијања. А друго, друго је свет новца, царство стицања и штедње, скровити и тихи, само мањини познати, али бескрајни предео безгласне борбе и сталног сновања у коме владају рачун и мера као два нема божанства. Нечујан и невидљив, овај други свет није ништа мањи ни мање разноврстан ни мање богат од оног првог. И он има своја сунца и своја сазвежђа, своја свитања и помрачења, своје успоне и падове, своје благослове и неродице; и он има велику, нејасну снагу свога унутарњег смисла, животног начела на коме све почива и око кога се све креће, а који слаб и смртан човек може само да наслути и назре. Тај тамни и наопаки свет она је сматрала лицем, а онај први наличјем. То је свет коме целим својим бићем припада Госпођица и у коме она стварно живи. А њен живот у овом нашем свету личи у мноме на живот аскета који је одавно и потпуно нашао мистичну везу са божанством и у њ пренео тежиште свога живота, па сада се још само привремено и пролазно, јер мора, креће овде међу нама..." (Исто, 78–79).

или исходе с друге оне стране... И, заиста, дјела Андрићева, прије свега она написана током рата у Београду, *На Дрини Туџирија*, *Травничка хроника* и *Госпођица*, не пишу се за рата. Не пишу се за четири године. Него се таква савршенства, под благословеним условима, пишу цијелог живота.²²

Никола Маловић исповеда оно што поетике и херменеутике, позитивизми и психоанализе, критике и теорије, факултети и институти упорно прећуткују: извор српске и светске књижевности је или Биће Божије, или отац лажи. И сва давања људима су или Божја или ђавоља. У пребрзо написаној, а језички савршеној и граматички безгрешној синтакси Андрићевих романа *Травничка хроника*, *На Дрини Туџирија* и *Госпођица*, Никола Маловић препознаје менторски рад Нечастивог.

У роману *Госпођица* менторство Нечастивог препознајемо у пренесеним значењима тврдичлука. Примера ради, експресивни „манифест” материјализма који Обрен Радаковић, родитељ главне јунакиње романа, Рајке Радаковић, усмено завештава својој петнаестогодишњој ћерки, у своме језгру скрива модалитете алегоричке употребе језика. Србин Крајишник, Обрен Радаковић, не благосиља своју кћер апостолском вером у Христа и Царство Небеско већ је заветује идолопоклонством стицања, шкртости и штедње:

Треба да знаш, једном заувјек, и да никад не заборавиш да је сваки човјек који не умије да уреди однос између својих прихода и расхода онако како то живот од њега тражи, унапријед осуђен на пропаст. Не вриједи ти ни наслиједити ни стећи ни имати, ако то не умијеш. Твоји приходи не зависе само од тебе, него од разних других људи и околности, али твоја штедња, зависи једино од тебе. На њу треба да иде сва твоја пажња и сва твоја снага. Ту мораш бити немилосрдна према себи и према другима. Јер није довољно откидати од својих жеља и потреба; то је мањи дио штедње; него треба прије свега заувјек убити у себи све оне такозване више обзире, господске навике унутарње отмености, великодушности и болећивости. На те наше слабости које људи, да би нас заварали, називају најљепшим именима, свак рачуна кад нам прилази; оне гутају све плодове наших способности и напора, оне су понајчешће узрок нашег доживотног робовања сиромаштву или чак наше потпуне пропасти. Све то ваља безобзирно из душе ишчупати, јер штедња треба да је немилосрдна као и живот сам... Ради колико можеш и како хоћеш, али штеди, штеди увијек, свуда, на свему, не базирујући се ни на што и ни на кога. Јер наш је овдашњи живот такав да се

²² Никола Маловић: „Андрић и ђаво”, *Дјело Ива Андрића у новом миленијуму*, Зборник радова, Херцег Нови – Нови Сад, 2006, стр. 155.

људи не држе и не подижу радом него штедњом. И јер треба да знаш да су људи и добри и савјесни према онима који од њих не зависе и ништа не траће, али чим се вежеш и дођеш у зависан положај, све престаје, бог и душа, род и пријатељство, образ и обзир. И заустављају се само пред оним што чврсто држиш у својим рукама, и то само у оној мјери и за онолико колико износи оно што имаш и са колико га вјештине и снаге умијеш да чуваш и браниш. Памти добро: сви су наши осјећаји и обзир само наше слабости и њих вреба и на њих циља све око нас. Од малена се навикни да ти нимало не ласка кад те хвале и да ти најмање не смета кад те називају тврдицом, бездушним и саможивим створењем. Прво је знак да треба бити на опрезу, а друго да си на правом путу. Не успијева код људи онај ко је добар и издашан, него онај ко је способан да не буде ни једно ни друго, а да му људи не могу ништа. А што свијет хвали добре и издашне људе, то је зато што од њих и њихове пропасти живи. Али ти зарана научи да се никад не даш збунити, ни завести ријечима...²³

Тврдичлук романеских јунака *Госпођице* превасходно производи ефекте алегоријског значења у процесима њиховог мистичног одрицања од Тројичног Бога, од ближњих, од бесмртне људске душе, од Цркве Христове. Педагогика Обрена Радаковића почива на романсираном брисању Бога из детињег живота, и као таква саобразна је духу европских хуманистичких, рационалистичких, модернистичких, постмодернистичких и др. књижевних формација. Све злодуховне тврдње Обрена Радаковића о Богу и души, о образу и обзирима, о роду и пријатељству романескно су продуктивне, пошто проповедају теологију смрти Бога и хуманизам смрти човека. Уколико пратимо пренесена значења тврдичлука, морамо констатовати да тврдичлук унутар романа *Госпођица* репрезентује фарисејску етику и магијску свест књижевности: алегоријским радом језика тврдичлук не фигурише само литерарност новчаница, него и безбрачност, бездетност, фикционалну слободу, лектуру, гордост, солиписизам и сл. као аутобиографску стварност књижевности. Тако фигуративни говор тврдичлука у роману *Госпођица* успешно кријумчари метафизику аријанизма, која разоваплоћује Богочовека и деперсонализује човека!

Следујући родитељском и демонском завету среброљубља, Рајка Радаковић под притиском дефигурацијског дејства просопопеје задобија обличја *пољској чифуџина*²⁴, *модерне вештице*²⁵, *крџице*²⁶. Земљи привезана узама грамзивости Андрићева разобличена Госпођица није могла одвојити своје биће од свога душе-

²³ Иво Андрић 1965, стр. 27–28.

²⁴ Исто, 82.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, 123.

губног имања. Као и свим другим богопобуњеним сведоцима књижевности, и Рајки Радаковић је *сјео ђаво на душу*²⁷! Ослепљена својом земаљском имовином *ма колико да се њруди и размишља, не може да види сојсџвени ѓрех*²⁸!

Све своје апсурдно благо Андрићева Госпођица плаћа повлашћеном провизијом литературног лицемерја: браком, породом, образом, вером, душом, спасењем... И зато њен леш стоји на почетку и на крају романа као фактура сваке неизлечене страсти и као фактографија вечне смрти. Новчанице и дукати Рајке Радаковић постали су литература, јер су банкротирали и капитулирали пред тајном смрти.

Непомјаник се најслађе смеје кад учене главе с професорским наочарима одричу његово постојање²⁹! Квасцем своје амбивалентне фигуративности роман *Госпођица* заквасио је и самог писца романа³⁰. Ни Иво Андрић није опитом посведочио оно што је романом о Госпођици приповедао: да се треба чувати заводљивости и обмањивачке моћи језика. А без Крста Христовог нико се није одбранио од култа сабирања књижевног блага земаљског³¹. Верујући стваралаштву *лажљиве ѓисаљке књижевничке* (*Јер. 8, 8*), Андрић је остао неутешен, обманут и саблажњен о Духовдану мудрост, којој су сребро, злато, и дела људских руку једнако идолопоклонство³². А писање кад обузме [...] може бити смртоносно, јер је умјетност у висини слатко и опојно воће, да се човјек више нема кад покајати...³³

Проф. др Павле Ботић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за компаративну књижевност

²⁷ Исто, 117.

²⁸ Исто, 150.

²⁹ Видети Свети Николај Охридски и Жички: *Теодул*, Манастир Успења Пресвете Богородице, Подмаине, Будва, 2017, стр. 131.

³⁰ „Али када нас литература заводи слободом својих фигуралних комбинација, много лакших и светлијих од гломазних конструкција концепата, она није мање варљива због тога што потврђује своја сопствена обмањивачка својства.” (Пол де Ман: „Ничеова теорија реторике”, прев. Момчило Ђорговић, *Поља*, Нови Сад, год. XXIV, бр. 231, 1987, стр. 12).

³¹ „Не сабирајте себи блага на земљи, гдје мољцац и рђа квари, и гдје лопови поткопавају и краду...”
(*Свејо Писмо, Нови Завјей Госјода нашеј Исуса Христја*, превод Комисије архијерејског Синода СПЦ, Београд, 1998, *Мл*. 6, 19).

³² „Идоли незнабожаца сребро су и злато, дела руку човечјих...”
(*Свејо Писмо, Сјари Завјей Госјода нашеј Исуса Христја*, прев. Ђуро Даничић, Библијско друштво, Београд, 1998, *Пс*. 135, 15).

³³ Никола Маловић 2006, стр. 153.

ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ

ПОЛИТИЧКО-ПРОСВЕТИТЕЉСКА МИСАО И ДЕЛО ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА

„Захарија Орфелина име неће међу родом нашим заборавити се”.

Досићеј Обрадовић

САЖЕТАК: Захарије Орфелин спада у најраније, и по свом делу најважније српске нововековне просветитеље. Иако је после дугог заорава његово дело у новије време темељно истражено са више аспеката, политичко-просветитељској димензији његове мисли и дела није до сада била поклоњена довољна пажња. Рана Орфелинова патриотска просветитељска мисао је наглашено била у припреми обнове националне моћи до које ће се доћи јединством духовне и световне власти (како између њих, тако и њих и народа), након чега је он убрзо у својим делима почео да испољава песимизам у погледу будућности српског народа и Србије, како због вишевековног непостојања националног вође, тако и због издаје националног интереса од стране световне и црквене елите, а потом и због издаје националног интереса од стране народа који је кренуо за својим елитама. Орфелин затим започиње са оштрим критикама дела српског православног клера у Аустрији и Црној Гори, као и са предлозима реформи цркве и друштва у складу са реформским ставовима Марије Терезије, при чему му је главни узор био Петар Велики и његове реформе којима је црква потчињена држави. У том периоду Орфелин ипак испољава не само грађански већ и национални патриотизам, а његова оштра критика цркве се увелико протеже и на Римокатоличку цркву и папство, као и на покушаје асимилације Срба путем преваравања. Као поклоник рационализма улагао је велике напоре да распростраје путем писане речи и народног језика, мада и путем двојезичја, разноврсна знања ради унапређивања

српске културе и подстицања националноослободилачке мисли, као инструмената досезања сваковрсне слободе као највећег опште-народног добра уз образовање схваћено као главни инструмент друштвеног прогреса. Тиме је уједно ударио и чврсте темеље рационализму код Срба.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Захарије Орфелин, рационализам, просветитељство, Срби, Српска православна црква, патриотизам

Захарије Орфелин је један од најбитнијих, најособенијих и кад је реч о политичкој димензији његове мисли, најмање спознатих нововековних српских просветитеља. И данас његово име једнако зрачи интригантношћу и мистичношћу, као и почетком 19. века, кад га је чешки слависта Јозеф Добровски, правећи једну од првих периодизација српске књижевности означио као родоначелника нове српске књижевности. Нема сумње да је тој мистичности свог лика и дела допринео и сам Орфелин донекле немарним, па и контроверзним односом према своје стваралаштву и имену. До данас није пронађена ниједна слика или бакропис који приказују њега иако је био један од највећих ликовних стваралаца у тадашњој Аустрији, а једино његово лично добро које данас сведочи о њему је, уз нешто писама, његова, за оно време импозантна, библиотека са две стотине сачуваних књига на више страних језика¹, које као да сведоче да су просветитељу Орфелину књиге биле важније од њега самог. Да је имао осећај за политички опрез, говори и то што је у својој библиотеци поседовао и Индекс забрањених књига (*Index librorum prohibitorum usque ad diem 4. Junii 1744; regnante Benedicto XIV*), на коме је записао „Каталог книг запрештених до 1755 (!) З. О.”².

Према лексикону угарских писаца³ који је сачинио и објавио 1776. Елек Хорањи, дакле у време док је Орфелин још био жив, Захарија Орфелин је, према биографији коју је Хорањију доставио Ђорђе Ђурковић де Сервијски, рођен у Вуковару 1726, исте године кад и један други велики српски просветитељ, Јован Рајић.

Орфелинов отац се звао Јован, тако да презиме Стефановић под којим се Захарија Орфелин понегде помиње⁴ (и то после смрти,

¹ Орфелинова лична библиотека налази се у Патријаршијској библиотеци у Београду, издвојена у посебну целину. Списак књига у Орфелиновој библиотеци је сачинио Тихомир Остојић у свом делу *Захарија Орфелин, живиој и рад му*, Српска краљевска академија наука и уметности, Београд, 1923, 197–221.

² Види: Т. Остојић, *Захарија Орфелин, живиој и рад му*, 209.

³ А. Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, II, Viennae, 1776, 705–708.

⁴ *Der Allgemeine litterarische Anzeiger oder Annalen der gesamten Litteratur für die geschwinde Bekanntmachung verschiedener Nachrichten aus dem Gebiete der Gelehrsamkeit und Kunst*, Hrsg. Von Franz Karl Alter, Leipzig 1800, 1091–1092.

тачније тек од 1800), свакако није по очевом имену, нити је оно икада као „очество” употребљено од стране самог Орфелина, а ни од других Орфелинових сродника⁵. Било је то презиме његовог оца, а тиме је могло да буде и Орфелиново природно презиме. Презиме Орфелин које је он себи наденоу могло је према неким претпоставкама настати спајањем античких митолошких имена Орфеј и Лин; а постоји и претпоставка да је преузето од имена француског медаљера Армана Жилбера Орфелина из 17. века. Ипак, када се прочита елегична песма *Тренодија в мир човека вшедшаѿо и од всех и својсѿивених ѿрезренаѿо*⁶ у којој Орфелин говори о себи као неком ко је од рођења бедан, ко је „пао у живот”, па одбачен, окружен неразумевањем и завишћу најближих зато што је хтео да учи и да иде „у свет”, јавља се као највероватнија могућност да је он у младалачком наступу огорчења и самосажалења назвао себе сирочетом користећи за то француску реч *orphelin*. На тај начин је уједно стицао не само нови, свету уметности подобан идентитет већ је и одбацивао своје неугледно порекло. Колико је то њему било важно потврдиће цео Орфелинов живот који је био његова перманентна борба да постане део вишег сталежа, из чега ће се родити и његова просветитељска критика дела црквене као лажне елите, која није била без трагова зависти. Такав утисак појачава још експлицитније песма *Сејшованије наученаѿо младаѿо човека*. Треба притом имати у виду и то да су уметници одувек били склони да себи дају звучне и лако памтљиве надимке, па и нова имена и презимена. Ако томе изазову није одолео један Волтер, а у нас Бранко Радичевић, зашто не би и Захарија Стефановић, назвавши себе Орфелин, тим пре што је живео у време када је то већ била велика помодност⁷.

Сходно тадашњим аустријским законима, презиме се могло мењати тек по навршеном пунолетству које је наступало са 24 године живота. Међутим, иако је Орфелин постао пунолетан 1750. године, он се још увек званично потписивао⁸ све до 1757. као „Захарија магистер”, можда и зато што је тада још увек био само учитељ (индикативно је да притом није користио никакво презиме, за

⁵ Додатну загонетност изазива чињеница да су се презименом Орфелин користили након Захарије Орфелина и његови сродници, што је разумљиво кад је реч о његовом сину Петру Орфелину, али не баш сасвим и кад је реч о његовом синовцу Јакову Орфелину.

⁶ *Тренодија* (тренодија) значи тужбалица.

⁷ Већ од 17. века појављује се популарна литература која је била упутство за промену презимена и ковање псеудонима, попут књиге Адријана Бајеа (Adrien Baillet), *Auteurs Deguisez Sous Des Noms Etrangers*, из 1690.

⁸ Много пре тога се већ потписивао у приватном животу као Орфелин, о чему сведоче његови потписи и белешке на књигама из његове библиотеке.

разлику од свих других учитеља), односно зато што још увек није био признат као уметник. Другим речима, старо презиме већ је био одбацио, а ново још није могао користити јер је као уметник био потпуно непознат јавности. Само девет година касније ће га Игнац де Лука у својој књизи уврстити под именом Захарија Орфелин на списак најученијих и највећих уметника Аустрије⁹.

Према сопственим тврдњама, био је самоук, чиме би његово дело било само веће. Забележио је да му је читање књига била „једина академија и највећа наука”¹⁰. Међутим, његова огромна и рано исказана ерудиција ипак више говори у прилог постојања системског школовања. Тим пре, што је циљно посетивши и Будим¹¹, дошао 1750. или 1751. у Нови Сад, и у њему радио до 1757. као учитељ. Тада је уједно и највише напредовао као аутодидакт у сфери уметности, захваљујући у највећој мери томе што је нижа школа у којој је Орфелин радио била где и веома престижна „Латинско-словенска школа” просвећеног епископа Висариона Павловића, па је млади Орфелин жељан знања много тога научио од наставника те школе. Постоје сачувани трагови да је, бар 1757, ако не и раније, радио и у тој школи¹².

Свестран, раскошног талента, и најзад оборужан и разним знањима, иступио је 1757. године на велику сцену српске ликовне и књижевне уметности својим гламурозним, калиграфски исписаним барокним делом *Поздрав Мојсеју Путинику*, поводом његовог устоличења за епископа бачког. Мада се и пре тога успешно огледао у песништву¹³, тек ово дело ће га учинити познатим и признатим уметником. Поред панегиричких песама које је Орфелин испевао у част овог српског црквеног великодостојника, књига обилује и портретима, цртежима и ликовним симболима рађеним његовом руком, па чак и нотама за песме које је спевао у част великану, чиме је остварено поетско, ликовно и музичко јединство овог дела. Већ у тој књизи Орфелин ће показати своје огромно умеће сложеног прожимања различитих „лепих уметности”¹⁴, што

⁹ Ignaz de Luca, *Das gelehrte Osterreich*, Wien, 1776.

¹⁰ З. Орфелин, *Пејтар Велики*, I, Б (савремена језичка верзија Димитрије Богдановић), Просвета, Београд, 1970, 24.

¹¹ Орфелин је 4. јула 1751. у Будиму купио књигу Јохана Леонарда Роста о писменима за потребе своје учитељске службе.

¹² МПСЦ, ОРГ. 212. Р. Грујић, *Прва српска гимназија у Новом Саду (1731–1775)*, ЛМС, год. 101, књ. 313 (1927), 373.

¹³ Орфелин је аутор дела *Песан новосаделанује за браћанку јосифовичну Фемку*, написаног између 1748. и 1757. које је већ имало одјек и препоручило га за писање дела о Мојсеју Путнику. Види: Лазар Чурчић, „Живот са књигама Захарије Орфелина”, *Летопис Матице српске*, год. 184, април 2008, књ. 481, св. 4, 604–616.

¹⁴ Пре него што се четрдесетих година 18. века, прво у Француској, а потом и у Немачкој, усталио термин „лепе уметности”, њему су претходили

ће потом као стил неговати у свим својим делима. Орфелинова модерност се исказивала већ у том његовом уметнички омнипотентном приступу, типичном за средину 18. века у којем се усталио појам лепих уметности које су углавном обухватале поезију, сликарство (ликовну уметност) и музику, дакле, све оно чиме се у тој књизи Орфелин зарана потврдио, остајући веран идеји комбиновања свих тих и њима сродних уметности до своје последње књиге. Бити уметник је тада често значило умети све оно што је „лепо“.

Текст овог Орфелиновог дела притом има не само религиозну већ и политичку димензију јер, иако препун библијских цитата, наглашава „првенствено националну и политичку идеју о *renovatio*“¹⁵. Садашњост српског народа по Орфелину треба да је сва у припреми обнове националне моћи до које ће се доћи јединством духовне и световне власти (како између њих, тако и њих и народа), а морални и племенити људи на високим положајима попут Мојсеја Путника, вођени Божјом руком ће припремити народу такву светлу будућност која ће практично бити обнова старе славе српског рода. Међу непросвећеним Србима је тај Орфелинов синкретички излазак на велику јавну сцену био нешто попут ненаданог бљеска, изазивајући не само дивљење већ и национални понос због имања једног тако даровитог и свестраног човека у својим националним и верским редовима, који у посвећенима опстаје до данас¹⁶.

Од тог момента почиње његова вишедимензионално просветитељска, али и животно турбулентна каријера. С обзиром на то да није живео нарочито дуго, веома је импозантан списак његових занимања и знања.

Орфелин је, наиме, био „учитељ и чиновник, песник и графичар, лексикограф и природњак, историчар и виноградар, преводилац, уредник и издавач, полемичар и путник, и још много тога.“¹⁷. Додајмо – и књижевник, полихистор, енциклопедиста, реформатор језика, картограф, ботаничар, енолог, технолог, илустратор, бакрорезац, калиграф, педагошки писац, теолог, пројектант, филолог, рецензент, коректор и редактор, књижар, библиограф и чувени калиграф. Надасве, просветитељ. Био је човек не само великих знања већ и огромног талента и разноврсних способности, истински

синоними као што су „племените уметности“, „елегантне уметности“, „више уметности“, „учтивне уметности“ и сл.

¹⁵ Радмила Михајловић, „Захарија Орфелин, *Поздрав Мојсеју Пућнику* – Тематика Лавиринта I“, *Зборник (Мајице српске) за ликовне уметности*, 15, Нови Сад, 1979, 193.

¹⁶ „Призивање Захарије Орфелина“ / Миро Вуксановић. – Заједнички ств. насл.: *Пријоднице о књиџама и њисцима*. – Речено у Матици српској, 21. III 2003.

¹⁷ Боровој Чалић, „Захарија Орфелин – име као лукат“, *Рече ми реч*, Друштво за српски језик и књижевност у Хрватској, Вуковар, 2010, 105.

раскошног енциклопедијског духа. Знао је руски, латински, немачки, италијански и француски језик.

Поставши „архиепископско-митрополијски илирически канцелист”¹⁸, данашњим језиком речено секретар митрополита Павла Ненадовића, Орфелин доноси 1757. из Беча штампарску пресу у Сремске Карловце. Ту започиње веома плодан период Орфелиновог културног, пре свега, бакрописног стваралаштва у ком је почев од 1759. када је посветио прву *Калиграфију* митрополиту Ненадовићу, па све до 1762. подарио учмалој српској уметности и култури значајне бакрорезне књижице (*Крайкое о Бојододобајуцим ѿшелу и крови Христивој ѿклонениј и времени ѿбо наставленије, Оршодокс омолоѿиа, Крайкое да ѿросѿое о седмех ѿаинсѿивах учѿелское наставленије*), као и самосталне графичке листове (*Расѿеће Христово, Бојороѿица бођанска, Свѿѿа Тројица с арханђелом Михаилом*). У *Калиграфији* је отиснута и једна његова кратка песма с ангажованом просветитељском поруком да критичари који само анализирају и критикују туђа дела, а не пишу своја, не исказују не само таленат већ ни мудрост¹⁹. У том периоду (1757) срео се и са младим Доситејом Обрадовићем који је био монах у Хопову. Потом, због беса дела клера који је 1761. изазвала његова песма *Горесѿѿни ѿлач*, иако је била анонимно објављена у Венецији, Орфелин одлази из службе митрополита Павла Ненадовића и борави у Темишвару наредне две године радећи као канцелист и благајник код темишварског епископа Викентија Јовановића Видака, и ту ће 1763. завршити рукописни катихизис *Аѿосѿолскоје млеко*, посвећен четворогодишњем сину Петру, кога је морао оставити у Карловцима²⁰.

У жељи да унапреди своје знање на плану уметности и књижевног издаваштва, Орфелин повремено напушта ове послове и одлази у Венецију. Тако ће тамо 1761(2). објавити своју патриотски и политички интонирану песму *Горесѿѿни ѿлач славнија иноѿда Сербѿији*, прво штампано песничко дело код Срба. Према Скерлићевом мишљењу „ова песма је прва штампана књига у којој има антиаустријске тенденције и у којој је изражена тежња српскога

---

¹⁸ Одбијајући касније место директора свих банатских православних школа, Орфелин је написао да је седам година радио слабо плаћен учитељски посао предавајући у нижим разредима. Такође је сматрао да радећи пет година послове високог црквеног чиновника никада није био добро плаћен, и стога је захтевао двоструко већу директорску плату од понуђене.

¹⁹ Чедомир Денић, „Прва Калиграфија Захарије Орфелина”, *Сусрѿеѿи библиоѿрафа* 85, Инђија, 1986, 42.

²⁰ Захарија Орфелин се 1756. оженио Аном која је, према његовом запису из *Аѿосѿолској млека*, умрла 1759. у Сремским Карловцима рађајући им сина Петра. Могуће је да је и та породична трагедија подстакла његова туробна политичка промишљања.

народа за пуном националном слободом”²¹, и то писана тако да се то несумњиво и отворено исказује.

Иако је библијски *Плач Јеремијин* послужио као основ и инспирација Орфелину за ову песму, она има сасвим другачији смисао и намену. Сем на самом почетку песме када Орфелин парафразира *Плач Јеремијин*, целокупна песма бави се пропашћу српске државе, не улазећи притом у узроке њеног пропадања у прошлости већ више тражећи разлоге за њену необновљивост у садашњости. Разлоге за то Орфелин налази у окружености Срба многим непријатељски настројеним народима од којих помиње Турке, Германе и Венгре (Мађаре), али и у томе што је „сестра” напустила Србију и не помаже јој, што је јасна алузија на тадашњи однос Русије према Србији и Србима. Напросто, рвући се непрекидно са неким од својих непријатеља, а повремено и са више њих одједном, Србија по Орфелиновом мишљењу нема могућности да се озбиљније и континуирано посвети свом развоју на ма ком плану због чега је у будућности чека пропаст. Притом треба имати на уму да је Орфелиново схватање друштвеног и националног прогреса сасвим било у складу са тада важећим политичко-просветитељским концептима који су друштвени напредак видели искључиво као континуирани праволинијски процес увећавања квантума знања у заједници путем образовања, схваћеног као главни инструмент друштвеног прогреса.

Разлог за овакво драматично предвиђање и Орфелиново нарицање над судбином српске државе и српског народа има у ствари за циљ буђење нације и националне свести, као и подстицање Срба на већи патриотизам и на национализам који би водили јединству народа. У овој песми су религијске сцене и речи, заправо, оруђе којим песник постиже свој световни циљ. При том је видно да је више користио сцене из Старог него из Новог завета, попут оних о изабраном народу и Светој земљи која је морала бити напуштена, при чему се директно, још од првих строфа, прави алузија на Велику сеобу Срба, а право на мржњу види као доказ свести о угрожености од вековних непријатеља.

Може се рећи да је почев од ове песме Орфелин постао од изразитог националног оптимисте национални песимиста, јер за разлику од песме посвећене Мојсеју Путнику, у којој је прорицао светлу будућност и обнову славе српског народа, у песми *Плач Србији* од тога нема од ни трага. Видећи само пропаст као судбину српског народа, важан разлог за то налази и у неимању националног

---

²¹ Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд, 1967, 73–74.

вође још од кнеза Лазара па све до свог времена. Зато његов плач и није толико плач над згаженом славном историјом, којом се он много и не бави већ плач због немања будућности свога народа, а будућности народ нема јер нема ваљану елиту, а ни способног, задатку националне обнове дораслог вођу („немајућ свог вожда ништа не находе”). Тиме се Орфелин заправо легитимише као заступник просветитељства свога доба које захтева просвећени апсолутизам као залог напретка државе и нације.

Док је *Плач Јеремијин* окренут Богу, Орфелинов *Горесџни њлач* је потпуно окренут српској нацији и њеној горкој дотадашњој судбини коју он оплакује и коју јој прориче и у будућности. Разлог за такав свој немали песимизам, потпуно супротан оптимистичком национализму тога доба који се негује у окриљу других народа и делу њихових стваралаца, Орфелин налази у издаји српског вођства, пре свега, световног које је следило искључиво свој лични интерес сопственог одржања у слави и богатству не осврћући се на судбину народа, а потом и у издаји црквене елите која се бави собом („Старешине све моје клоне се на страну”, као и „Цркве моје пропале од слободе своје”). Орфелин на крају није поштедео нити је идеализовао ни српски народ, оптуживши га да је и он пошао путем издаје националног интереса, јер неук народ увек следи и имитира елиту. Разлика је само у томе што елита себи издајом обезбеђује удобност, док народ издајом покушава да постигне елементарну сигурност. Народ Орфелин оптужује зато што по угледу на своје вођство уступа своје мишице туђину („оружа своја инџм дали”), и пролива крв за туђина и његове интересе, уместо да то чини за своје националне интересе, или бар не у нескладу са њима. Овде долази до изражаја поред Орфелиновог патриотизма и његов рационализам. Награда народу за то сувише је скромна и састоји се у пуком преживљавању, сматра он, док би остварење националних интереса водило ка националној слободи и обнови државе као највећим вредностима, јер сопствена, слободна држава и у њој слободни народ, циљ су који нема цену. Притом такву жртву коју подразумева досезање слободе Орфелин не очекује од српске елите закупљене собом и својим бољитком. Уз то, народно биће стално се крњи насилним преверавањем Срба од стране свих непријатеља српског народа, а посебно унијаћењем које води губитку не само верског, већ и националног идентитета („Врази чада к трећем обору нагоне, различним мукама к Западу догоне.”). Управо због те своје свеукупне издаје Срби су по Орфелиновом мишљењу кажњени тиме што нестају као народ, а Србија као земља остаје „плен” свакоме. Орфелин притом са позиције патријархалног морала пореди српско вођство са оцем који из крајње себичних разлога потпуно

оставља жену и децу, који представљају немоћну и обезглављену Србију, и то у ропству. Изостанак поверења у вођство и његов патриотизам резултира код Орфелина на крају ове песме закључком да ће Србија плакати све док постоји. Ова изразито политички интонирана песма није само необична услед свог националног песимизма већ и зато што одражава веома храбар начин размишљања аутора у, за Србе, тешком времену, тим пре храбар јер је Орфелин тада своју плату примао од цркве коју, такође, подвргава критици. Бес који је изазвала ова песма код дела високог клера нагнао је Орфелина да се 1765. огради од ауторства, приписујући га неком другом.

Почетком 1764. Орфелин накратко одлази у Нови Сад, где је, купивши омању кућу средином претходне године, стекао према ондашњим законима грађански статус, а потом се исте 1764. године сели у Венецију где ће се запослити као редактор и коректор у штампарији Грка Димитрија Теодосија. У Венецији Орфелин објављује *Крајње да њпросїое о седмїх ѡаинсїѡвах учїиелскоє насїѡавленїе, Оду на востїомнаније вїѡраѡо Хрїсїѡѡа ѡрїцїесїѡѡїѡїѡ*, као и песму *Сейшованије наученаѡо младаѡо човека*, заправо превод са руског. Тада штампа и две књижице – *Хрїсїѡѡубѡѡѡѡѡ душ сїѡїхословија* и *Исїїнаја о Бозе радосїѡ*. Као издавач окушао се проповедима Криновског *Прїѡѡѡѡѡ или слово о осужденији* и *Слово о ѡрїцїном човеку*, које је превео Јован Рајић, са којим је Орфелин имао повремену сарадњу.

Уз повремене боравке у Темишвару и Бечу²², објавиће до 1765. у Венецији као посебне књижице и песме *Треноѡїа*, *Песн исїѡорїческа* (у којој је сабрао скоро све песме косовског циклуса), *Мелодија к ѡролећу*, а песму *Горесїїни ѡлач славнија иноѡѡа Србији* ће поново штампати на језику који је био много више народни, сада под насловом *Плач Србији*²³. У верзији ове песме која је интенционално начињена на народном језику, што се види већ из њеног новог наслова, аутор је учинио низ преправки и допуна којима не мења смисао нити ублажава своје оцене, а једина битна измена се очитује у њеном завршетку када он, мада и даље веома песимистичан у погледу судбине Србије у будућности, ипак дозвољава могућност позитивне промене те судбине, али само уколико Бог то буде хтео и уколико то Бог буде урадио: „Више немам надежде, разве моју жалост, сам ти, вишњи, о Боже, премени на радост”.

²² Б. Чалић, „Прилози о Житију Петра Великог Захарије Орфелина”, *Љеѡїѡїс СКД Просвїеїа*, Загреб, 2010, 271.

²³ Једини сачувани примерак тог дела од непроцењивог значаја за историју српске књижевности, и уједно и за историју српске политичке мисли, изгорео је у немачком бомбардовању Београда 6. априла 1941. године.

Дакле, Орфелин ни у овој верзији своје песме не рачуна на српску елиту, нити уопште узев на људе и њихову евентуалну ослободилачку акцију, већ уводи Бога као једино могућег спаситеља српског народа.

Године 1767. Орфелин објављује прву српску књигу штампану грађанском ћирилицом – велики буквар *Первоје ученије... Буквар* и прве српске календаре за 1766. и 1767, најављујући тиме реформу српског књижевног језика, затим спис Павла Јулинца *Крајкоје введеније в истѳорију ѳроисхожденија славено-сербскаѳо народа*. Објављује и *Латински буквар, Первије начайки латинскаѳо јазика*.

Будући да се његов животни песимизам продубљује, како услед болести тако и услед незавидне финансијске ситуације, Орфелин све више постаје и антрополошки песимиста и зато није чудо што видно пригрљује поделу света на два пола реско исказану у *Сейѳованију* као вечну, при чему један пол чини свет науке, а други свет богатих. По његовом мишљењу, богатство је по својој важности већ у времену у коме он живи трајно потиснуло науку, што је супротнo мишљењу које ће о томе имати Доситеј Обрадовић.

У Венецији 1768. Орфелин, непосредно након што је постао члан Академије у Бечу, објављује једини број *Славено-срѳскоѳ маѳазина, ѳѳо јесѳѳ собранија разних сочињенија и ѳреводѳв, к ѳѳолзе и увесељенију служажѳчих*, као првог, не само српског већ и јужно-словенског часописа, што је још Вук Карацић оценио као изузетно важан моменат у историји наше књижевности. Битно је напоменути и то да је Вук Карацић Орфелина сматрао и творцем првог српског календара, са „три српске приповетке” – *Славено-срѳски вѳѳѳочнија цркве календар на лѳѳѳѳ 1766*, у коме Орфелин започиње са рецензијама српских књига. Иако се у то време у аустријском царству и Европи уопште, а и у Русији, покреће већи број часописа са сличном, просветитељском наменом, али и ради умрежавања настајуће грађанске интелигенције, русофилски настројеном Орфелину је као главни, не само концепцијски узор већ и извор, послужио часопис Руске академије у Москви²⁴. Назив му пак даје по часопису *Magazzino italiano* који, само годину дана пре тога, почиње да излази у Венецији.

Орфелинов предговор (*Предисловије*) *Славено-срѳском маѳазину* је за почетке српског просветитељства од тако великог значаја да се може сматрати као просветитељски манифест, односно програмски текст нововековне српске књижевности. Његова главна

---

²⁴ Види: Павле Поповић, „О изворима Славено-Сербског Магазина од 1768”, у: *Нова књижевност I: од Доситеја до Вука и Сѳѳѳерије (Сабрана дела Павла Појѳовића*, књ. 5), Завод за уѳбенике и наставна средства, Београд, 2000.

вредност није у садржинској оригиналности јер се, ако се изузме почетак текста, заправо, ради о компилацији више прерађених и знању српског читаоца прилагођених Милерових предговора и програмских текстова из поменутог руског часописа²⁵, као и о рефлексу разних идеолошких утицаја на Орфелина, већ му је вредност у томе што је то први пут да се на српском језику објављује један просветитељски програм. На овом месту је више него неопходно осврнути се критички на ставове неких наших истраживача који упорно инсистирају на (не)оригиналности Орфелиновог, па и Доситејевог књижевног и ликовног дела исказујући тиме своје неразумевање духа времена у коме наши рани, нововековни просветитељи стварају. Наиме, нарочито за рано просветитељство је веома карактеристично да се не само не инсистира на оригиналности већ, потпуно супротно, на умећу рецепције и што тачнијег преношења знања када је реч о књижевности или пак опонашања лепоте када је реч о природи. Имагинација се у то време, а посебно у теорији уметности од 17. века, тумачи као умеће откривања и опонашања, до чега се стиже, како је и Орфелин мислио, уз помоћ неба („Дух надахнућа долази с небеских сједишта”)²⁶.

Оне ствараоце у домену уметности или књижевности који би се усудили да помисле да су открили нешто сасвим ново, и да им је идеја сасвим оригинална, околина би сматрала неосновано уображеним, па чак и исмевала као незналице, као што је то јавно чинио Боало²⁷, сматрајући да је све доградња већ осмишљеног и учињеног. Инвенција је била сасвим у служби опонашања, посебно у сфери графике којом се бавио Орфелин. Тек ће временом бити одбачена идеја о вредности савршене имитативности, у свакој, па и у тој области.

Скерлић зато са правом предговор Орфелиновог *Маџазина* оцењује као „манифест историјског значаја у коме су први пут на српском језику изнете идеје рационалистичке и просветитељске доктрине 18. века”²⁸. У крајњем, то је ипак Орфелинов просветитељски програм јер је он вршио избор разних идеја и циљева и давао им и избором и графиком важност у оној мери у којој је он то хтео. У њему Орфелин веома наглашава важност народног језика за лакше

²⁵ Мирјана Бошков, „Захарија Орфелин и књижевност руског просветитељства”, *Зборник (Мајице српске) за славистику*, 7, Нови Сад, 1974, 51.

²⁶ З. Орфелин, *Новаја и основатељнаја славено-сербскаја калиграфија*, 29. Цит. према: Б. Чалић, *Новаја и основатељнаја славено-сербскаја [...] Калиграфија*, 119.

²⁷ Види: Владимир М. Симић, *Захарија Орфелин (1726–1785)*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2013, 209.

²⁸ Јован Скерлић, „Српска књижевност у XVIII веку”, *Сабрана дела Јована Скерлића*, књ. 9, Просвета, Београд, 1966, 231.

преношење знања најширим слојевима, односно његову важност за национални идентитет и просвећење сваког народа као опште-светски задатак човечанства, чиме се отворено заложиио за демократизацију културе, што је мисао која је кореспондирала са најмодернијим просветитељским захтевима његовог времена. То по Орфелину подразумева да баш сваки, што значи и српски народ, „имаде сад књиге на сопственом својем (тј. којим говорет) језику” у којима ће бити предочена најшира могућа знања из најразличитијих области, која „ползу подавати могут”. О напредности Орфелинове политичке мисли и хтења у том добу говори и то што су у *Маџазину* публикована и два текста у којима се пише о женском питању и указује на вредности жена. У славу женског бића певао је и *Сонет*, који је био први штампани сонет у српској књижевности.

У предговору *Маџазину* Орфелин не излаже само узроке и циљеве његовог покретања већ и своје, национално-патриотски обојене просветитељске планове у бројним областима српске културе, уметности и просвете. Најједноставније речено, он просвећење свога народа сматра изразом патриотизма и нужношћу давања примера који треба да следе многи. Поред тога, Орфелинов магазин, „водећи рачуна о различитости читалаца”, садржи и поучне чланке, песме, уводи нове жанрове у српску књижевност (први сонет у српској књижевности), приповетке обликоване у просветитељском маниру, епиграме, преглед новообјављених књига и доноси прве рецензије и прву књижевну критику у српској литератури. Такође је, преведећи са латинског античке текстове на српски народни језик, Орфелин био пионир научног изучавања античке баштине код Срба²⁹. Уочавајући важност писане историје за конституисање и очување националног идентитета, Орфелин у *Маџазину* жали што српски народ нема свог просвећеног историка који би писао о „древности сербскога народа”.

Тим својим прегнућем, Орфелин је српском народу веома приближио европску просвећеност свога доба, учинивши га тиме цивилизацијски не само модернијим већ и културно уздигнутијим. Присталица просветитељства, као што је био Орфелин, није могао да не увиди степен непросвећености свога народа као огромну препреку на путу његовог цивилизацијског напретка и да не осети потребу свога ангажовања на плану његовог просвећења. У времену када су просвећени народи грабили великим историјским корацима у бољу будућност, непросвећене је чекала пропаст на сваком плану, сматра Орфелин, залажући се сасвим у рационалистичком

---

²⁹ Види: Лаза Чурчић, „Античка књижевност код Срба између 1768. и 1850. године”, *Жива антика*, Скопље, 1980, 188.

духу његовог доба да и његов народ ухвати корак са напреднима у поседовању знања, и да га непрекидним просвећивањем одржава, јер другог начина за цивилизацијско уздицање нема. Да би што већи део народа дао свој допринос историјском узрасту нације, неопходно је, сматра Орфелин, на сопственом језику ширити световну културу и спроводити образовање како би свака писана реч могла допрети до свакога, и да ником „не би било тешко да је разуме док је чита”. Форму магазина, које „издају већином удружени скупови учених људи, као и други некористољубиви патриоти”³⁰, видео је као најпогодније средство брзог ширења разноврсног знања у народу, али је сматрао да српски, као и сваки други народ који хоће да буде просвећен мора поред популарне имати и своју „озбиљну књижевност”, односно „обшчеполезне” књиге својих писаца на свом језику. Иако је у почетку писао своје радове на славеносрпском и руско-словенском језику, Орфелин уочава потребу употребе народног језика у ширењу знања и посебно у књижевности „ради ползе сербског јуношества”. Идеалиста, какав је био и остао цео живот, Орфелин је пренебрегао да за све то треба подршка националне државе, коју Срби у то време нису још обновили, или пак богатих мецена, какви се код Срба у то време још нису у довољном броју запатили. Управо из тог разлога се и није наставило објављивање његовог *Маџазина*, јер мецену за то није нашао.

За венецијански период Орфелиновог стваралаштва је карактеристично да је, ослобођен страха од аустријске цензуре, писао политички отвореније и смелије него пре тога.

У Венецији је Орфелин, пре него што ће је заувек напустити 1770. године, написао и своје најчувеније и најобимније дело – двотомни, његовим илустрацијама богато украшен историјски роман *Живој Пејра Великој*, које је, након што је одобрено од венецијанских цензора 27. септембра 1770, штампано у Венецији код Димитрија Теодосија тек 1772. због тога што је Орфелину требало времена да га допуни са бакрорезним илустрацијама, а када се напослетку појавило, доживело је велики успех већ због своје лепоте. Била је то уједно и прва књига о Петру Великом на неком словенском језику, а Орфелин је, по свему судећи, започео са радом на њој још 1765. након разговора са руским послаником у Бечу Димитријем Голицином, пишући и обликујући је ликовно потом пуних седам година³¹. Будући да је било посвећено руској царици Катрини Великој, ово Орфелиново дело је било врло брзо прештампано

³⁰ Према преводу Боривоја Чалића.

³¹ Овај податак је Орфелин изнео у једном од својих писама Голицину писаних 1775. Према: Б. Чалић, *Прилози о Животи Пејра Великој*, 270–271.

у Петербургу 1774³², а њиме се као предлошком за своје дело на исту тему користио, или бар намеравао користити и Пушкин³³. У њему је Орфелин величао просветитељско и реформаторско прегнуће просвећеног апсолутисте Петра Великог „који је царевао са неограниченом влашћу”, засновавши радњу о Петру Великом и своје тврдње о руској политичкој историји на тада великом броју извора (46 књига)³⁴, што делу даје посебну вредност и уједно указује на Орфелинову истраживачку темељност. Такође је у овом делу, позивајући се на релевантне античке изворе, трагао за пореклом Словена и њиховом улогом у историји. Нетипично за то време, Орфелин је чак вршио критику извора, а нарочито када би били противуречни, па је тако критиковао и одбацавао Волтерове³⁵ тврдње о Петру Великом као субјективне. У Петру Великом и његовом реформаторском делу, Орфелин је, заправо, видео узор како треба уредити српско друштво и преуредити Српску православну цркву.

У критици елите Српске православне цркве, са којом је започео још у књизи о Петру Великом, нарочито је био оштар према највишем црногорском свештенству, при чему треба имати у виду да су тада карловачка и цетињска митрополија биле у лошим односима. За њега су Црногорци били Срби, тачније „црногорски Срби”. Хвалио је народ Црне Горе, а критиковао митрополита Данила као политичког калкуланта који настоји да очува личну власт и зато избегава да подржи ратне иницијативе Русије, док је о неким његовим наследницима попут митрополита Василија мислио још горе зато што исти није допустио руској царици Јелисавети Петровној да у Црној Гори о свом трошку заснује школе и доведе учитеље, чиме је одржао народ у незнању и непросвећености³⁶. Како је Орфелин своју критику црногорским митрополитима упућивао у времену поремећених односа цетињске и карловачке митрополије, његова критика имала је и немалу употребну вредност. Међутим, уопште узев Орфелин није благонаклоно гледао ни на друге случајеве када Срби, који у Русији виде заштитницу

³² П. А. Дружинин, „История издания книги Захарии Орфелина о Петре Великом”, у: *Памятники культуры. Новые открытия: письменность. Искусство. Археология: Ежегодник 1999*, составитель Т. Б. Князевская, Москва, 2000, 56–63.

³³ Милорад Павић, „Орфелин и Пушкин”, *Језичко љамћење и њеснички облик*, Нови Сад, Матица Српска, 1976.

³⁴ Види: Тихомир Остојић, нав. дело, 146–159, као и Никола Радојчић, „Захарија Орфелин као историчар”, *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, књ. VI, св. 3, Нови Сад, 1933, 267.

³⁵ Волтер (1694–1778) и Орфелин (1726–1785) су били савременици. У свом делу о Петру Великом Орфелин наводи три Волтерове књиге, од којих је једна о Петру Великом.

³⁶ Захарија Орфелин, *Пејтар Велики*, друга књига (савремена језичка верзија Димитрије Богдановић), Просвета, Београд, 1970, 102.

своје нације и вере, избегавају да прате Русију на њеном политичком или војном путу, баш као што није праштао ни „великој сестри” Русији занемаривање потребе српског народа за њеном помоћи у разним сферама, за шта је најбољи пример његово дело *Горесийни йлач*. Идеализујући Петра Великог, посебно је био одушевљен његовим настојањем да реформише руску цркву *Духовним рејуламентом* (који је 1721. за цара сачинио Теофан Прокопович), као главним оруђем те реформе којом је црква потчињена држави и којом се забрањује сујеверје и празноверје. Тежећи да се та, као и неке друге од бројних реформских Петрових замисли пренесу међу Србе у Аустрији, Захарија Орфелин је губио из вида сасвим другачије услове у којима Срби и њихова црква живе. Наиме, реформом Петра Великог православна руска црква потчињена је држави свога народа, док би такав реформски захват у Аустрији значио потчињавање православне српске цркве туђој, аустријској држави.

Због своје изузетне опреме (мноштва илустрација, портрета, географских карата, медаља, ордена, планова), ово Орфелиново ремек-дело се до данас од многих сматра најлепше опремљеном српском књигом³⁷. Сложићемо се са оценом Милорада Павића да са политичке тачке гледишта „ово дело представља врхунац култа Русије код Јужних Словена”³⁸. Књига је била не само апологија руског цара реформатора и просветитеља који је имајући „неизмерно поштовање према науци”³⁹ настојао да модернизује Русију на сваком плану и вршио пропаганду просветитељства не само мишљу него и делом већ је била и антиаустријски интонирана, па је 1775. био забрањен њен унос у Аустрију.

Никад смирени Орфелин се 15. септембра 1770. вратио из Венеције у Темишвар у коме поново проводи две године у служби темишварског владике Видака, и 1772. године „због лошег здравља” одбија његову понуду да буде директор свих школа у Банату. Незадовољан својим положајем и платом⁴⁰, Орфелин 1773. напушта, како је написао у једном писму, „развратни двор” владике Видака, и по продаји своје куће у Новом Саду, сели се у Сремске Карловце где неко време живи као подстанар, да би 1775. купио кућу у Карловцима, и оставши у њима до 1778. бави се виноградарством како би себи обезбедио какве-такве редовне приходе, али уједно

³⁷ Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, Матица српска, Нови Сад, 1978, 210.

³⁸ Милорад Павић, у: *Пејтар Велики*, друга књига (Прилози), Прометеј, Нови Сад, 2020.

³⁹ Захарија Орфелин, *Пејтар Велики*, друга књига, 390.

⁴⁰ Да би преживео у Темишвару Орфелин је морао и да држи приватне часове деци по кућама богатјих људи попут Јована Саплонцаја.

и наставља са писањем просветитељских књига и са бакрорезном уметношћу, не либећи се да ради чак и по поруцима владике Видака.

Због виртуозности и вредности Орфелиновог дела, име му се брзо и надалеко прочуло, па су му као потврда његове величине пристигла и велика међународна признања. Још 1767. постаје члан академије бечког мајстора Јакоба Матијаса Шмуцера (*Цесарско-Краљевска резнао художевсѿва Академија*), првог бакроресца Аустријског царства, као и члан Академије слободних уметности, а добија у јулу 1777. од царице Марије Терезије и награду у износу од 100 златника за свој уџбеник краснописа *Славенска и влашка калиѿрафија (Славенскаја и валахијскаја калиѿрафија)*⁴¹, који је отиснут 1778. с бакарних плоча по наруџби Илирске дворске канцеларије у чак 3.000 примерака и потом дељен бесплатно сиромашним ученицима. У његово дело спадају и уџбеници *Новаја и основашелнаја славеносербскаја калиѿрафија (1759)* и *Новејшија славенскија йроѿиси ради йолзи и уйоѿребљенија славеносербскаѿо јуноѿесѿва (1776)*, као и буквари на латинском и српском језику *Первоје ученије хойѿаѿчим учийѿисја књиѿ йисмени славенскимѿи, називаемоје Буквар (1767)*, које је по наруџбини аустријске државе израдио за српске школе, а који су својом лепотом изазвали дивљење уметничких и стручних кругова у Бечу и допринели да Захарија Орфелин буде високо котиран као уметник и уђе у значајне уметничке и академске институције. Од немалог значаја је што је то био први буквар за српску децу написан на црквенословенском језику после дуге употребе руских буквара – „Великог кијевског” и „Малог московског”. Своје просветитељство је манифестовао и тако што је краснопис исказивао кроз мудре мисли и дидактично-моралне поуке које би могле бити од користи народу.

У овом раздобљу свог живота, Орфелин пише и свој, по његовом мишљењу, најзначајнији просветитељски спис *Предсѿавка Марији Терезији*, сматрајући да ће њиме постићи конкретне реформске учинке. *Предсѿавка* се састоји из два дела, први је обима 82, а други 48 страна, а писана је на немачком и латинском језику, највероватније „између друге половине 1778. и краја 1779. или чак почетком 1780. године”⁴². Заведена је, након што ју је Орфелин лично предао Јосифу Другом (који тада још није био владар), у Угарској дворској канцеларији почетком 1780. године.

⁴¹ Орфелин је ову књигу сачинио по узору на Фелбигеров *Anleitung zum Schönschreiben, nach Regeln und Mustern. Oder Vorschriften. Zum Gebrauch der deutschen Schulen in den kaiserl: königl: Staaten (1775)*.

⁴² Страхиња Костић, „Орфелин и терезијанске школске реформе”, *Зборник Маѿице српске за књижевности и језик*, књ. XXI, св. 2, Нови Сад, 1973, 226–227.

У овој обимној студији, Орфелин врло смело и критички пише о проблемима српског народа у Аустријском царству, о стању црквено-просветних послова и јавног живота српског народа у црно-жутој монархији, а износи и низ предлога за унапређивање тога стања и уопште за решавање читавог низа проблема који оптерећују живот тадашњег друштва. Због Орфелинове истраживачке темељности и изванредне обавештености *Предсјавка Марији Терезији* представља не само изузетан просветитељски трактат, већ уједно и драгоцену грађу за изучавање друштвених и политичких прилика у којима се одвија живот Срба у Аустрији у 18. веку.

Међутим, од тог времена до данас многи мисле да је овим списом Орфелин прешао границу умесне и добронамерне критике, па чак и да је издао и своју цркву и свој народ. Ово последње тим пре што је овај спис Орфелин сачинио непосредно по добијању велике награде од царице Марије Терезије. Да је и сам Орфелин био свестан проблематичности писања таквог списка, показује и то што је спис био тајан.

У тој својој, по много чему необичној, *Предсјавци* аустријској царици Марији Терезији Орфелин се потврдио као ватрени заговорник црквених реформи што је исказао пре тога и у другим делима, пре свега у књизи о Петру Великом. Оно што је проблематично за његове критичаре јесте да он хвали њен *Реџуламенџи* по цену да не подржава народно „роптање” и протесте, које је због неких одредби тог *Реџуламенџа* исказао српски народ на челу са Српском православном црквом 1777. и 1778. године. Тачније, Орфелин стаје на страну аустријског двора у настојању да се смањи број цркава које се граде, а да се од тог новца увећа број државних школа и учитеља, посветивши томе цело осмо поглавље своје *Предсјавке Марији Терезији* и претходивши тиме Доситеју. Као добру страну њених реформи уочава и одлуку да се тачно одреде границе манастирских имања и тако манастири правно заштите од ма чије узурпаторске самовоље.

У *Предсјавци* аустријској царици Орфелин себе представља као њеног верног поданика, али уједно и као „верног сина своје цркве и најравноснијег патриоту”, „добронамерног националисту”, те је као такав „непријатељ злоупотреба, нереди и самовоље високог клера” који је „због своје себичности и користи” завео српски народ на странпутицу против Бога и цара, због чега Орфелин нуди царици као спасоносне своје реформске предлоге за оснивање и организацију српских школа и за уређење понашања високог српског свештенства⁴³. Ти предлози не само да су били у складу са оним

⁴³ Захарија Орфелин, *Предсјавка Марији Терезији*, Матица српска, Нови Сад, 1972, 9.

реформским замислима Марије Терезије из 1777. године које су наишле на широко неодобравање Српске православне цркве и српског народа у Аустрији⁴⁴ већ су биле у сагласју и са бројним начелима *Духовној реуламениа* Петра Великог, тачније Теофана Прокоповича који га је написао, а која су водила потчињавању цркве држави. Такође је у тим предлозима веома уочљив и велики утицај протестантске литературе којом је обиловала Орфелинова библиотека. И Доситеј Обрадовић ће касније подржати на том плану Орфелина, сматрајући да православље неће пропасти, ако се мртви не буду поред цркве сахрањивали, и ако народ не буде губио „у лености и нераденију целу трећу част године“⁴⁵, будући да је до реформе Марије Терезије скоро сваки трећи дан у години, ако се рачунају и недеље, био у српском православном календару нерадан.

Тешко оптужујући део највишег српског свештенства, али и монаштва свога доба и миљеа, за похлепу, расипништво и „неред“, а понајвише за незнање и за неспремност да се знања усвајају, Орфелин, несумњиво понет својом мисијом „критике свега постојећег“, а можда и почастима које је доживео од царице и Беча, предлаже аустријској царици бројне мере којима ће се увести ред међу високо српско свештенство, а узбуњен народ умирити. Такво његово мишљење било је у складу са оним што се тада сматрало грађанским патриотизмом који је подразумевао лојалност држави и двору, а критику цркве. Може се рећи да је такво његово мишљење било сасвим у духу тог времена, с обзиром на то да тада аустријска држава, односно царица Марија Терезија на њеном челу, по угледу на друге развијене државе, настоји да потчини себи цркву, што ће још више доћи до изражаја у време цара Јосифа Другог. Притом треба имати у виду да је и статус грађанина, који је Орфелин стекао већ куповином куће и плаца у Новом Саду (мада испуњавајући и друге услове), омогућавао низ привилегија, али и стварао обавезу рада у јавну корист, односно јавног ангажовања за опште добро грађанина интелектуалца, што је он зацело био. Та врста патриотизма – грађански патриотизам, није у први ред стављала лојалност према својој етничкој групи, већ према држави, у овом случају Аустрији. Она је за Орфелина била *patria* и његово отачество јер другог није имао, али, с друге стране, Срби су за њега били његов народ којим се он веома поносио. И о једном и о другом сведочи

---

⁴⁴ Због тога што је Марија Терезија забранила да се мртваци уносе у цркву и сахрањују у црквеној порти, избили су велики нереди у Новом Саду и Вршцу, у ком је војска интервенисала и убила шест Срба, а 20 ранила. Види: Ј. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад, 1998, 203–247.

⁴⁵ Доситеј Обрадовић, *Живои и ѿрикљученија*, Задушбина „Доситеј Обрадовић“, Београд, 2007, 162.

низ места у Орфелиновом делу. Тако, на пример, у Предговору *Маџазину*, Орфелин српски народ оцењује као најспособнији за духовне, грађанске, војне, економске и трговачке науке, жалећи што међу Србима нема више оних који раде на општем добру, посебно на образовању. Карактеристично за просветитеље тога доба и миљеа истиче да не тражи за себе награду већ да, „хотећи да буде на услузи предрагом отачеству”, ради за општу корист⁴⁶. Таквој врсти патриотизма Орфелин ће остати привржен до краја живота што се да видети и из *Вечној календара*, једног од његових последњих дела, у ком настоји да освести оне који немају талента, а имају новца, да дају свој допринос просветитељству у уметности и науци, тако што ће помоћи новцем оне које то могу и умеју, оцењујући да је то исто толико патриотски чин колико и дело уметника и научника јер је у корист општег добра. У духу тадашњих аустријских царских реформи којима је смањиван број манастира, Орфелин у истом тексту позива донаторе да не улажу новац у подизање „мртвих већ живих храмова”. Његова мисао да не треба куповати звона већ градити школе⁴⁷ без сумње је утицала на Доситеја да касније у свом времену изрекне веома сличну мисао, која ће и њему, такође, бити замерена. Грађење „живих, пре неголи мртвих храмова” био је Орфелинов просветитељски поклич за „подржавање и издржавање општекорисних дела и њихових стваралаца – као што су школе и учитељи и други трудољупци – више на њих неголи на одржавање шарених здања и ласкаваца готована”⁴⁸.

Иако је то било време реформи које су иницирале и спроводиле и саме власти широм Европе, Орфелинова, видно политички интонирана *Предсјавка*, аустријској царици је доживела потпуни фијаско од дела самих власти, тачније од Угарске дворске канцеларије која је била резервисана према реформским, а тиме и просветитељским подухватима, па зато није чудо што је од ње доживљена као „неприкладна и претерана” промеморија, између осталог, и због предлога да се високо српско свештенство „стави под контролу”. Уз то је оцењено и да је иста сасвим у нескладу са оним реформским одлукама Марије Терезије којима, иако нису дозвољена нова, већа права Српској православној цркви, нису јој одузета ни стечена, постојећа права⁴⁹.

Иако из данашњег времена гледано овакав Орфелинов гест давања савета аустријској царици може неким оправдано изгледати

⁴⁶ Захарија Орфелин, *Маџазин*, 7–16.

⁴⁷ Л. Чурчић, „Случај предговора Вечној календара Захарије Орфелина”, у: *Књига о Захарији Орфелину*, Загреб, 2002, 307–311.

⁴⁸ Цит. према: Л. Чурчић, нав. дело, 307–311.

⁴⁹ Види: Захарија Орфелин, *Предсјавка Марији Терезији*, 167.

уперен не само против интереса Српске православне цркве већ и против интереса српског народа у Аустрији, он је, истини за вољу, сасвим у складу са изразитим просветитељским задатком и начелом саветовања владара у том времену. Уосталом, и Доситеј, још пре доласка у Београд, саветује Карађорђа како да влада, а у предговору својим *Баснама* наглашава да су савети у њима намењени и владарима. Међутим, велика разлика међу њима је у томе што Доситеј саветује свог националног вођу док Орфелин покушава да саветује аустријску царицу, при чему се мора узети у обзир да Орфелин другог владара није имао и да је све радио и промишљао у лимитима свога времена и простора. Уосталом, омеђен истим чиниоцима, и Доситеј ће 1781. још увек подржавати не само *Папџени о толеранцији* Јосифа Другог већ и одредбе *Реуламентија* и *Декларацијума* Марије Терезије којима су извршене извесне реформе у српској цркви, због чега ће га Скерлић означити као „јозефинисту”. Политички превид обојице у том времену, а посебно Орфелина, није био у њиховом грађанском патриотизму због кога смо склони да их и данас осудимо, већ је био само у томе да обојица нису схватили да њихово подржавање умањења ингеренција високог српског клера води у крајњем и смањењу могућности конституисања српске нације као ослободилачке цивилизацијске снаге, јер је тај процес њеног конституисања тада могла адекватно потпомоћи само Српска православна црква као духовни центар српског народа.

У најзначајније Орфелинове друштвено-ангажоване списе, свакако, спада и необјављени волуминозни (921 стр. фол.) полемички рукопис *Књига против њајсџва римскаџо*, у коме се он, критикујући папу, папство и „римске догмате”, аргументовано супротставља покушајима Римокатоличке цркве да себи потчини Српску православну цркву, ослањајући се притом на веома велику историјску грађу због чега овај његов спис сведочи о њему не само као о великом православном вернику већ и као о темељном научнику. Повод за писање ове књиге било је предавање Јосифа Ружичке *О јединсџву у хришћансџву*, које је исти одржао у дворској капели пред царицом 1773, а у коме је позивао православце да се потчине Ватикану и папи. То предавање Ружичке је и штампано као књига на српском, грчком и немачком језику која је потом бесплатно дељена Србима, Румунима и другим православним верницима. И поред тога, овај Орфелинов спис треба ипак више посматрати као рано, протестантизмом надахнуто, просветитељско залагање за духовно ослобођење него као политички интонирано просветитељство. То не чуди ако се зна да је Орфелин у својој библиотеци углавном имао протестантска дела, а од католичких писаца скоро

искључиво она дела која су била критика папе и католицизма и давале основ за рационалистичко учење о општој користи *bonum commune* као највишем добру.

И поред све стечене славе, награда и права на привилегије, Орфелин је све више сиромашно⁵⁰ и западао у све веће дугове. Један од разлога за то је могло бити што је, као и сви уметници, улагао свој новац у материјале са којима је радио, често се у те сврхе задужујући, као и у пројекте за које је имао воље и знања, али не и снаге, попут виноградарства, а по свему судећи, и неки од оних људи за које је радио, или са којима је сарађивао, нису имали према њему нимало коректан однос. Рецимо, нема сумње да је његовом осиромашењу умногоме допринео и његов велики финансијски дебакл због издавања књиге о Петру Великом. Из његових писама види се да је, припремајући се за писање овог дела, годинама куповао велики број скувих књига и разних пригодних материјала, који су у оно време много коштали. Друго, када је завршио књигу, уместо да заради на њој, догодило му се да је штампар Теодосије, користећи Орфелинов трајни одлазак из Венеције 1770, објавио 1772. прво издање Орфелинове књиге о Петру Великом потпуно безочно под својим, а не под Орфелиновим именом, па се Орфелин морао борити да бар ауторство поврати, што је на једвите муке и уз велике трошкове учинио. Из тог разлога ће се Орфелин обратити са жалбом чак и руској царици (при чему га је заступао руски посланик у Бечу Димитриј Михајлович Голицин), објашњавајући да га је његов штампар из Венеције Теодосије покрао потписавши себе као аутора скупе и добро продаване књиге о Петру Великом, и молећи је због тога за помоћ⁵¹.

Продавши након очеве смрти 1772. године кућу у Новом Саду за 650 форинти, тим новцем је купио кућу и винограде у Карловцима⁵² где је животарио. Када је по смрти владике Видака утврђено да му је Орфелин био од 1777. дужан 400 форинти, он је, да би могао тај износ исплатити Видаковим наследницима, продао и кућу у Карловцима и имање⁵³, а по неким тврдњама, и своју драгоцену библиотеку коју од те године више никада не помиње⁵⁴. Поставши бескућник, пребивао је од 1780. три године у фрушкогорским манастирима: у Беочину скоро две године (од 1780), у

⁵⁰ Као члан Академије, Орфелин је био ослобођен пореза на посао и живао низ других привилегија.

⁵¹ Види: Боровој Чалић, „Прилози о Житију Петра Великог Захарије Орфелина”, *Љепојис СКД Просвјета*, Загреб, 2010.

⁵² В. Стајић, *Кућа Захарије Орфелина*, ЗМСДН 4 (1952), 163.

⁵³ Види: Ч. Денић, *Кућење Захарије и Јакова Орфелина*, 520–521.

⁵⁴ Љ. Котарчић, „Библиотека Захарије Орфелина и њена историјска судбина”, *Библиошкар* 2/3 (1983), 11–12.

Гретегу пола године (одакле је истеран 1782), и, након краћег боравка код синовца Јакова, пола године у Великој Ремети (од маја 1782).

Након милосрђа које му је указивано у тим манастирима, сместио се код пакрачког епископа Јосифа Јовановића Шакабенте радећи за њега секретарске послове колико му је здравље то дозвољавало, а 1783. добија на препоруку митрополита Мојсеја Путника посао у Курцбековој ћириличној штампарији у Бечу, у коме ће провести скоро годину дана. Из овога периода најзначајнија су му дела *Вечни календар* и *Искусни њодрумар*, која су објављена у Бечу те исте године, што указује да их је претходно сачинио током боравка у Срему.

Прва књига, *Вечни календар*, садржи не само низ енциклопедијских знања и занимљивости из најразличитијих научних области, почев од физике, историје, медицине, астрономије до географије већ и низ рационалних упутстава за здрав живот и намењена је очигледно просвећивању најшире публике, што је тада подразумевало величање природних наука и рационалистичко отклањање празноверја. *Календар* је, заправо, дело у коме Орфелин, величајући знање, практично наставља са својом просветитељском наканом коју је започео у *Маџазину* да уздигне српски народ упознајући га са законима природе и са новим осећајем за време, услед чега је велик део ове књиге ослоњен на просветитељски засновану, пре свега, Рихтерову, физику његовог доба. У књизи се са истим циљем налази и кратка историја српског народа базирана на делу Павла Јулинца које је Орфелин штампао 1765. године. Необичност која прати дело *Вечни календар* садржи се у томе да је Орфелин, уверен да због тешке болести неће доживети издавање те своје књиге, себе у њеном предговору представио као умрлог аутора („умерл на вјеки”), што је у другом издању отклоњено. Као „мртав”, себи је давао право на оштрију критику и иступе горчине и незадовољства својим окружењем и светом, какви нису дозвољени живима.

И друга књига, *Искусни њодрумар*, заснована на одговарајућим немачким узорима⁵⁵ и делимично и на његовом личном искуству, намењена српским пољопривредницима, тачније виноградарима, даје у типично просветитељском маниру низ практичних подука за подизање и неговање винограда и производњу вина и других пића, али доноси и бриљантан трактат из естетике о неговању укуса. У циљу што боље аргументације у књизи се наводи и мноштво античких извора о вину, али и низ цитата из Библије и других

⁵⁵ Helmut Keipert, „Die deutsche Quelle des 'Iskusni podrumar' von Zaharija Orfelin”, *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику*, 33, Нови Сад, 1990, 203–215.

светих списа у којима се помиње вино. Такође се наводе и бројне историјске личности као конзументи вина, са констатацијом да је оно ипак неке од њих упропастило, попут Александра Македонског. *Погрумар* је написан мешавином рускословенског (када Орфелин говори о неговању укуса) и српског народног говорног језика (када даје практичне савете). Тиме је Орфелин желео да каже да је књига у свом интелектуалном делу намењена малобројној српској елити која се служила рускословенским, али уједно и обичном народу који рускословенски није знао, а више је нагињао практичним знањима него естетичким расправама. Тим двојезичјем он уједно одсликава реално стање културе српске етничке заједнице у Аустрији у том времену.

Као и све друге Орфелинове књиге, и ове су богато украшене његовим бакрорезима, а у *Вечном календару* је отиснут и Орфелинов, вероватно, најлепши и најзначајнији бакрорез *Сиварање светиа*. Такође је за ово дело везан податак да је на његовом крају штампана и последња Орфелинова песма. Саживевши се са свешћу о неумитности свог скорог краја, назвао је ту песму *Молишва њрег смрџи*. Тешко болестан, Орфелин је у депресивно интонираној *Молишви* видно растрзан између своје религиозности и рационализма коме се дивио и хтео бити његовим промотором у српском народу. О томе на свој начин сведочи и мала бакрорезна слика *Христос њрег Бојом-Оцем моли за сѣас ѣрешника*, коју је сачинио те исте, 1783. године.

Могло би се рећи да код Орфелина није постојало довољно опредељено саморазумевање сопствене улоге, нити је постојала потпуна самосвест о свом месту у тадашњем друштву у којем ни уметник ни интелектуалац нису могли бити сасвим независни. То је неминовно рађало неспоразуме са његовом околином. Доживљавајући себе као „пребједног” и стално угроженог од људи, али уједно и веома часним божјим послеником, био је истовремено и велики поборник православља и жестоки критичар једног дела српског клера, чије је поступке осуђивао као недостојне свештеничког звања. Зато није чудо што је непрекидно витлајући својим критичким мачем упереним на све стране, створио себи велики број непријатеља.

Због свог Предговора у *Календару*, као и због оптужби на рачун српског православног клера у *Плачу Србији* и *Предсјавци Марији Терезији*, које су зацело разним каналима могле бити пренете до ушију истих, Орфелин се нашао на удару дела српског свештенства, о чему сведочи писмо протосинђела манастира Гргегега Кирила Живковића који се није либио да Орфелину напише да је био некада цењен и вољен, али да је због тих својих „нечасних

поступака” многима постао одвратан⁵⁶. Да те и такве критике и притисци нису плашиле Орфелина, види се и из Доситејевог записа: „Гоњеније силних и ситнијих од њега, није њега могло уплашити! Гвоздене вериге сиромаштва и оскудности нису cadre биле свезати руке његове, да он за опште добро што не пише”⁵⁷.

Да ипак нису сви свештеници имали, нити делили такво мишљење о Орфелину, види се из поступака митрополита Мојсеја Путника који га је 1783. послао у Беч и тамо запослио, а још више из поступака епископа пакрачког Јосифа Јовановића Шакабенте који га је пред крај живота здушно помагао, па га је тако, увидевши да Орфелин због болести више није способан за ма какав рад и да је решен да умре у отаџбини међу својим сународницима, довео из Беча у јесен 1783. године, прво код себе у Пакрац, а потом, поставши новосадски епископ, и у Нови Сад почетком 1784. године. О разлозима великодушности Јосифа Јовановића Шакабенте према Орфелину, постоје разне претпоставке, почев од тога да се је радило о масонској солидарности будући да је Шакабента био масон. Ипак, та претпоставка о таквој врсти солидарности није извесна будући да за Орфелина није доказано припадање масонерији⁵⁸. Много је вероватније да је такав однос епископ Јосиф Јовановић Шакабента имао према Орфелину зато што је такав приступ неговао уопште према већем броју уметника тога миљеа и доба као њихов велики поштовалац и мецена.

Потпуно осиромашен, рано остарео и тешко болестан од туберкулозе, Орфелин је све више зависио не само од туђе милости већ и од елементарне неге⁵⁹ како би преживео, и од 1784. по повратку у Нови Сад више није ништа писао. Символично, те исте 1784. године стижу епископу Шакабенти из Лајпцига две Доситејево одштампане књиге, *Живој и њрикљученија* (1783) и *Савейи здравој разуму* (1784), као да је и нехотице Доситеј настављао тамо и оног часа када је Орфелин заувек застао. Пред смрт је Орфелин срео и Петра Петровића Његоша који је у јесен 1784. посвећен за епископа у Сремским Карловцима, а у Новом Саду је од Орфелина добио три примерка дела о Петру Великом, које ће Његош користити као грађу за *Горски вијенац* и друга своја дела. Захарија

---

⁵⁶ Кирил Живковић, „Замерке Орфелиновом Предговору *Вечном календару*” (писмо), 1783, у: Лаза Чурчић, „Случај Предговора *Вечној календара* Захарије Орфелина”, у: *Књига о Захарији Орфелину*, приредио Боривој Чалић, Српско културно друштво Просвјета, Загреб, 2002.

⁵⁷ Д. Обрадовић, *Прејиска*, у: *Сабрана дела*, III, 238.

⁵⁸ С. Гавриловић, „На трагу масонске ложе у Петроварадину почетком XIX века”, *ЗМСИ* 67/68 (2003), 175–176. Види и: Владимир М. Симић, нав. дело, 282.

⁵⁹ По налогу Јосифа Јовановића Шакабенте о Орфелину се старао брачни пар који је живео и радио на мајуру.

Орфелин је 19/30. јануара 1785, скрхан јектиком, преминуо у Исаиловцу (Сајлову), на новосадском „епископском мајурје пребједно”, како је забележио Јован Рајић⁶⁰. Сахрањен је на Јовановском гробљу у Новом Саду⁶¹.

Да Орфелинов крај ипак можда и није био тако „пребједан” како сугерише ова Рајићева оцена, а коју многи олако прихватају и неретко банално тумаче, не схватајући да је Рајић највероватније мислио, пре свега, на Орфелиново веома лоше здравствено стање и потпуну физичку немоћ пред смрт, а не на његову финансијску ситуацију, сведоче чињенице да се Орфелин, уз помоћ епископа Јосифа Јовановића Шакабенте, пред смрт решио дугова и да, иначе вечно незадовољни Орфелин, по свему судећи, није био незадовољан пажњом коју му је овај црквени великодостојник поклањао и обезбеђивао⁶².

По Орфелиновој смрти, и он и његово дело били су и брзо и задуго заборављени. Његово специфично и славно презиме после њега су носили још његов син Петар и синовац Јаков, који је, такође, био значајан ликовни стваралац, као и Јаковљев син Александар, који се последњи пут помиње поводом своје женидбе у Осиеку 1806⁶³, након чега се то презиме више нигде не помиње, па се стога може закључити да се Орфелинова лоза убрзо угасила. Интерес за Орфелина и његово дело показиваће спорадично тек понеки црквени историк попут Руварца, а у световној и научној јавности обновиће се занимање за његово дело и личност тек у трећој деценији 20. века захваљујући Тихомиру Остојићу и Вељку Петровићу.

За њим су остала недовршена два велика дела, оба изразито просветитељског карактера. Прво дело *Велики њравник* фармакогнозијски је приручник за лечење биљем, намењен народним масама, на трагу истоветне просветитељске идеје Светог Саве, у коме је описао око 500 лековитих биљака, њихову корисност по здравље и дао рецепте за њихову употребу. Друго, *Славенски словар из разних књиџ собирамији*, како му већ име каже, јесте започети речник, не само ученог словенског већ и народног језика, у коме је прикупљено 4.410 речи.

За Орфелина се са правом каже да је био разапет између епохе барока која је била негација ренесансе и значила снажан повратак хришћанству, а којој је Орфелин објективно својим делом припадао,

⁶⁰ Цит. према: Тихомир Остојић, нав. дело, 79.

⁶¹ Лаза Чурчић, „Последње две године живота Захарије Орфелина”, у: *Књиџа о Захарији Орфелину*, приредио Боривој Чалић, Српско културно друштво Просвјета, Загреб, 2002, 368–370.

⁶² Исто, 365.

⁶³ Т. Остојић, *Захарија Орфелин*, 32.

и рационализма, коме се у име апсолутног знања дивио и тежио да буде његов проповедник. Међутим, иако је стално спутаван својим барокним уметничким изразом религиозности да се до краја препусти само просветитељству⁶⁴, Орфелин је, упркос томе, управо био тај који је на размеђи времена у којима се појављују прва епохална несугласја између сакралног и профаног, својим великим просветитељском делом и активношћу ударио чврсте темеље рационализму код Срба и тиме омогућио наредном просветитељству окренутом српским ствараоцима успешну надоградњу његовог мукотрпног колико и величанственог, раног просветитељског постигнућа.

Проф. др Драган Симеуновић
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
dragan.simeun@gmail.com

---

⁶⁴ Види нпр. значајан текст на ту тему: Ненад Николић, „Орфелин: недовршена модерност”, у: *Меандри просвећености: Неколико лица српске књижевности XVIII и XIX века*, Службени гласник, Београд, 2010.

ВЛАДИМИР ПИШТАЛО

У БИБЛИОТЕЦИ НИШТА НИЈЕ ТУЂЕ

Мој отац је био директор Народне и универзитетске библиотеке Босне и Херцеговине, један од пионира процеса дигитализације у бившој Југославији која је касније прерасла у COBBIS. Ја сам наставио његов посао. Моја мајка је радила у сарајевској библиотеци „Хасан Кикић”. Месецима је удисала библиотечку прашину и она се крвљу преносила на мене. Право из библиотеке мајка је узела трамвај и пошла у породилиште. Са собом је понела *Чаробни Бреј* Томаса Мана да га чита на порођају. Порођај је трајао 34 сата. Рођен сам са библиотечком прашином у крви. Волим *Чаробни Бреј*.

Волим библиотеке. Настојим да пренесем своје поштовање према библиотекарицима на друге људе. Најдраже ми је кад ми у некој малој библиотеци кажу: „Овде управник Народне библиотеке никада није био.”

Библиотека је капија за свуд и резонаторска кутија за наша срца.

То је неусловљено место.

Дубоко демократично место.

„Књиге говоре оно што новине не смеју”, писао је велики Душко Радовић.

Рано сам знао да ће ми књижевност бити судбина по принципу – „Нешто ми шапне у срцу и знам”.

Руски писац Аксаков је тврдио: Ја сам машта. Волас Стивенс: Бог и имагинација су исто. Са Салмоном Рушдијем верујем да је мизерно стање бића у ком се имагинација ни за шта не рачуна и није део дома...

Машта је простор суверенитета.

У библиотеци ништа није туђе.

Верујем да је једно од најважнијих искустава кад прочиташ у туђој књизи нешто у шта сâм најдубље верујеш. Тада оно што је споља и изнутра постану једно.

Књига је место субјективног искуства и тамо Вук, као код Бранка Топића, може бити зелен.

Један наш песник је рекао да нема атеистичке поезије. Мислим да је то тачно, да се односи и на Мајаковског.

Људима није стало до онога шта знате док не знају да вам је стало.

Најважнији састојак гозбе је глад. Најважнији састојак концерта је способност да чујете мелодију. Не можете остати емотивно споља. Морате се унети. Они који читају без уношења хтели би да лампа светли без уља.

Литература ствара искуство поверења и обнавља осећај наде, макар зато што сте виђени, схваћени. И зато што ни у чему нисте ни само ни први ни једини.

Речи се претварају у хемијске реакције у телима читалаца.

По Владану Десници постоје две врсте уметника фотографа. Једни сликају нешто неухватљиво, димове и магле, али свој објектив максимално изоштре. Други сликају нешто најобичније, као јабуке, али свој објектив расфокусирају, да изгледа „чудније”. Ја сам ближи овим првим уметницима.

Постоје два врсте писаца. Једни, као Васко Попа, унапред знају књиге које ће написати, па их такве, по плану и напишу. Други почињу с почетка, из средине, са краја, како их инспирација води. Они се боре за веродостојност у детаљу, убеђени да ће се велика слика постарати сама за себе. Такав је уметник био Иво Андрић. Његовом детаљистичком приступу сам ближи и ја.

Детаљ долази из другог света мада га налазимо у реалности.

У детаљу је све. Прво морате освојити тај простор па се проширити на већу територију.

Стратегије поезије и хумора обогаћују књижевност. Оне су сличне. Оне су само за оне који желе да се осећају живи. А и срећа није нека обавеза.

Коначно у књижевности не смемо лагати. Присуство поштовања је једна од првих информација које људи осете при сусрету. Када изневерите ниска очекивања, људи то сместа препознају као поштовање.

У непоштовање очекивања морате унети енергију и искреност. Нема дефинитивних правила. Традиција се састоји не у обожавању пепела већ у преношењу ватре. У овој достојанственој институцији и ван ње, традиција лежи у континуитету наде.

(Беседа на уручењу награде „Златна књига Библиотеке Матице српске”,
28. априла 2023. године)

ЈОВАН ДЕЛИЋ

ЗРАК ИЗМЕЂУ ЛАЗАРЕТА И НАЗАРЕТА

Злата Коцић је пјесник и када је преводилац, и када је есејиста. Свакоме ко има духа и душе, љубави за тишину и њене плодове, препоручујемо њену књигу *Просијори душе*; књигу згуснутих есеја, збијених у *згусићак* – а то је кључна ријеч њене поетике – тако да есеј постаје рефлексивна лирика, мисаона пјесма у прози; оксиморонски речено – тихи пуцањ. Знак поред пута. *Згусићак* је згуснути сублимат сублимата у „јарку куглу”, пренапрегнуту богатством смисла. Згустак је близак оном што Тјутчев зове *йробљеском*, јер „свако има своју реч за то *кад му је синило*”. То је блиско *еифанији*, откровењу, богојављењу у малом.

Бити преводилац – значи улазити у тајне језика, свога и туђег, ако туђи језик за преводиоца постоји. Значи налазити у тзв. страном језику оне ријечи које ти у твојем недостају; које освјетљавају твоју ријеч и твој језик:

Руски термин за свакодневницу је речит: *быть* – корен у којем чујемо и бит, суштину и постојање. Да ли ћемо препознати кад се и где у пролазном сударе, укрсте знакови непролазног – зависи од нас.

У свакодневици се, дакле, укрштају пролазно и непролазно, а то ријеч *быть* казује. Пјесникиња зна да „ако ишта уме да смрви, уме свакодневица”, али у њој постоје „знакови непролазног” које ваља уочити и обући у језик и звук. У самом језику садржан је „такав лук од свакодневног до суштинског: руски израз за *дан и ноћ* гласи *сућки*, док је *сућь* суштина, па можда и наше *сућра* печати такав нови лук”.

Тако о ријечима мисли пјесник-преводац; истовремено на два колосијека, увијек проширујући и продубљујући смисао језика

и свијета. Такав пјесник почиње да пише нешто на „страном” језику, па од тога настане пјесничка књига на српском: последије разговора са Јеленом Шварц написала је Злата Коцић, мали триптих „Утрение фрески по воздуху”, из којег ће низом година настајати њене *Ваздушне фреске*.

То је довољно да се заволи пјесник, преводилац и мислилац Злата Коцић, жена изузетно широке културе и великог дара, усавршеног и продубљеног писањем у тишини и тиховању, са заносом поетским и религијским, са *Старим* и *Новим завјетом* у руци и на јастуку, опсједнута и очарана завршном књигом *Новој завјети – Ошкровењем Јовановим* – и именима: Јован, Лазар, Петар, па Давид и Језекиља, загледана у граничну линију видика, у линију додира Неба и Земље, или Неба и Воде, посебно Неба и Мора односно два неба; а када је бивала у Требињу – у Дучићев Леотар што се моћно дизао изнад града. Она ријетко пише *шаленај*, него чешће библијски изворно – *шаланиј*, залажући се за усавршавање душе умножавањем таланата, одговарајући на дар уздрајем, на благодат благодарношћу.

За пјесникињу и њен доживљај свијета пресудан је „набој тренутка, усхит”. То је закон лирике – сублимација свијета у трен, у „набој тренутка” – тако настаје лирски згустак. Али по томе пјесникиња памти и први сусрет с рибизлом, малом, савршеном, облом бобицом, чији једри и сочни плод обухвата „танушна прозна опница”. „Бог је помало све што зари”, рекао би Дучић, па и малена бобица рибизле, способна да сведе пјесникињу „ван овога света”; да говори тишином: „Говорила је све, ништа не изустивши”. Сагледавши рибизлу изнутра, пјесникиња је доживјела „да се малено сусрело с маленим”, па је захвална бобици рибизле на сазнању као пробљеску тренутка – „да смо мајушни под небом” – али и да је бобица рибизле својеврсно самодовољно савршенство; планета у малом. Отуда у пјесми „Мелод, око, обала” захвалност Богу за сусрет с рибизлом као обогаћење душе и духа:

Теби хвала. Удешаваш сусрете.
С бобицом рибизле. Мирним језером.
Гуштером који усправљен,
зашљапка преко водене површи.

Човјек, па ни пјесникиња, није нешто много више од рибизле: на планети земљи; „на кугли на којој свака тачка трепери, ми смо и сами трепетна, растућа тачкица”.

Свијет је слојевит, са више равни и више нивоа. Слојевит је и језик којим тај свијет описујемо и дочаравамо, именујемо и сазна-

јемо. За пјесникињу је основно и кључно – *именова̄ти*. То је Божји закон и начело према којем је *именова̄ти* исто што и *с̄творити*.

Поезији није стран ниједан слој свијета нити иједан слој језика. Њено је да згушњава и прочишћава доживљаје, мисли, осјећања и визије живота и свијета, и да језиком изражава оно што се не може другачије изразити осим поезијом. Да се не би изгубио у трци за материјалним, човјек се, пјесник се хвата за непролазно – за сферу духа, која је „родно место и обитавалиште поезије”. „Дух је чудо, снага духа је та која помера и покреће свет”.

Поезија је, за Злату Коцић, „сублимат сублимата” који почиња „на принципу склада, згуснутости и кохезионих сила”. Она у себи згушњава енергију ријечи, мисли и музике; она је јединство овога тројства чак и кад је тзв. „заумна поезија”. Ко то боље осјећа од Злате Коцић, која је преводила једног Хлебњикова, творца заумне поезије који је пјевао птичјим језиком. То јединство нигдје није тако остварено као у поезији. Отуда код Злате Коцић жестока побуна против обесмишљавања свијета и поезије; против порицања смисла животу, поезији и свијету. Штавише, поезија настоји да „докучи барем мрвицу непојамног”; да сачува способност дјечјег усхићења; да развије осјетљивост на љепоту и саосјећање на туђу патњу; да се супротстави сваком обесмишљавању. Она долази из пјесникове посвећености своје дару и умножавању таланата.

Писањем пјесник мора да достигне и сачува језгровитост, па пјесникиња пореди писање пјесме са ломљењем ораха: мора се сачувати дозрело језгро цјелине, ослобођено свога оклопа. Аутентичност је елементарно пјесниково својство: или пјесник има аутентичан глас, или није пјесник. Аутентичност је препознатљива и када пјесник мијења ритмове. Отуда и схватање да је „пјеснички рукопис” дат као што је човјеку дато лице. „Рукопис” се може дотјеривати, али се у њему увијек огледа пјесникова душа.

Брига о језику је у природи пјесниковог посла. Језик је неодвојив од смисла, као што је неодвојив и од звука, па је пјесма највиши израз јединства звука и смисла. Мелодичност је неодвојива од поезије. Отуда имена Мелод и Хармон. Мелод је пјевач, пјесник, појац – давнашњи, садашњи, будући. „Скруњен са фреске, или смрвљен обезумљеном данашњицом [...] сведен на прах”. Али и у праху је – чак и после атомске катастрофе – „заложена појност”, вјера у смисао, сврху, љубав. Мелод, и кад је сведен на прах и трун, „тежи идеалу свете целине”. Мелод потврђује Творевину; каже Богу: „Да”, дивећи се свијету, Он уједињује вријеме; из времена садашњег једном руком захвата из прошлости, а другом своју златну мрежу бацаује према будућности. А у тој мрежи је глас којим се обзнањује *слово*. Слово љубави и слово о љубави – Словољубве.

Да ли је Злата Коцић могла дати већи омаж Јовану Дучићу од именовања Мелода? То име је вишезначно и обухвата најмоћније хришћанске и православне фигуре:

Али стихови за Дучића, већ при почетку певања, заправо, отварају могућност да Мелод буде крштен у самом певању, и управо у богојављенским водама: Јован. Као сам Јован Крститељ, према укупном духу певања којим је исписан – и одигнут – васељенски водену крст. Као Јован Дамаскин, чија исцељена шака ту причешћује, из жичке Чаше. Као Јован Лествичник (који смо већ срели у *Лазару*), с којим се овде улазни корак измешта са копна на воду. Као Јован Богослов, који је записао *Откривење*, најдубљу побуду нашег певања о водоуспењу. Као апостол Јован, Јован Златоусти, онај коме је реч света. Сви они, духом и атрибутима сабрани у Мелоду, могли би да учине ход по води могућим, и данас.

Откривење Јованово несумњиво је за Злату Коцић најзначајније и најинспиративније дјело. Оно просијава из пјесме у пјесму, из књиге у књигу.

Хармон је пјесников анђео чувар; онај који „диригује границом”, упредајући гласове и усклађујући и обједињујући мисли и значења. У Хармону је природно доминантно „начело виших сфера”, јер су поезија и музика тим сферама најближе.

Природно је онда да су Мелод и Хармон у насловима пјесничких књига Злате Коцић – њеног лирског спјева *Мелод на води* (2008) и избора из њеног пјесничког опуса *Хармон* (2017). Хармон је Мелодов анђео чувар. Он обитава у хармонији, чувајући и њу, и просторе душе.

Рекосмо *лирски сјјев* и отворисмо тему дуге форме у модерној поезији, коју је, заправо, отворио један од најутицајнијих пјесника и теоретичара свјетске поезије 20. вијека – Т. С. Елиот, аутор лирског спјева *Пусија земља*. Нијесу ли лирски спјевови неке међу највећим српским пјесничким књигама 20. вијека: *Сјоредно небо* и *Усјравна земља* Васка Попе, *Велика скииција* Миодрага Павловића, *Тражим љомиловање* Десанке Максимовић, *Чейири канона* Ивана В. Лалића, *Негремано око* Рајка П. Нога, *Седмица* Милосава Тешића, чак роман у стиховима Ђорђа Сладоја и Милене Марковић, *Лазареве лесџиве*, *Лахор на води*, *Бело љуле* и *Галјал* Злате Коцић, да Матију Бећковића не спомињемо. Велика форма је одговор на виђење свијета модерне лирике као разбијеног, фрагментарног, у крхотинама. Пјесник осјећа потребу да разбијени свијет поново уцјелови. „Потреба за дужим жанровским обликом диктирана је изнутра”, вели Злата Коцић. Неприродно је пристати на разорени

распаднути свијет, већ нас чека „посао зацелјивања, реанимације, заокрета”, а ми то зовемо поновним уцјеловљењем свијета. „Да сам сликар, покушала бих да насликам тежњу крхотина ка спајању, ка васпостављању нарушеног и рађању живог”. Нијесу епови посљедња дужа пјесничка форма: „Дужа песничка форма не мора да буде ствар прошлости” већ и садашњости, па и будућности. „Дуги дах још је потребнији када се гушимо” – вели пјесникиња – али то није копија старинског епа већ „модеран сублиман говор” с новом продуженошћу и новим донетима. Термин *лирски сјјев* ми смо лансирали у критици отрпилике кад и Злата Коцић у својој (ауто)поетици, а то не може бити случајно. Ријеч је о нечему веома важном у српској поезији 20. вијека.

Прекупације ове пјесникиње су: кружни принцип, принцип распетости, сферичност, вишедимензионалност, раст запремине. Свијет је вишедимензионалан; и поезија је таква. Пјесник све то достиже и изражава пјесмом, циклусима, пјесничком књигом – лирским спјевом. Структура књиге – међусобни однос пјесама и циклуса – „увек на нов начин омогућавају неограничена укрштања равни, дозивања мотива, продубљивања и нарастања смисла”. Структура књиге и односи међу циклусима могу бити и значењски сугестивни. Тако је лирски спјев *Бело љуле* уоквирен уводном пјесмом („Мелод. Осло”), уводним циклусом („Силазак листа, платановог”) и завршном пјесмом („И оно и – о: поводац на пучини”). Затим се указује тројство као начело компоновања књиге и реда циклуса; као однос циклуса и подциклуса. Сваки од три главна циклуса („Сараспеће. Пуле Хармоново”, „Теразије. Цветни трг. Пучина” и „Светла недеља”) има по три потциклуса, а сваки потциклус, рачунајући и уводни, оквирни, има по осам пјесама. Број осам је за Злату Коцић дубоко симболичан: сугерише пуноћу, сферичност, очи, а положена осмица је математички знак бесконачности. Све се то види већ из садржаја, прије него што смо и једну пјесму прочитали. Таква је сугестивност форме, структуре, односа међу пјесмама и циклусима. О томе пјесникиња строго води рачуна. Оваква строгост структуре подсећа на Васка Попу и на његове лирске спјевове, а нарочито на *Сјоредно небо* и *Усјравну земљу*.

А „бело пуле” је и пјесниково – Хармоново – и оно са фреске – Христово – на коме је Христос ујао у Јерусалим, уз повике: „Осана!” Та иста руља ће за истог Богочовјека тражити распеће: „Распни га!” Све је то бијело магаре својим тужним крупним, паметним очима видјело и запамтило, поставши свједок састрадалик.

Тако и улазим у море: у руине храма.
Тражећи звук, слог, којим на пучини,
надам се, ословићу бело осло с фреске.
Не да упитам како је радост богопримца
издржало, ни како богоносило Јагње у
град. *Осана* посаврнула се у
Расјни.

[...]

Бело пуле – како носи, на кожи,
под њом печат Уласка цветног?
Ако беше и Распећа очевидац,
не рида ли још? Јер, принело је:
послужило да се збуде? Како
нови сусрет ишчекује? Опет
да понесе? А ми?

Бијело крупнооко магаре уздигло се на фреску и у поезију. Оно је духовно узрасло изнад савременог човјека. Не знам пјесника који га је тако уздигао као Злата Коцић. Бијело магаре у њеној лирици функционише као архетип.

Пјеснички рад понекад личи на монашко тиховање, јер пјеснички говор „никад није задовољан собом, јер он жели да саопшти, изговори ту пуноћу тишине”. Тако су *Ваздушне фреске* Злате Коцић – „мали триптих” – „књига о контемплативном *ћутању*”, напор да се завири у „тишину, у идеал: ћутање је песников идеал! И ваздух нам тако дошаптава: ћутке”. Али пуноћа тишине и идеала ћутања исказани су тек кад су обликовани пјесничким језиком – тихим, сублимним лирским говором. Пјесничко ћутање није, дакле, одрицање од ријечи, од пјесме, нити је њихово порицање. Моћ говора је божанствена – божје природе и поријекла.

Свијест почива на љубави – тако мисли и осјећа Злата Коцић. Љубав је основно осјећање, и везивно ткиво, и принцип који све прожима и повезује. Љубав нас чини најбољима – љубав према човјеку, свијету, Богу. Њеном ревитализацијом обнављају се и све друге вриједности:

Има ли дубље спознаје за сва времена, од те да је сав смисао у светлом начелу љубави, она је срж постојања, све је на њој засновано и све се на њој држи. И има ли тежег задатка за човека ствараоца од оног да о том посведочи.

Љубав је константа на којој се свијет и досад одржавао, а поезија је најбољи и најстарији израз ове космичке вриједности.

Савремени човјек трагично је удаљен од светости као врхунског узора којем су тежили најбољи. Злата Коцић је опјевала љевствину човјековог поступног успињања ка светости, ка духовности, ка спасењу. Идеја цјеловитости праисконске чежње за светошћу и за јединством човјека и бога, иманентна је човјеку, али је данас угрожена и почесто разорена, а „мимо тог дубинског дослуха исцељења и нема”. Отуда се Злата Коцић залаже за поновно буђење идеје поступног успињања, духовног раста. Из те идеје и тога духовног напора настала је њена драгоценна књига – лирски спјев *Лазареве лесјеве*.

За српског пјесника Лазар је по правилу двострук: Лазар Вилејемски избављен из лазарета и оживљен, и онај Косовски, посјечени, па је народна пјесма „Обретење главе кнеза Лазара” за Злату Коцић једна од најдрагоцјенијих. Зато је Лазар име – архетип једно од најповлашћенијих. По томе је ова пјесникиња блиска Рајку П. Ногу. Отуда и ове њене реченице:

А певамо / сведочимо, враћам се својој метафори, из ожиљка:
из пререзаног па зацељеног Лазаревог грла. Трајно потресена том народном песмом о спајању Кнежеве главе и тела, накнадно померам тежиште на воду: одрубљена Лазарева глава боравила је у зденцу, осијала га, у садејству са водом. Одатле пијемо и појемо, сричемо и срчемо освешћену кап.

Лазарет је метафора за савремени свијет, а Лазар и његове љевстве – метафора избављења из тога свијета, брвно од лазарета до Назарета:

Лазарет је моја метафора за данашњи свет у ком душа не само што не мирише већ је захвата губа, у нашем окружењу и није метафора већ мучна истина. Али где ћемо наћи излаз, утеху и спас, ако не у самој Истини? Тако сам у лазарету пронашла Лазара. Његов чудесни корак из смрти у живот јесте невидљиво брвно од лазарета до Назарета, брвно од сунчевог зрака. Данас се мало верује у то и друга чуда, добро је ако имамо и крњетак зрака, као сунчеву сламку спаса.

Јаје је омиљени пјеснички симбол Злате Коцић универзалан симбол; космос у малом; симбол обнове и рађања живота; симбол васкрсења; космички симбол – „јаје света” – који има горњу и доњу полутку: Сунце, Мјесец, звијезде и Земљу.

Вода је симбол очишћења; зденац – симбол чувања светости, обретења свете главе која се у зденцу налази. На води, или водама,

шире се Мелодови лирски кругови. Воде дотичу из *Библије*. Јонине воде *оййекоше до душе*: Нојеве воде су амбивалентне – потопне и спасоносне: њима барка стиже до Арарата и спасава свијет и живот; јорданске су воде крштења – очишћења – обнове – спаса; Петрове су воде чуда по којима хода Петар, човјек-стијена. Изнад огњених вода лебди Дух на водама. Постоје живе воде, па апокалиптичне и постапокалиптичне стаклене воде; воде давнашње и свете, старо- и новозавјетне. Постоје и данашње, прљаве, загађене воде, лишене светости, које чезну за светошћу и ресакрализацијом.

Точак је кључни симбол лирског спјева *Галгал*. Пророк Језекиљ је видио харувимске точкове који се могу кретати у свим правцима; они иду *куда дух иђаше*. Отуда и *галгал* – вишезначна ријеч: точак, коло, вихор, ковитлац, открочење.

Око је васељенски симбол, модел космоса, „вечност у малом”. Два ока у глави су осмица, најпунији број, а положена осмица је симбол бесконачности. Зеница у оку је точак у точку – „галгал наше душе”. Икона *Исус који ипреиђе* је благодат над благодатима, па Злата Коцић пише:

Твоје склопљене очи две су колевке дугине, два су
У њима кратко склопљена света: горњи и доњи.
Очи отворене јесу светови расклопљени: света
Осмица. Дугина, заветна. Свијена нам у дужице.
Малени живи печат.

Човек је најслабији у главном – у *науци о души*, пише Злата Коцић. Зато је њен поетски идеал – осликавање душе: „осликавај своју душу као олтар.”

То је позив читаоцу да уђе у тај осликани олтар, гдје ће испод хаотичности и површности откривати матрицу, систем, лествицу, спиралу и кренути у постепено успињање. Зато је поезија Злате Коцић очишћење и ресакрализација свијета – осликани олтар душе; зрак између лазарета и Назарета.

(Бесједа на уручењу Дучићеве награде Злати Коцић у Требињу
5. новембра 2022. године)

МИТРА РЕЉИЋ

ЗАКАСНЕЛА „ПРИЧА” О РОМАНУ

Да, спасити се можемо. Оваква тврдња није тек богобојажљива реакција на опомену оца Пајсија: *Мисао да се нећемо сјасити чистио је ђаволска* коју Сунчица Денић наводи као једну од основних порука,¹ у књижевни текст преточене, невеселе завичајне фактографије, нити из чињенице да се Влада, један од ликова романа, спасава трагањем за орашкама већ из личног утиска, оног примарног који је на мене оставио роман *Свeй̄ изван*. Разуме се, утисци и свеколики чулни доживљаји прочитаног бивају различити, јер и светови читалаца који укључују њихов сензибилитет, начин и степен идентификације са прочитаним, очекивања, веру, наду и штошта друго, бивају различити. Понеки од тих утисака овде ће бити изложен на начин који унеколико одудара од оног што називамо *йриказом*.

Роман *Свeй̄ изван* је литерарно уобличена повесница српске и косовске збиље, наших прегнућа и посрнућа, националног, културног и верског дамара, прочитаног у језику, обичајима и навикама, именима људи, топонимији и микротопонимији, односу према зрелом класју и домаћинском благу. То је повест о умним људима, јуродивима, Распућинима, посусталима, достојанственим и храбрим мајкама и др., дата из визуре само једног косовског села – Угљара и, како би рекла Сунчица Денић у једном од интервјуа, људи који су се „завртели” у њему и око њега.

Пошто је препустила реч мештанима села, па све до пред сам крај романа, ауторкино присуство, сходно узусима есејистичког приповедања, читалац препознаје само у назнакама и фрагментарно. Као оно у напомени да ју је одувек опседала „прича о јеврејском

---

¹ Сунчица Денић, *Свeй̄ изван*, Албатрос Плус, Београд 2014, 47.

кругу, о Албахарију, Гросману, Кишу”² Тако, не случајно, рукопис и започиње неколиким Кишовим реченицама које наговештавају концепцију романа састављеног од посебних прича – поглавља у којима наратори иступају не само са властитим доживљајем стварности него сведоче и о другим ликовима. Благодарехи таквој замисли и литерарној луцидности, из тог наративног преплитања, између свега другог, израња читаво богатство не само ономастичке него и лингвокултуролошке, етнолингвистичке, социоллингвистичке и друге грађе, скупљене без крутих професорских анкетних испитивања и методолошких стега.

Професор – сакупљач називља сваке врсте, стицајем околности, „бануо” је у рукопис романа као први наратор и, учинило се најпре, као добра веза између рукописа и професорског истраживања. Међутим, Професорова субјективна и једнострана перцепција менталитета оних који представљају корпус његовог истраживачког потхвата, учиниће да замишљена веза убрзо почне да бледи, па, не би ли избегла „општа места” – извештава нас ауторка романа – она реч препушта житељима свог завичаја.³ Професор је завршио своју истраживачку мисију и након три године отишао из села, систематизовао прикупљену грађу те, уз научни и адекватан методолошки апарат, ту грађу објавио.

Кроз причу о наизглед малим стварима, ауторка је на изванредан начин подсетила како на неке кључне појмове српске духовности и културе дубоко уткане у идентитет косовскометохијског човека тако и, неумитно, на размере страдања и бола својих сународника. У продужетку ће бити речи само о неким од тих „ситница” и укратко.

О ћушању и њесми, њлачу и смеху

Ћутање најчешће везују са светошћу или са мудрошћу. Али свети су одвећ ретки, а богме ретки и Соломони. До мудрости се – вели преподобни Антоније Велики – не стиже пречицом већ пажљивим расуђивањем, дуготрајним подвигом и вежбањем у чињењу добрих дела.⁴ Да ли је, и у којој мери, косовска ћутња резултат тако стечене мудрости? Шта спаја косовску песму и ћутњу? Из забележака Стевана Мокрањца са терена етномузиколози не пропусте да се осврну на његове изливе болних осећања при сусрету са косовском песмом у Грачаници, а Станислав Винавер, такође,

² Исто, 70.

³ Исто, 27.

⁴ „Антоније Велики о мудрим људима и мудрим душама”, <<https://pravoslavie.ru/110331.html>>.

подсећа да је композитор „плакао када је слушао то отегнуто тетураво *и*, које посрће преко звукова и језовито умире. Скупљач је осетио у томе и косовску трагедију. И нешто још: присуство те трагедије свуд, у ваздуху, у облику, у стени, у дрвету, у шари па и у најмањој пастирској песмици”.⁵ Слично песми, и косовска ћутња неретко „проговара” из те трагедије, а оно онеспокојавајуће певано *и* почесто није друго до крик те дуговеке ћутње.

Роман *Свећ изван*, по замисли Сунчице Денић, требало је да буде не приповест о општој пропасти већ „прича о малим стварима и ситницама”, не о лелеку, а више о песми. И ћутњи. Ови контрадикторни појмови – песма и ћутња својствени су баш Косовцима. У томе су се они, не би ли претрајали, увежбавали вековима, таман као у каквом спорту, па им ту нико не може ни примаћи. Отуд не чуди што ауторка у исповести Исаји помиње „тишину и ћутање као своје опредељење које је, осим што је урођено – стечено и код родитеља – мајке, на пример”.⁶ И љути се на себе, пошто јој није пошло за руком да избегне плач, јер, колико год изгледало другачије, и плача, оног јавно манифестованог, овде је мање. Разумети је и Професора који не може да се начуди томе што су Угљарчани подлегли псовци, с обзиром на то да је и опсцена лексика, барем она најгрубља, овде нешто ређа појава. Требало би знати да Косовци и Метохијци унеколико, и у позитивном смислу, коригују просек псовачких навика својих сународника. Исто ствари стоје са клетвом и заклетвом. До таквог закључка ће се доћи не само на основу Нушићевих сведочења него и личних, стручно речено, истраживачких увида. А тек смех! Упркос медијској едукацији и промоцији гласног смејања, моји су студенти са Косова и Метохије ову врсту смеха својевремено листом оценили негативно, па кикот какав свакодневно одзвања с телевизијских екрана написали као *вуљаран, ненормалан, нејирисџојан, некулџуран, ѝрех...*⁷ *И смех и ѝрех* – каже руска пословица. Ако се у потоњем злодоби штошта и пореметило, Косовци, па ни Угљарчани, нису могли умаћи далеко од себе.

Иако није могла да избегне плач, Сунчица Денић је, удаљивши се, како сама каже, „од ране да би се шире сагледала”, у доброј мери избегла свеприсутну патетику. Ако не сасвим избегнута, патетика је у доброј мери потиснута чак и у ауторкиној исповести хиландарском монаху Исаји, по предању изгнаном изван мана-

⁵ Станислав Винавер, *Чувари свећа*, Матица српска – Српска књижевна задруга, Нови Сад – Београд 1971, 234.

⁶ Сунчица Денић, *Свећ изван*, 142.

⁷ Митра Рељић, „Неке особености комуникативног понашања славофоног становништва Косова и Метохије”, *Славистика*, XX (2016), 149.

стирских зидина због фруле којом је дозивао пар-планинске ветрове. Исаија беше рођен – каже се још у роману – „на три сата хода од Неродимља према Улпијани. Таквом рачуницом могао би бити из околине Угљара”⁸ – прецизира ауторка у својој литерарној фикцији пре него и почиње да му се јада како га је изневерила и, упркос првобитном науму, пишући књигу „више плакала и више тувовала но што се очекивало”, јер, „чим би се запевало, ја бих се грчила и сећала оних којих нема”⁹. Није, дакле, могла да макне од Неродимља и Неродимке, није могла да не чује звук његове фруле нити да се одрекне властитог имена (Сунчица) које је на детињи цртеж асоцира. Као што Цаву на сунце подсећа оно жезло које светли анђелу на фресци Богородице Љевишке запамћено са прве јачке екскурзије као *иперсонификација истине*. „Пре неку годину, када је Љевишка онако тужно и тешко горела, мени је пред очима све време био онај анђеос са својим сунцем како лебди над црквом, а као да сам чула како са зидова пиште и ридају остале слике, ликови и лица, свеједно јесу ли са ореолом или не”¹⁰ – присећа се Цава. Кад не ридају људи, на Косову пиште раскровљене цркве, „обескућене” иконе. И њиве. „Пршти жито, удара ме до колена, а мени се чини да су то сузе немоћне њиве и овог семена које је ту да би људе нахранило, а не сахранило” – приповеда Веља, док безбожници због некаквог вијадукта преврћу и затрпавају зрело класје, истовремено разапињући „угљарачко имање на четири стране, као Христа поново да разапињу”¹¹. Веља дубоко преживљава болни јецај њиве, јер је од ње и њених дарова, а не из књига, учио о хришћанском архетипу живота.

О вери

Професор је тешко подносио гнев мештана, поготово Трајкову навиком да се свађа с Богом. Та, зар би се Трајко свађао са оним коме не верује? Па и монаси – добро то знамо – опхрвани свакојаким невољама, гдекад се нису устручавали да прекоре манастирског свеца, чак да му и „припрете”. И поп Сташа из Божовићеве приче коју је Професор својевремено читао није никакав изузетак. Зара, осим што сагледава разлоге понашања сународника и њихово хватање „у коштац са Богом”, („Издаде их снага. Остадоше без наде, шта ли?”), својим исказима понајбоље објашњава и то косовско и свесрпско народно поимање силе Господње („Ћути, гром те убио!

⁸ Сунчица Денић, *Свети изван*, 140.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, 117–118.

¹¹ Исто, 41–42.

Зар тражиш већу муку? – упозорава Трајка), несумњиву веру у Божију непогрешивост („Он ваљда зна шта ради”), али и својеврсно поимање Бога као народу блиског чију повремену ћутњу пред нагомиланом ђаволском снагом гдекад ваља разумети („Можда ни он не може са њима”).¹²

Борило се, ђа се уморило – једна је од српских изрека настала под османским игом. Оно што је снашло косовскометохијске Србе 1999. године може се упоредити са њиховим страдањем након Велике сеобе 1690, када су препуштени суровој одмазди освајача. Као што писани споменици и из тог доба посведочавају, с једне стране, случајеве подношења патње без ропца а с друге стране, патњу из које проговара самосажалење, срџба и клетва,¹³ тако и књига Сунчице Денић сведочи да – рекла би Даринка Јеврић – „нисмо сви од исте грађе”. У ситуацијама незнања, познато је, код једних, услед психолошке располућености, повремено долази до, како би рекао Бојан Јовановић, деапстраховања, тј. конкретизације улоге светитеља,¹⁴ у Трајковом случају и самог Бога, од којег се очекује да укине страдање. Тачније, зависно од ситуације, долази до двојаког односа према Богу. Да Трајко, „отац мирних прича и носилац туге”, није изгубио свест о снази Створитеља, греху и могућем спасењу, јасно се види из приче у којој он, колико је могуће смирено, приповеда о општој и породичној несрећи. „Тако ли се ради, бре, синко? Тако ли се невоље подносе? [...] Такве ни црква не види као своје, свеједно какве су те муке на то натерале.”¹⁵ – кори свог братанца који је себи одузео живот.

Цавина пак вера, будући да је још у детињству и у Љевишкој научила значење синтагме *ѿерсонификација исѿине* („То је” – речено јој је тада – „када је човек толико добар и чист да би се својом чистотом могао показати самом сунцу како би сунце ушло у њега. А показати се сунцу, исто је што и показати се Богу”¹⁶), упркос свим недаћама које су је снашле (или благодарећи тим невољама), не допушта ни зеру упитности. „Као да су ми се небеса отворила!” – каже, исказујући своју радост што јој се пружила прилика да за трpezом отпева тропар. Објаснивши да тиме што је отпевала песму којој није место на саборима и свадбама, није ништа важно учинила, није ослободила Косово нити вратила у живот оне којих више

¹² Исто, 35.

¹³ В. Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспект)*, Српска академија наука и уметности – Филозофски факултет, Београд – Косовска Митровица 2013, 50.

¹⁴ Бојан Јовановић, *Дух ѿајанској наслеђа у српској ѿтрадиционалној култури*, Светови, Нови Сад 2000, 51.

¹⁵ Сунчица Денић, *Свети изван*, 30.

¹⁶ Исто, 117.

нема, Цава закључује: „Отпевала сам је као моје јављање да сам жива, а и као наше јављање да постојимо. Да нас сам Господ гледа.”¹⁷

О добром и лејом

С друге стране, они који се баве истраживањима „на терену” знају да су нека Професорова збуњујућа питања постављана с циљем да се изнуди какав-такав одговор и од испитаника сазна објашњење одређене појаве или појма, због чега се истраживач и прави невешт. У противном, могли бисмо посумњати у његову елементарну упућеност у наше народно православље, „зачињено” свакојаким, по веру неретко штетним, паганским наслеђем, али и сасвим безазленим обичајима као што је кићење блага, ушивање у детињу одећу дрвцета тисовине и сл. И не само у Угљару. „Насмејем се сама кад се сетим шта ме је све и о чему питао онај ваш Професор. Али највећа будалаштина је она зашто често користимо црвено-бело-плаву траку када нешто везујемо”¹⁸ – чуди се Софија. Јер та трака у боји заставе увек се везивала противу урока и на све што је добро и лепо – о рогове тек отељене краве (кад је најлепша), њоме се китила славска свећа, кумовска погача, поклони за бабине – објашњава. „Рачунамо, кад је нешто лепо, нека се види. Кад лепо окитимо, окитимо и државу.”¹⁹ Кад је добро и лепо, и Богу је мило – уверена је Софија и том њеном поимању лепог и доброг нема се шта приговорити.

О стијугу

Протагонисти романа, у „договору” са писцем, оним који је са њима у најближем патничком, обичајном и сваком другом сродству, тако без зазора откривају своје ноћне море, мане и врлине, узгредно предочавајући све оно што детерминише српску културу одискони. „Да сам се обесио наред села, мању бих пажњу привукао”²⁰ – јада се Веља уснивши да се го као од мајке рођен нашао посред трга у Угљару. Угљарчани, таман као и житељи сваког српског села, косовског нарочито, нису морали ни ретка прочитати о човековом грехопаду, теолошким, филозофским и иним промишљањима феномена стида, па ипак знају да је стид од физичке голотиње и духовне слаботиње био и остао један од кључних одредница српске културе, о чему понајбоље сведочи, из народа

¹⁷ Исто, 123–124.

¹⁸ Исто, 51.

¹⁹ Исто, 53.

²⁰ Исто, 40.

поникао, паремиолошки фонд српског језика. Фразема *Не сѝиуди се ни Боја ни људи* говори о томе да феномен стида укључује свест не само о својој плотској природи већ и о вишој – духовној природи те нашој греховности. Невиност нпр. деце лишава их таквог осећања. Уочљива стидљивост Косоваца, таман као и њихово свеукупно комуникативно понашање, условљена је близином цркава и манастира – с једне стране, и не мање стигмом њихова говора од стране сународника, погрешна представа о њима као „тешким” и недовољно образованим људима, како се напомиње у роману. Отуд не изненађује то како Цава замишља праве Косовце: „ту су кад су потребни, а кад нису, повуку се у своју тишину, да не сметају”.²¹

О језику

У антологијској причи *Исаија* Сунчица Денић дотиче, поред других, важна питања идентитетског карактера, укључујући она на језичком плану. Варирајући облике наше падежне традиције („не с мене – инструментал од ЈА већ *смене* – потребне увек, нарочито сада. Смена моћи, власти, мишљења, говора и језика. Смена страже, смена граничника. Мирна именица, уместо посесивних заменица и припадности наслеђу анатемисаних датива, акузатива, вокатива”), ауторка на саркастичан начин, између осталог, указује на свеprisутно аксиолошко преусмеравање и олако анатемисање свог те помодно прихватање туђег као бољег. „Зато је било потребно уместо *СЛЗА једна ѿишече* – да се каже потече ВЛТАВА. Тај прелазак се овде претворио у плач, а свуда околу, до Калгарија, то је стајлинг пар екселанс”²² – каже ауторка. И, доиста, може и у Влтава, и у Влков, и у ансамбл, и у Гренобл, и у толиким другим туђим речима у којима се самогласничко *л* несметано „комада”, само је у српском постало „назадно” и непожељно.

О ѿпородици

„Проћи ће кад сване [...] Не брини! То си се ти пресекао од жалости за овом пшеницом и њивама! Пусте да остану!”²³ – теши жена сном измученог Вељу дајући му воду и шећер не би ли се повратио. Јер улога главе породице овде је била и остала да убере летину и нахрани породицу, да гине за очевину. И отаџбину. Да се, носећи терет презимена, одужи прецима и остави потомке, по могућности боље од себе. Женино је да буде достојна супруга, ку-

²¹ Исто, 118.

²² Исто, 141–142.

²³ Исто, 46.

ћаница, тешитељка и мајка. Прича о Михајлу, Румени и њиховој деци пример је те косовске патријархалне сабраности, међусобне љубави и оданости. То како је Румена пригрлила децу покојне Младене, сабирајући их уз ону коју је Михајлу сама родила – „о томе зна цело Косово” – вели Трајко. А Младенина сирочад узвраћала су Румени истом мером: „Мајка па мајка”, тврдећи да како старе све на њу и лице.²⁴ Михајло пак, захваљујући томе што је видео света, мимо обичаја у Угљару, није се устручавао да наручи песму *Ој моја, ој моја, ружо Румена*, показујући Румени „колико јој је захвалан што му је очувала децу, пет са њом, и од покојне Младене три”.²⁵ Е, да је жив Танаско! Да је жив девер ми Михајло! – резигнирано понављају Угљарчани који се тешко мире с одласцима и растурању породица, присећајући се оних који су, сваки на свој начин, држали на окупу не само породице већ и цело село и, са школом и без школе, добро разумевали да је саборност породице први услов очувања свог рода, народа и државе. О компактности косовскометохијске породице за живота, али и „на оном свету” сведоче и старији споменички натписи на гробљима Косова и Метохије из којих се види да у породичној гробници уз домаћина почивају две супруге, а споменик подижу деца једне и друге. Отуд није тешко разумети што се Румена, одгојена у таквом окружењу, не љути кад припити Михајло отвори срце и тугује за Младеном.

О дому и бездомницићиву

„Губитак или одсуство социјалне локализованости упоредиво је са губитком физичке равнотеже (изопштење је, као што је познато, облик најтеже казне у многим културама)”.²⁶ Реч је, у првом реду, о губитку осећаја припадности. Свако ко је у ратном вихору насилно измештен из свог дома и нашао се у новом и непознатом окружењу, осетио је, макар и привремено, интензивну бол неприпадања, поготово уколико није било ослонаца у вери и ако је у новој средини било мало разумевања за туђу несрећу. Из страха да му мржња не постане сапутник, или да не заврши суицидом (што се дешавало и дешава), човек инстинктивно ангажује и последњи атом свог бића не би ли нашао ослонац у другом човеку, у вери, књизи. Не би ли припадао.²⁷ Ако то важи за „беземљаша”,

²⁴ Исто, 30.

²⁵ Исто, 57.

²⁶ Predrag Piper, *Jezik i prostor, XX vek*, Beograd 1997, 20.

²⁷ Митра Рељић, „Ни тамо ни овамо’ (језичке манифестације располућеног идентитета или грешке у самопоимању)”, *Зборник радова Филозофској факултета Универзитета у Приштини*, XLIV (3), 2014, 112.

како ли је тек ономе ко напушта своје „парче земље”, „парче неба”, па још косовског. У роману *Свети изван* Сунчица Денић нам је живо предочила и то како су се све Косовци носили са несрећом ове врсте. „Мислила сам да ћу да умрем. Зато, када сам одлазила са Косова, ишла сам споро: чекала сам да ме погоди нека стрела, да Господ не дозволи да ме преселе далеко од овог парчета земље коју познајем као што моје очи познајем. Но, не даде ми се! Скаменило се срце, па ћути, а ја као да изгубих и глас и вид и слух [...] Могли су да ме одведу у Тунгузију, све ми је било једно. Откинута је било моје биће.”²⁸ – описује Цава свој одлазак из Угљара.

Кад је после десет година први пут обишла завичај, Цава је приметила да је страх најсталније осећање њених Косоваца, да се много шта променило, али да „није баш све пропало”. Снагу јој је улило сазнање да је домаћин на слави Светог Илије у бресјанској Цркви Свете Катарине био младић који је допутовао чак из Београда. То што се, уз дозволу свештеника, укључила у ту „косовску светотајинску жртву”, Цави је било довољно да оздрави, за разлику од оних избеглих из Урошевца и Призрена и „скућених” на утрини Ветерника који, сасвим обезнађени, више „не мере време и не прате догађаје”.²⁹ А Лајош Балог? Првак српске драме позоришта у Приштини, након изгнанства из свог дома своје последње представе и уз најстрожу публику „одиграће” у Угљару, јер „Како је глумио и шта је био на даскама, то је био и у реалном животу”³⁰ – бунтовник и подвижник, убица, јуродиви, аскета. Сатисфакцију је налазио у чињеници да је Дреничане, Руговце и остале силне катунаре на сцени играо боље од шиптарских глумаца. „Mrekulli (дивота), био сам бољи Шиптар од пола Дренице!” – понављао је до краја живота.³¹

О именима

Вида, Даница, Румена, Зара, Словенка, Љубица, Софија, Младена, Мара, Цава, Раца, Драгутин, Трајко, Драгоград, Танаско, Вељко, Александар, Ненад, Михајло, Живојин, Бранко, Митар, Бора, Жива, па надимци Дидит, Дурла, Петличе, Кушнер и др., само су део антропонима који се срећу на страницама књиге *Свети изван*. Тај корпус бисмо могли сагледати с различитих аспеката, па рећи на пример да је Вида скраћени облик имена Видос(л)ава, да је име

²⁸ Сунчица Денић, *Свети изван*, 113.

²⁹ Исто, 77.

³⁰ Исто, 80.

³¹ Исто, 83.

Румена мотивисано придевом, Словенка етнонимом, да Живојин припада групи заштитних имена, да је Цава могући хипокористик од Станка или Станислава, да Драгорад, Младена, Љубица и сл. припадају групи српских народних имена, а да је Софија календарско, а тако и Танаско (модификовано име од Атанасије), Митар од Димитрије итд. Али Професор је о именима Угљарчана већ писао, па ћемо овде о понечем другом.

Познато је да су код Срба народна имена бројчано увек премашала календарска (хришћанска). Објашњење те, као и чињенице да су Срби у одређеним околностима чешће неголи обично посетили за календарским именима, одузело би превише простора. Ипак, сувисло је поставити питање: зашто су, на пример, Стојан Новаковић (рођењем Константин), Ватрослав Јагић (рођењем Игнације) и неки други угледници српске историје и културе, одмах по ослобођењу од Османлија, прибегли не простој промени имена него превођењу свог календарског имена у народно? Чини се, из истог разлога због којег је и Сунчица „задржала име налик на прве дечје цртеже”.³² И Стојан и Ватрослав могли су се ослонити на исти садржај похрањен у имену из детињства, као што и Сунчица памти управо детиње значење свог имена, као залогу за очување властите самосвести. Како првобитно име није могуће необрађено пренети у други језик, оно – рећи ће Павле Флоренски – мора стваралачким чином изнова да буде саздано у другом језику, тако оно постаје други аспект истог именског типа, али на основу којег је могуће проникнути у изходни духовни тип имена, који стоји изнад свих појединачних аспеката.³³ Флоренски напомиње да су они који прате дечји развој одавно запазили да дете у првом циклусу, до три и по године, кад је његово стање свести најчистије и „најближе рајском”, „још увек не употребљава реч Ја већ о себи говори у трећем лицу и ословљава себе по имену”. Тек кад и уколико досегне висине духовног подвига – наставља Флоренски – човек поново постаје као дете и губи заменицу првог лица те, попут нпр. преподобног Серафима, себе ословљава по имену – „убоги Серафим”.³⁴ Из свега познати руски ономотолог изводи закључак да је име личност овог или оног типског склопа и да чини претпоставку личносне целовитости. Они који име схватају као нешто спољашње личности, случајно уведено у њен живот, па надевају себи свакојака друга имена (што је данас посебно модерно) и право

³² Исто, 142.

³³ Павле Флоренски, *Имена* (с руског превео Радослав Божић), Логос, Београд 2017, 79–80.

³⁴ Исто, 50.

име остане само једно од њих, неминовно губе непрекидност самосвести и на сигурном су путу распада личности.³⁵ Како је име синоним личности, то чување или урушавање интегритета сопствене личности подразумева очување или губитак властитог имена – закључује Флоренски.³⁶

И чему оволико теоретисање о имену? – с разлогом ће се многи запитати. Ето, само због Краљевчанина који је, изузме ли се Професор чија је „анонимност” мотивисана најпре литерарним разлозима, остао безимен. У роману *Свеј̄ изван*, као и у животу, нема човека без мане. Па и учени и пожртвовани Михајло којим се Угљарчани диче није сасвим безгрешан. Да не говоримо о Трајку који се свађа са Богом. Софија, уз све њене врлине, у невољи је гдекад, такође, чинила понешто што није по људским и Божијим законима. Као оно кад је кришом завијала у крпе паметне шпицане из дечијег голубарника, па их (и то двапут) продавала на приштинској пијаци, знајући да ће се истренирани голубови вратити својој кући. А тек Милунка што покраде онемоћалог Драгутина! Сви они су, свако на свој начин и с ослонцем на властите врлинске особине, могли да стану иза свог греха. И имена. Само је Краљевчанин, поставши блудник и неповратно изгубивши свој лик саздан по образу Божијем, изгубио и своје име, тим пре што одбија да се покаје. Огрезао у плотским баханалијама и заокупљен материјалним добитима, он не може да се начуди Бори који се чврсто држи за „парче” косовског неба: „Које небо, који бакрачи? Небо овде, небо тамо, исто је свуда.”³⁷

О ѝросѝору и времену

Очекивано је да човек свој културни, језички и сваки други идентитет формира првенствено на простору на којем најдуже живи. Једнако томе, и простор своју идентитетску мапу формира захваљујући етносу који је својом духовношћу и културом утиснуо у њему оно језгро властитог идентитета као препознатљив временски траг у простору.³⁸

Појмови простора и времена колективног памћења су с комуникацијским облицима одређене групе у чврстој животној свези која је афективно и вриједносно испуњена. Они се јављају као домовина

³⁵ Исто, 51.

³⁶ Исто, 49.

³⁷ Сунчица Денић, *Свеј̄ изван*, 102.

³⁸ Митра Рељић, „О савременим косовскометохијским ходонимима (социolingвистички аспект)”, *Јужнословенски филолоѝ*, LXXII, св. 1–2 (2016), 141.

и животна повијест, пуна смисла и значења за циљеве групе и слику коју она ствара о себи.³⁹

Свака прича је низ, циклично или хронолошки представљених, догађаја. О догађају се – каже Михаил Бахтин – може говорити, обавестити, али он тиме не постаје слика. Хронотоп, другим речима, веза времена и простора даје основу за приказивање – сликање догађаја. Хронотопи су, каже још руски теоретичар, организациони центри основних сижејних догађања романа.⁴⁰ Веродостојна слика догађаја у роману *Свешћ изван* дата је кроз временске исечке везане за различите просторе – од Угљара до оближње Приштинне, Липљана, Неродимља, преко Суботице, Београда, Ниша, Краљева, као и посредством тек наговештене хронике најбројније и најстарије сеоске породице чији чланови Трајко, Михајло, Софија и др. иступају свако са својим сећањима на прошлост и доживљајем садашњости, при чему је време оно (најдавніје) и ово (садашње) у становитом опозиту, што је и разумљиво, јер време ово обележава страдање које се граничи с апокалипсом. Разуме се, и овде ће бити указано само на неке у мноштву хронотопски представљених догађаја у роману Сунчице Денић.

Централно место заузима простор Угљара са његовом ужом околином. Међу реалистички представљеним ужим хронотопима у оквиру ширег хронотопа Угљара свакако је *кафана* (код Вељка, Ђуфте, Љубе). Али то није кафана попут градских окупљалишта сваковрсне бојемике – књижевне, глумачке и др. нити сусретиште сеоских домаћина који, након што су сакупили летину, уз чашицу и песму воде разговоре о новој сетви и жетви, договарају свадбарске свечаности и сл. Хронотоп *кафана* овде пружа туробну слику усамљеника који се окупљају да размене дилеме отићи или остати, да уз карте и друге игре накратко забораве појединачне муке.

Ту се свађају и мире, опијају и успављују. Ту разговарају и ћуте, раздвајају и спајају, смеју се и плачу... Ту се, знају то у селу сви, потписују уговори о продаји кућа и имања. Некада се чини да се исти тон и атмосфера направе и када се продаје или купује спреј против комараца. Ту се купују лото-лозови, и играју неке друге свађалачке игре или нагађања...⁴¹

³⁹ Jan Assman, *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama* (s njem. preveo Vahidin Preljević), Vrijeme, Zenica 2005, 46.

⁴⁰ Mihail Bahtin, „Jedinstvo hronotopa” (s rus. preveo Aleksandar Badnjarević), *Polja*, br. 330/331 (avgust–septembar 1986).

⁴¹ Сунчица Денић, *Свешћ изван*, 23.

Какво избеглиштво! Два километра од својих кућа, а без ичега. У контејнеру.⁴⁵

Преко хронотопа *морске њлаже* на којој ће се, „између великих сеоских послова” и „по наговору деце”, једном обрести и Словенка,⁴⁶ један од најсветлијих и, уз Даницу, свакако најстаменијих ликова романа, Сунчица Денић је представила не само Косовкињино патријархално поимање човекове физичке голотиње него и њено тачно сагледавање опседнутости и навика данашњег човека.

То је, говорила би, скупо изношење својих мана, не само физичких, јер се види какав си, ниси савршен; само су девојнице савршене, види се манија куповања свега и свачега – најчешће непотребног... Види се ленствовање, спавање, печење на сунцу, виде се голотиње.⁴⁷

Контејнер насеље, Ветерник, породично гнездо, ливада, пострадала њива, штала, па чак и оно криво стабло у чију је шупљину ауторка још у детињству и по повратку с једнодневне ђачке екскурзије сакрила парче хлеба – све су то хронотопске „ситнице” које су у центру сижејних догађања романа *Свејћ изван*. У недостатку простора, овде ћемо скренути пажњу још само на, у литератури иначе упечатљив, хронотоп *кућној њраја*. Према Бахтиновом мишљењу, хронотоп *њраја* иначе је „прожет високом емоционално-вредносном интензивношћу” будући да се, осим стварног значења, метафорички сједињује са моментом „кризе и животног лома”.⁴⁸ Како је – имала је обичај да каже песникиња Даринка Јеврић – живот Срба на Косову и Метохији чиста литература, тај и такав живот, сва је прилика, неретко потиरे границу између стварног и метафоричног. Посредством Трајковог сведочења о погибији – најмлађег сина сестре му Љубице, „са једном осушеном руком”, ауторка нас подсећа на догађаје из пламеног марта 2004. године који нису заобишли ниједно српско насеље, па ни Липљан. Нашавши се у запаљеној кући, Ненад, сестра му Раца и мајка Љубица, покушавали су да гасе огањ и спасу свој дом, али

кад видеше да ће изгорети, изађоше да се негде склоне. Иза куће, код комшије Албанца, било где, само живи да не горе. Њега, који заклони болесну и стару мајку, погодише још на кућном прагу. Нити

⁴⁵ Исто, 14.

⁴⁶ Исто, 133.

⁴⁷ Исто, 133–134.

⁴⁸ Михаил Бахтин, нав. чланак.

су после оне отишле одатле, нити су се склониле од рафала. Мајка га је у крило држала, да га поврати, а Раца га умиваше и дозиваше...⁴⁹

Умешност у грађењу хронотопске слике у конкретном случају ауторка је показала, између осталог, и сменом глаголских времена (од аориста, преко презента и перфекта до надаре ефектног имперфекта: а Раца га *умиваше* и *дозиваше*). Сурово усмрћеног Неда на кућном прагу „покупили” су међународни чувари нереди, а сродници су га потом данима тражили од Урошевца до Приштинe, „од једног до другог, од комесара до генерала”⁵⁰ не би ли га сахранили. И ових неколико примера из романа Сунчице Денић јасно потврђују Бахтинову кључну констатацију: „Обележја времена разоткривају се у простору, а простор се осмишљава и мери временом. Уметнички хронотоп одликује се тим пресецањем низова и сливањем обележја.”⁵¹

Пишући недавно о Достојевском и српској хришћанској мисли између два светска рата, Владимир Димитријевић се, понукан најновијим прогоном Достојевског са западних универзитета, по цену, како рече, свог угледа у научној заједници, одрекао научног апарата с уверљивим образложењем: „Научни апарат клопара и зврји, а живот, живи живот бива потиснут са обзора људске мисли”⁵² Сунчица Денић, и сама универзитетски професор, у роману *Свејћ изван* управо се ослонила на тај *живи живоић* омогућивши да свеколике одгонетке наше културне историје промичу на страницама књиге сасвим спонтано, онако како су од предака и памтивекa пренешене с колена на колена и како их њихови језички баштиничи свагда памте и доживљавају. Кроз причу о Угљару и Угљарчанима, уз све друго, ауторка је, ма колико се томе опирала („За ово време бол није тачна мера вредности... Овога пута нећемо о болу!” – каже уз подсећање на реченицу Ребеке Вест: *Бол је љубавна цена свећа шћо вреди*⁵³), пренела читаоцу читаву руковет асонанци и алитерација појединачног и колективног бола (бол, слично песми, поред, условно речено, форме и садржаја, има и своју „фоностилемичку”⁵⁴), као и мању или већу способност сагледавања хришћанског смисла бола. Та способност се мери снагом да се понесе Крст, а Угљарчани га, уз сва посртања, и даље носе. Слабашнијих и поспрулих увек је било и биће. Остаје да се за њих молимо.

⁴⁹ Сунчица Денић, *Свејћ изван*, 32.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Михаил Бахтин, нав. чланак.

⁵² Владимир Димитријевић, „Достојевски и српска хришћанска мисао између два светска рата: мој оглед из непристајања на научност”, *Лейоис Машице српске*, књ. 510, св. 3 (септембар 2022), 379.

⁵³ Сунчица Денић, *Свејћ изван*, 139.

⁵⁴ Митра Рељић, *О ѿјму и речи у језику књижевних сиваралаца*, Славистичко друштво Србије, Београд 2021, 162.

АЛЕКСАНДРА НОВАКОВ

ВЕЛИКА ХОЧА, МИХОЉДАН 2022.

Ваше преосвештенство, часни оци, даме и господо, срећна Вам слава драги Хочани, срећна ти слава Метохијо! На многаја љета!

Промишљу, чудом и милошћу Божјом, Велика Хоча је опстала, да живи и пркоси као зрно слободе у окупираној Метохији. Нису одолели градови, нису опстала ни насеља етнички српска, али она јесте. Да ли зато што је Велика и зато што је Господ намислио да том величином опаше њене витезове, све вас пред којима данас стојимо и словимо, трудећи се да наше речи опишу осећаје срца и душе. Трудећи се да признамо како је Хоча данас симбол нашег истрајавања.

Хоча је једна од најстаријих Немањихких насеља, од помињања у оснивачкој повељи датој Хиландару. У континуитету од 12. века па до пропасти српске државе и турске владавине, до сеоба, прве и друге, којима су Хочани одолели, до разорне Велике источне кризе (када су поднели велики терет), преко Великог рата и оног другог исто тако застрашујућег, преко антисрпског комунистичког борбеног атеизма, до голготе 1999. и Мартовског погрома, ово насеље траје, као хришћанско и српско. Не треба се ни питати како је то могуће, јер одговоре знамо: храброст, вера у Бога, светиње, причест и Свети Киријак Отшелник.

Ако се вратимо само век уназад и сетимо се знаменитих великохочанских неустрашивих породица: Маниташевића, Михаиловића, Зивгаревића, Ораховчана Симића и Дедића, из села Оптеруше породице Банзић и дивећи се њиховим подвизима, јасно нам је да се храброст генима преноси. О њиховим јунаштвима оставио је траг и ректор Призренске богословије Петар Костић:

У Великој Хочи је увек било врло паметних и јуначких првака и потпуној слози, зато смо то село и назвали Мала Црна Гора, на њега су завидним оком гледале околне арнаутске потурице.

Да ли је данас другачије?

Становништво се дичи виноградарством јер благодат која јој је својствена више него другима, потиче још из римског периода, те преко немањићког доба, до данас.

Знамо да вино у хришћанству представља симбол крви, здравља и живота, док се у божанској литургији, захваљујући најважнијој Светој тајни евхаристије, претвара у Христову крв, чинећи заједно са хлебом најсветије дарове.

Свети краљ, Стефан Дечански, чију седамстоту годину од крунисања ове године прослављамо, молитвама својим штити род свој и надалеко у свету познате дечанске винограде са виницом која снабдева манастир вином које се користи, с једне стране за свето причешће, а са друге за гостољубље Авраамово. Са овог тла вино је, дакле, текло виноводима до Призрена, а могуће је да је неки крак доспео и до самих Дечана.

Стога можемо слободно закључити да је она, не само метохијски него и свесрпски крчаг из кога у изобиљу тече Живот вечни. И нека Срби до вечности пију са тога извора.

С друге стране, Хоча је окружена светињама и по њима позната. Називају је и Метохијском Светом Гором, јер се у њој налази 13 цркава и црквшта, распоређених свуда унаоколо. То је само по себи феномен за једно тако мало село. Побожност, дубоко усађена у душама ових људи, огледа се у прослави свих тринаест слава. Славе побожно окупљајући се око светиња, узносећи им молитве, колач и жито.

Заправо, читав ваш живот одвија се под мајчинским окриљем Цркве. Ви, вредни људи, не само да сами живите богобојажљиво већ и своју децу тако васпитавате. У то сам се и сама уверила када су деца из Велике Хоче и Ораховца, пре извесног времена, боравили у Новом Саду као гости Матице српске и Фондације „Симонида”. Том приликом, били су на пријему у Градској кући, био је петак, за њих је приређена закуска, богата, али и мрсна. Деца, засигурно гладна, нису ни пришла, рекла су да они петком посте. Прећутали су гласно да је разапети Христос њихова основна жал, а домаћини видно изненађени, научили су хришћанску лекцију од подримске деце.

С друге стране, за век и по, десетине и десетине Хочана и других Подримаца се школовало у Призренској богословији, били су угледни свештеници и учитељи.

Данас у Хочи морам да поменем и Владика Атанасија (Јевтића). Сигурна сам да ни Хочани, а ни српска јавност, није забора-

вила његов боравак у Хочи тог 17. јула 1998, када су киднаповани монаси из манастира Светих Врача, као и мушко становништво Ретимља и Зочишта. Владика је својом речју и утехом помогао да овдашњи народ осети да није сам.

Његова друга посета Великој Хочи била је пресудна за опстанак Срба уопште. Након Кумановског споразума и повлачења војске, полиције, српске државе и народа из Метохије, у ту исту Метохију је дошао, ваљда као сам Божји изасланик, 12. јула 1999. и служио вечерњу службу, а сутрадан и Свету литургију. Народ се осоколио, прорадила је у њима (за време комунизма успавана вековна храброст и одважност) и одлучили су да остану. Један од мештана, данас угледни виноградар, рекао је:

Благодарећи жртви, одважности, благословима и молитвама овог Светог човека, Владике нашег Атанасија, српски народ је остао и опстао у Великој Хочи.

Захваљујући Српској православној цркви, уопште Срби у Метохији су опстали, као и некада, под Турцима и сада је Црква једина узданица.

Потпуно у Гету Великохочани живе с породицама, задржали су аутентичну архитектуру, обичаје, говор. Одржала се здрава породица, права подримска. Као таква, са 13 цркава и црквиштима, са Кулом Лазара Кујунџића, вредним и веселим народом, ова средина је почела магично да привлачи песнике, писце, уметнике. Хоча живи и не само у михољданским данима већ се догађаји смењују.

Када би се правио биографски лексикон знаменитих личности, тј. посетилаца, путописаца и уједно највећих љубитеља великохочанског неба, једно од првих имена, с правом, било би име Петера Хандкеа. Какав би пут нобеловца био да у Великој Хочи Срби нису опстали. Тај сегмент његовог живота, дружење са Хочанима је и те како оставило трага у његовој души, да би се потом испољило и кроз његова дела.

Низу знаменитих Хочана припало би и име уметничког фотографа Дарка Дозета, који долази у Хочу и прави неке од својих најуспелијих фотографија из циклуса *Корени душе*. Корен свих српских душа и јесте Метохија. Враћамо се у прошлост, дописујемо Зографа Лонгина, који је баш овде 1577. године насликао три иконе: Христа Сведржитеља, Богородицу Одигитрију и Св. Николу. Помишљамо и на војводу Лазара Кујунџића, који је у Хочи јуначки завршио свој живот. Дописаћемо и име Јована Михаиловића, учитеља, националног радника, начелника министарства, који је откупио Кулу где су положени Лазар Кујунџић и његова сабраћа.

Низ би се наставио и именов Матије Бећковића, али и проте Миленка, који је са својим Хочанима читав радни век провео и остао нам у најлепшем сећању.

Знамо да се данашњи дан тако лепо и живо прославља на неки начин као одбрана од самоће. Сабрали су се Подримци, расељени по васељени. И уистину јесте дивно што смо се данас окупили овде, но, за ово својеврсно православно острвце, потребно је учинити много више. Треба помоћи да се опстане и убудуће, да се не расељава, да и овде, као у Грачаници, буде наталитет највећи у Европи. Српство треба да се сабере око Велике Хоче и да се од овог места учини рајско овоземаљско насеље где ће пожелети свако, не само да дође на дан него и да баш овде, са свима вама, нововековним јунацима, дочека сваку следећу одбрану, сваку наредну победу и тако све до Другог доласка Онога који је и Хочу, и Метохију, и све вас створио да побеђујете, да се славом и овога и онога света овенчавате.

Да се потрудимо, браћо и сестре, онолико колико је до сваког од нас. Појединачно, али и здружени. Тако Косовскометохијски одбор Матице српске чини и чиниће све што је могуће да следи завете Патријарха Павла да свако од нас учини онолико колико до њега стоји. А оно што не можемо ми, као људи, учиниће Он – Свемогући Бог.

И да завршим речима нашег Епископа Теодосија, изреченим у Матици српској:

И ако нам и узму све, не могу нам узети наше прегалаштво, труд и напор...

Треба истрајати, треба опстати, упркос свему!

Метохију носим у срцу као део себе. Можда моја нога припада неком другом тлу, али душа не мења постојбину, ни дом, ни огњиште. Од Хоче, од Ораховца и Призрена се ионако и не може никада отићи. Осим ако човек оде сам од себе и од Бога.

Зато, браћо и сестре, остајте овде, јер вас сунце туђега неба неће грејати као што ово греје баш зато што славите Светог Киријака, крупног и снажног као ваша воља и љубав а на славу и спасење читавог рода српскога.

Нека је на здравље и на спасење овај и сваки наредни Михољдан!

(Беседа одржана 12. октобра 2022. године у Великој Хочи поводом Михољданских свечаности)

ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ

НОВА МЛАДОСТ СРПСКЕ КУЛТУРЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Александар Дунђерин, Алтернативна антологија: *Неогољива ње-
шкоћа њосиојања. Српска књижевност на Косову и Метохији 2000–2020*,
Алтернативна, Косовска Митровица 2021

Век и њо Призренске богословије, ур. и прир. Александра Новаков,
Дејан Ристић, Љубиша Чеперковић, Епархија рашко-призренска, Призрен
2022

Недавно су се појавиле две публикације, штампане у Косовској Митровици и Призрену, којима се не само указује на значај српских институција, чувања постојећег материјалног и нематеријалног наслеђа већ и на нове перспективе, постојање и развој српске културе на простору Косова и Метохије у времену садашњем и будућем. Ослањајући се на стубове историјског сећања, Александра Новаков (рођена у Призрену, секретар Косовскометохијског одбора Матице српске у Новом Саду) и Александар Дунђерин (рођен у Новом Саду, а живи и ради у Косовској Митровици, где води приватни културни центар „Акваријус”), исцртали су симболички *axis mundi* који интегрише српску културу по вертикали – од крајњег југа наше земље до севера. Иако ово нема везе са Дунђериновом *Анџолоџијом* и зборником или књигом чланака о животу, смрти и двоструком васкрсењу Призренске богословије, уочава се постојање линије коју ваља чувати, а која је маркирана бележењем такозване српске грађанске поезије у 18. и 19. веку. Марија Клеут је у сепарату *Српско 'грађанско њесниџиџво'* (Матица српска, Нови Сад 1991) дала мапу „Простора рукописних песмарица”. Управо их је било највише у области северне српске покрајине, али важно је што су обележени Ђаковица и Призрен на југу. Српско

грађанско песништво као појам и феномен јесте специфично, а његов значај нема само књижевноисторијску и естетску улогу. На то би ваљало придодати да сведочи о самосвести српског народа, како националне и грађанске тако и индивидуалне и личне, па и интимне.

Александар Дунђерин је у обимном предговору, који се може именовати драгоценом студијом о српској књижевности на Косову и Метохији у 21. веку, осветлио парадоксалне проблеме њеног интегрисања у корпус српске књижевности, критички осмотрио бројне досадашње публикације које су се бавиле избором и њеним досадашњим вредновањем и понудио одговоре и решења како и на који начин се стање ипак променило боље и како се може додатно побољшати. За

почетак модерне, световне српске књижевности на Косову и Метохији узета је 1871. година, када Манојло Ђорђевић Призренац објављује своју прву приповетку „Потоњи Немањић”. Те године почиње да ради и Богословија у Призрену, и први пут штампан је један лист (*Призрен*) на српском језику у Турској.

Од тога тренутка па до данас српска књижевност се на овом тлу суочава са бројним искушењима, увек условљена историјским околностима, политичким (не)приликама, естетском упитношћу и, нажалост, баластом страдалништва и борбе за опстанак. Зато је Дунђериново настојање да се састави и штампа једна антологија која даје реалан пресек врхунских и релевантних стваралаца који су живели, писали и интелектуално делали на Косову и Метохији у периоду од последњих двадесетак година, без обзира на то где су рођени, вишеструко драгоцен.

Заступљено је седамнаест аутора различитих генерација, од Александра Деспотовића, који је рођен 1933. године, до најмлађег Вука Пантовића који је 2002. годиште. Концепт антологије не прати никакву генерацијску хијерархију већ се поезија, проза, есејистика, извод из студије, хроника и одломак сценарија уланчавају према поетичким сродностима, представљајући српску књижевност на овом простору и у датом временском исечку као полилог и шаренило богате различитости, чиме се истиче допринос српској културној баштини најшире узев. Неки аутори потврђени су класици српске књижевности и науке, али и публицистике (Даринка Јеврић, Драгомир Костић, Слободан Костић, Живојин Ракочевић, Петар Сарић, Митра Рељић итд.), али оно што изазива позорност јесте присуство младих до 36 година старости, чији гласови све више одјекују, афирмишу се и све више их треба ослушкивати

(Жарко Миленковић, Александра Јовичић, Душан Захаријевић, Вук Пантовић). Може се рећи да је за то заслужан како Живојин Ракочевић и Дом културе „Грачаница”, уз подршку Жарка Миленковића тако и Александар Дунђерин, који је у културном центру „Акваријус” организовао бројна културна дешавања, дружења, па и надметања, „која су подсећала на слем вечери (актуелне у америчким клубовима осамдесетих година прошлог века, али популарне и данас у центрима културе), митровачка омладина имала је прилику да у интеракцији са публиком, кроз размену мишљења, полемику, негодовање или одобравање, представи своје литерарне радове, изрази креативне стваралачке потенцијале, на послетку, и бунт”. На овај начин, подстакнут је развој културе на Косову и Метохији код генерација пред којима је будућност, а то је залог оптимизма и смисленог живота, без обзира на најразличитије „тешкоће”. Српска књижевност на Косову и Метохији, дакле, постоји и ствара се и то се не сме изгубити, а, дакако, неприкосновени је део српске књижевности као целине. Делује чудно и нелогично да неко може рећи другачије, али је посебно отржењујуће када се у поговору укаже на то да је дискутабилан термин „косовска књижевност” до 1990. био „резервисан, претежно, за албанске ауторе”, а да, иако су „српски глумци и редитељи подигли Народно позориште у Приштини”, албанска драма „представља овај театар у свим деловима СФР Југославије, укључујући чак и Стеријино позорје у Новом Саду”.

Александар Дунђерин скрупулозно се руководио уметничким и високим начелима у погледу избора, настојећи да репрезентује различите поетике и теме, од религиозног и метафизичког пеништва до проблематизације тела и уплива у експериментално и (нео)авангардно. Генерације старих и младих нису антагонистички постављене, напротив, утиру пут и дају подстицај сваком новом прегалачком подухвату. Посебно, јер су текстови помирителски настројени, а српска уметност писане речи тежи да на небаналан и успео начин, премда дубога трагична, буде колико је могућно исцелитељска. Последња реченица *Анџолоије* је из сценарија *Сјоразум* Предрага Радоњића и симболички се завршава неодређеним пуцњем, попут пушке која на крају новеле треба да опали: „У том тренутку, зачује се пуцањ и он [Александар] подигне поглед изненађено”. У том пуцњу је крај, али и нови почетак, који можда и не мора да значи страдање и смрт.

У случају Призренске богословије нови почетак могао би бити илустрован њеним двоструким васкрсењем. Како каже Дејан Ристић, професор Богословије у Призрену,

на велелепној Светој литургији за две певнице појали су богослови из Ниша и Призрена, сведочећи својим присуством парадоксални промисао Божји, да са згаришта једне спаљене и затрте богословије, Српска црква добије две, у Нишу и Призрену.

Протојереј Дејан Крстић детаљно осветљава околности настанка Богословије у Нишу, на Метоху манастира Хиландар, након мартовског погрома 2004. године и „обнављање зграда и рада Богословије у њеном историјском седишту у Призрену, 2011.” Он је, поред осталог, назива „јединственом *Alma mater* српског народа”, што Призренску богословију ставља у ред најзначајнијих институција универзитетског карактера у српског народа. Она се може упоредити или бити посестрима и Матице српске. Оно што је добротворка Марија Трандафил за Матицу, несумњиво је Сима Андрејевић Игуманов за Призренску богословију, а обе институције опстојавају упркос свим недаћама у континуитету од скоро двеста и 150 година. Како би рекао Тихомир Остојић, Нови Сад је у 19. веку постао „средиште оностраног српства”, тј. „центар угарских Срба”, док је то, несумњиво 1871. године постала Призренска богословија у тадашњем Отоманском царству илити Старој Србији. Како потцртава Александра Новаков,

као једина српска институција, Богословија је била центар од којег је све потицало и којем су се сви Срби у Османском царству обраћали у вези с верским и политичким питањима. Она је била једина институција (школа) која је одржавала сталну, али опрезну везу с Београдом.

И као што је Нови Сад, заправо, нови врт, у коме цвета задужбина жене, чије је презиме назив цвета (трандафил, баштенски слез), тако је и Призренска богословија имала предивну башту:

Ректор Стева Димитријевић радио је на стварању школске баште, која се издвајала својом уредношћу и ретким биљкама. [...] Школовани турски официри и католички фратри радо су долазили у Богословију и говорили да се у њој осећају као у Европи.

Као што је и Матица српска окупљала и окупља младе, вреднујући њихов рад наградама из задужбинских фондова, Бранковом наградом и подстичући млађе генерације на активно учешће у друштву и различитим пољима делања, и Призренска богословија је кроз своју дугу историју забележила различите активности младих, почев од описмењавања грађана Призрена. Они су, наиме, основали

курсева за „обуку неписмених” и „трговачко-занатлијски, за усавршавање омладине”, а „Богословија је окупљала омладину из свих српских крајева”. Ученици су основали 1889. „богословско-литерарно друштво *Брајсџиво*”, касније преименовано у *Расџико*, затим хор, ђачки оркестар и библиотеку. Од 1909. оформљено је Удружење трезвене омладине *Наса*, коме су могли да приступе и млади ван Богословије, али и Спортски клуб *Душан Силни*, подмладак Црвеног крста, Аеро-клуба и Јадранске страже. Чак је постојао Фонд ученика Богословије за помоћ ученицима, а Иван Ристић, професор историје у Крушевцу, обраћа пажњу и на штрајкове ученика због лошег стања одеће и обуће, премештања наставника и смене ректора Војислава Катића. Након Предраг Владислављевић, говорећи о проблемима после Другог светског рата, наводи да је било сукоба између градске власти и Богословије због

учешћа богослова у омладинским организацијама. Ректор Живан Маринковић није дозволио да богослови узму активно учешће у омладинским организацијама, иако су помагали у обнављању и изградњи објеката од јавног значаја.

Делања српске омладине у Призрену углавном су потицала из организација унутар Богословије и ширила се на плану општег просвећивања и јавног рада. Када је реч о албанској омладини, спомињу се бројни инциденти; рецимо када је 1952. године „група албанских младића изазивала и напала групу богослова који су шетали у слободно време” или 1968, када је група албанских младића поломљеним флашама нанела тешке повреде професорима Богословије. Петар Ристановић наводи пример из седамдесетих година, по коме је „један младић, Албанац, физички насрнуо на епископа Павла” и, такође, говори о честим тучама ученика Богословије са „вршњацима, Албанцима”. Ректор је 1984. нападнут двапут, а „једном су га дечаци, Албанци, гађали камењем”. Симптоматично је да понашање албанске омладине можда може да се одреди управо као последица непостојања институције, организације или било ког тела које би се функционално бавило њиховим образовањем, просвећивањем или осмишљавањем поља активности које их не би наводиле на насиље. Разуме се да се то не односи на сву албанску омладину, али би можда и српска била препуштена на милост и немилост стихији да није било свести и племенитости великих људи, попут најпре Игуманова, Јастребова, митрополита Мелетија, захваљујући којима су се интегрисали Срби у Османском царству, сачували национално достојанство, право на постојање и духовност. Укратко, како резимира Александар Новаков,

Богословија је оснажила српску националну свест не само у Призрену и околини већ и шире, била је сигурна брана од више чинилаца: исламизовања, које је потом, уз неке изузетке, неизбежно водило у арбанизацију. Од оснивања Богословије није било ниједног примера групног исламизовања, а често су спречавана и појединачна. Од католичке пропаганде, као и Бугарске егзархије, која је насртала на српску народност.

Пут културе и духовности, пут опстанка једног народа мора бити у складу са хуманистичким идејама, цивилизован и у једној речи – људски. А на тај пут мора се кренути што пре, јер док је човек млад, он је попут меког воска који се може обликовати, да парафразирамо Доситеја. Онда, да на том трагу наставимо аналогiju, човек може бити светиљка, разгорети се у свећу која гори на „ползу и увеселение” свом народу, његовом просвећивању, културном напретку и спасењу.

БЛАЖО КОНЕСКИ (1921–1993)

РАДОМИР В. ИВАНОВИЋ

ДАРОВИ И ДУГОВИ

(Есејистика Блажа Конески као облик моделовања
стварности и уметности)

„Но, секоја начитаност
има свои граници”.
Б. Конески

1. ФИЛОЗОФИЈА И ПСИХОЛОГИЈА СТВАРАЊА

Више пута и различитим поводима књижевник Чедо Вуковић тврдио је да су аутентични ствараоци *заслужници*, а реномирани мислиоци *дужници* (посебно у есејистичкој књизи – *На бјелинама времена*, 1980). Потврду Вуковићевом мишљењу пронашао сам у „Огледу о дару” социолога и антрополога Марсела Моса, који расправља о „систему тоталних пристрација и противпрастрација”, као и у књизи филозофа Карла Јасперса *Филозофија*, у којој аутор без икаквих обрада тврди: „Истина почиње тек када је два бића заједно траже”. Оваква становишта бранио је и образлагао Блажо Конески (1921–1993) дуги низ година, показујући да његов начин моделовања стварности и уметности почива на два темељна принципа – *дијалектичност* мишљења и *дијалоичност* енергије поетског говора, посматрано са становишта филозофије и психологије стварања.

О овој сложеној и тешко решивој проблематици и апоретици правовремено је писао Данило Киш као представник модерне стваралачке оријентације. У приповеци „Дуг”, посвећеној Иви Андрићу, као „мајстору приповедачу”, „естетичком узору” и „учитељу енергије” Киш искрено и исповедно потврђује анализирану поетику даривања и поетику ударја, резолутно тврдећи:

Што се духовних дугова тиче, њих никада није ниједан човек вратио никоме: Богу, мајци, језику, отаџбини”. Киш, попут Михаила Лалића и самог Конеског, мисли да су најаутентичније књижевне умотворине само „подношљив облик несавршенства.

У обухватном, а конзистентно писаном огледу „Лирата” Конески пише:

Од сета ова е јасно дека јас им се придружувам на Елиот, Блок, Есенин, Багрицки и Милош, но јас не сум толко наивен да сметам дека вишиот разум њ гарантира еднаш за секогаш неприкосновеност на поезијата и воопшто на уметноста. Ќе наступаваат пак периоди на налагање на доминантни идеи и општествени струи од најразличен карактер, од оние што влечат кон небото до оние што спуштат во калта на цинизмот и нихилизмот (књ. 4, стр. 385).

На основу сопствених стваралачких искустава и научних сазнања, слично Андрићу, Конески се залаже за улагање максималне животне, интелектуалне, емотивне и интуитивне енергије – да би створио дело блиско по неким својствима савршенству. У томе му, несумњиво помажу природни дарови које је стекао користећи туђе умотворе. Као прву поетску идеју сложене поетике и ноетике Б. Конеског можемо узети његово инсистирање на „недовољној проучености”, што практично значи да свака нова генерација, свака за себе, мора читав комплет, који чине: *џеза*, *антиџеза* и *синџеза* не могу ни под којим условима протумачити књижевно дело „без остатка”, како је исправно тврдио филозоф Ђерђ Лукач, доцније увелико подржан теоријом о *изолатији* Умберта Ека.

Поетску идеју о томе да не постоји апсолутни смисао, као што не постоји ни потреба за њим, Конески је сажео у следећу апофтегму: „*Но, секоја начинаност има свои граници*”, коју сам узео као епиграф овом огледу. Наведену поетску идеју у есејистици Конески елаборира као сумарно искуство, искуство и сазнање које је примењиво на читав период његовог уметничког и научног сазнања (1938–1993), будући да је Конески усвојио мишљење филозофа Теодора Адорна који је тим поводом писао о природи есеја следеће:

Есеј је оно што је одувек био, критички облик *par excellence*. Он разара теорије које су му блиске, он је еминентна критика духовних сподоба, суочавање оног што су оне својом појавом, критика идеологије. Есеј је облик критичке категорије нашег духа.

Више од пет деценија Конески је као истински полиграф и полихисторик стицао реноме *заслужника* у значајним обрасцима духовних делатности као што су: македонистика, југославистика, балканистика и славистика. Служећи се Фраскатијевом поделом на већи број научних области, овом приликом издвојио бих групу хуманистичких наука у којој је Конески стекао веома високо позиционирано место (историографија, етнологија, филозофија, наука о језику, наука о књижевности, фолклористика, компаратистика и културологија), за разлику од групе дисциплина које припадају друштвеним наукама (педагогија, андрагогија, социологија, право, политикологија, психологија и информатика).

Очигледно је, при крајњем резултату свођења глобалних етичких, поетичких и естетичких опредељења, да Конески припада оном типу стваралаца и мислилаца који доследно заступају идеју о интегралној визији свих људских делатности. Стога се, у том контексту посматрано, може закључити да се Конески више залаже за конвергенцију него за дивергенцију поменутих и непоменутих дисциплина, тако да његова дијада: *уметносћ – наука* може представљати непомирљиву бинарну опозицију, а у много већој мери та дијада у његовом начину певања и мишљења више представља комплементарну бинарну опозицију, у смислу који предлаже Паул Фајерабенд – *Наука као уметносћ* (1994). О томе веома прихватљиво и веома сугестивно пише Конески у есеју:

Уметност представља наш начин артикулисања, осмишљавања хаоса који напада сва наша чула и преко њих цело наше биће; уметност штити нашу личност од безличности. Са друге стране, наука реализује нашу потребу да се оријентишемо, да успоставимо некакав свој поредак у свету без бројних феномена откривајући, применом рационалних поступака и схема, узрочне везе које нам омогућавају да објаснимо и освојимо свет. У овом случају у стваралачкој личности се јавља осећање задовољства и релаксације због тога што постаје јаснија невиделица и што се сређује неразумност.

И у уметности и у науци Конески се јавља у трострукој улози: као учесник, као сведок и као интерпретатор у трима веома важним областима истраживања: „биографији доба”, „биографији писца” и „биографији дела”. Постоје есеји без којих се не могу установити

премисе поетике и естетике Конеског, као што су: више пута издаван и превођен „Еден опит”, потом „Совпаѓања” (1985), „Националниот фон на поезијата” (1985), „Двокатна песна” (1985), „Очудување” (1986), „Архитектонскиот принцип” (1986), „Генерирање на една песна” (1988), „Нагорени места” (1989), „Антиципации” (1992) и други.

Књигу Цана Андреевског *Разговори со Конески* („Култура”, Скопје, 1991) сметрам „матичном ћелијом” у стварању рецептивног модела, с обзиром на то да она садржи највећи број информација и изјава саопштених са „личним акцентом”, како би рекао С. Винавер, у којој су најзначајније: главе I–VI, стр. 5–209 и главе VII–XVII, стр. 210–461). Андреевски сваким саопштенем дијалогом покажује да је Конески *говорио* као да испред себе има најбројнији аудиторијум, а *писао* као да говори том истом аудиторијуму. Отуда постигнута сагласност његовог *певања* као „првог основа” и *мишљења* као „последњег рачунања”, како каже у истоименог књизи Мартин Хајдегер (*Певање и мишљење*, 1982). У области психологије стварања. Конески највећу пажњу поклања *перцепцији* и *фиксирању*, о чему, без сувишног посредовања, аутор пише:

Уметника, свакако, мора да карактерише изузетно јасна перцепција. Под тим подразумевамо не само јасно фиксирање одабраног предмета него истовремено и откривање одређеног реда повезивања у који он ступа са другим предметима, а који остају недоступни опсерватору практичару.

*

Велики број ставова, мишљења и оцена о анализираној тематици, проблематици и апоретици саопштио сам у два монографијама – *Поетика Блажа Конеског* (1988, стр. 200) и *Говор њун дарова (Поезија Блажа Конеског)*, Никшић, 1988, стр. 191, као и у синтетичкој монографији – *Машта и мудрост (Поезија и поетика Блажа Конеског)*, Нови Сад, 2004, стр. 380. Њима припадају и два недавно написна огледа: „Мудрац македонског писма (Књижевно дело Блажа Конеског)”, рук. стр. 22, и „Дарови и дугови (Есејстика Блажа Конеског као облик моделовања стварности и уметности)”, рук. стр. 25, написаних поводом стогодишњице пишевог рођења (1921–2021). Први од њих је посвећен процесу вредновања и превредновања махом продукционог модела, док је други у целисти посвећен рецептивном моделу, започевши од занимљиво конципираног избора Георги Сталева – *Македонска књижевна критика и есеј* (Нови Сад, 1978) па до најновије *Историје маке-*

донске књижевности (*Друџи део*) истог аутора (објављене у Скопљу 2003. године).

Књижевно-историјско и књижевно-критичко истраживање научних доприноса о Блажи Конеског започето је монографијом Миодрага Друговца – *Савремена македонска књижевна критика* (Врњачка Бања, 1974). Попут других аналитичара, монограф није довољно прецизно одвојио и дефинисао *критику* и *есејистику*, будући да Конески готово ниједном не спомиње појам критику, уколико она није употребљена као композитни појам. Друговац је критичко дело Конеског уврстио у „универзитетску критику” (заједно са делом Х. Поленаковића, К. Пенушлиског, А. Спасова и других), запостављајући много прикладнији термин – „историјска критика”, који је предложио Павле Поповић и који је садржавао четири поддисциплине: „биографија критике”, „критика укуса”, „критика текста” и „компаративна критика”.

При томе нимало пажње није придао типу „стваралачка критика”, који су предложили И. Секулић и Б. Лазаревић, у које се *in extenso* може уврстити и есејистика Б. Конеског. Друговац, између осталог, пише: „Ради се о томе да Конески уме интелигентно и интелектуално честито да искористи сваки, ма и најмањи неопходни податак, а да ипак његов *џрило* или *џриказ* дела и личности, епохе и судбине ове књижевности, остави утисак једне срећно пронађене форме, да не кажем формуле, критичко-есејистичког пројигирања са свим атрибутима књижевно-историјске верификације и арбитраже”. Насупрот доста уздржаном ставу М. Друговца, Павле Ивић сматра да Конески својим укупним стваралаштвом представља „личност са карацићевским контурама и димензијама”.

У избору *Македонска књижевна критика и есеј* (1978) Конески је, поред прилога Димитра Митрева, Александра Спасова, Александра Ежова, Милана Ђурчинова, Душка Наневског, Георги Старделова, Димитра Солева, Миодрага Друговца и Слободана Мицковића, заступљен књижевноисторијском студијом „Марко К. Цепенков” (стр. 107–123). Два најзначајнија писца (Конески и Солев) добили су у предговору најмање простора. Након реченице: „Чистом књижевном критиком није се нарочито бавио”, Сталев је афирмисао следеће карактеристике Конеског-есејисте:

Блаже Конески врло срећно повезује научна сазнања са есејистичким приступом у расветљавању књижевних појмова и профила, тако да факта налазе своје место не само као суви податак већ служе као фундаменти, као срж садржаја, дају смер форми коју је Конески одабрао, градећи тако, поред осталог, и своје чврсте ставове (стр. 24).

Ни једном једином речју, Сталев није образложио изостављање Гана Тодоровског из избора, знаменитог македонског и југословенског белетристе, литературолога, преводиоца и педагога.

У југословенској науци о књижевности мало или нимало пажње изазвао је веома занимљиво конципиран прилог „О овом издању” естетичара и критичара Зорана Гавриловића, који је послужио као поговор књизи есејистике Б. Конеског – *Олеги и бесеге* (1978) који је сачинила Цвета Котевска (стр. 179–186). Помно анализирајући осамнаест одабраних прилога (књижевно-историјске, критичке и есејистичке провенијенције), Гавриловић, између осталог, пише:

Али је зато његов есејистички и историјски рад на проучавању књижевности мање познат, па је једно овакво издање добро дошло. Оно представља неку врсту пресека кроз критички рад Блажа Конеског, омогућује изванредан увид у његово ванпоетско интересовање и тако пружа податке не само о њему већ и о историји македонске културе којом се бави (стр. 179).

На крају, као финале проучавања југословенске есејистике на крају XX века долази волуминозни и инвентивно конципирани тротомни избор Јожа Погачника – *Sodobni jugoslovanski esej* („Младинска књига”, Ljubljana, 1980). У књизи 3 објављен је, на сâмом почетку, „*Sodobni makedonski esej*” (стр. 7–49) уврштено је седам македонских научника – есејиста: Д. Митрев, Б. Конески, А. Спасов, М. Ђурчинов, Д. Наневски, М. Друговац и Г. Старделов. У избору недостаје само *Sodobni slovenski esej*, који је само годину дана раније (1979) објавио Јанко Кос, те је природно да се он инкорпорира у избор Ј. Погачника, да би на тај начин избор – трилогија био претворен у избор – тетралогију. О томе Погачник пише:

Antologija sodobnega jugoslovenskoga književnoga eseja opsega tri problemske celote, ki je pogojene s kulturološkimi, političko-upravnimi in zgodovinsko-genetičnimi razlogi (стр. 649).

У био-библиографској белешци о Конеском (на стр. 675) Погачник обавештава читаоце да се увелико послужио избором Г. Сталева *Македонска књижевна криџика и есеј* (1978), чиме се привидно затвара круг елабориране грађе.

*

Синтетишући основне премисе филозофије и психологије стварања, закључио бих да се основе егзистенцијалног, етичког,

поетичког и естетичког опредељења у најпознатијим студијама и есејима Б. Конеског могу свести на три доминантне идеје које евидентирам:

а) Као припадник „историјске критике” и „стваралачке критике” Конески, без икаквих дилема, предност даје *йисању* (poesis) над *мишљу* (noesis). При томе инсистира више на елементима који доприносе интеграцији дијаде *йевања* и *мишљења* него што инсистира на њиховој „бинарној опонентности”, која би временом све више удаљавала крајње половине опонентности. То исто значи да предност у есејистичком промишљању о књижевноуметничким феноменима и ноуменама добија *йроблемско* над *системским* (Исидора је истим поводом тврдила да симболика *сйирале* у свему има предност над симболиком *круја*).

б) Током дугог периода владавине „сциентистичког насиља”, Конески се чувао од аподиктичких судова и мишљења, потврђујући мишљење И. Секулић – да су сва решења привремена, а да је само проблематика вечна.

в) Активистичка филозофија и психологија стварања у научном раду Б. Конеског може се сажети у поетску и филозофску апофтегму *Чинијии и бијии!* Овладавши у довољној мери збором и избором, Конески сажима бројне дилеме, трилеме и полилеме сопствене филозофије и психологије стварања у *credo* који гномски звучи:

Писање је увек избор између бројних могућности,

уз напомену да је наш писац одавно и свесрдно прихватио и следио Аристотелову апофтегму:

Могућности су увек нешто више од стварности.

2. ПРОДУКЦИОНИ И РЕЦЕПТИВНИ МОДЕЛ

Као што је познато, Конески је објавио укупно 650 научних и књижевних прилога. Реноме знаменитог македонског писца и научника стекао је објављивањем 45 књига из тих области, 22 књиге превода и око 170 студија, огледа, чланака и приказа из књижевне и културне историје. Прве песме објавио је на српском језику у школским гласилима *Млади Шумагинац* и *Подмлагак* (Крагујевац, 1938). У *Сйаром нојесу* остало је сачувано још 19 песама. Прва објављена песма на српском језику – „Сонет” датирана је 1. маја 1938, а прва написана песма на македонском језику – „Писмо на една мајка” датирана је 10. марта 1939. у Крагујевцу. Последња

написана песма, нађена на пишком радном столу – „Зимско јутро” (29. XI 1993), а последњи есеј – „Една ситуација и едно лично становиште” (половином новембра 1993. у Титовом Велесу) послао ми је писац у две верзије (на српском и на македонском језику). Наведени есеј чини други део споменутог пара са песмом „Отпор”, јер је у обе ове врсте елаборирао исте поетске идеје.

Најпознатија рана песма (из периода 1938–1941) насловљена је као „Во темна балканска ноћ”. Песник је од почетка свестан да поезија представља примарну област његовог креативног деловања, па тим поводом пише:

Поезија заузима централно место у мом стваралачком раду. Континуирано, већ четири деценије, ја радим у области поезије и мислим да у њој налазим нарочито добар израз за своја размишљања, осећања, за своје дилеме, тако да она на својеврстан начин представља једну моју биографију.

Претежност лирског осећања, тумачења и разумевања поезије увелико се осећа у процесу лиризације или поетизације есејистичких текстова, с обзиром на то да Конески у највећој мери инсистира на конвергенцији а не на дивергенцији поезије и есејистике. О том настојању пише у есејима: „За поезијата”, „Поет со силината на сите чула”, „Уби ме прејака реч” и, нарочито, у почетку слојевитог есеја „Во природата”, у коме пишева мајка лирски проговара у песниково име: „Сношти Мајка праша: Зашто сега небо нема звезди како некогаш? Ами некогаш, кога сме одеде на жетва, се гледа како кичери (гроздови – прим. Р. В. И.) – ти се чини дека со српот можеш да ги досигнеш” (књ. 4, стр. 408).

Пратећи стваралачку метаморфозу Б. Конеског током пет и по деценија уметничког и научног развоја (1938–1993), установио сам да се тај период може поделити у четири фазе:

– *Прва фаза* обухвата почетни период (1938–1951).

– *Друга фаза* је изузетно важна за конституисање пишке поетике и критике, јер су у њој објављене репрезентативне књиге Конеског (1951–1961).

– *Трећа фаза* (1961–1985) послужила је за планирање врхунских вредности у свим областима стварања и промишљања о оствареном.

– *Четврта фаза* (1985–1993) послужила је писцу да засводи основна етичка, интелектуална и естетичка стремљења. Стваралачки процеси, уз чију помоћ настају значајна поетска, поетичка и есејистичка дела, подсећају Конеског на симбиозу „чуда и труда”, како каже Марина Цветајева у писму Борису Пастернаку, при чему је „чудо” дар природе, а „труд” плод свакодневног напора. Након

тога, Конески је усвојио још један важан стваралачки процес – „очудувања”, како каже В. Б. Шкловски. У потпуној сагласности са реченим је и песма Антуна Бранка Шимића „Пјесници” (збирка *Преображења*, 1920), коју више пута цитира Конески:

Пјесници су чиђење у свијету.

Они иду земљом и њихове очи
велике и нијеме расту поред ствари

Наслонивши уво
на ћутање што их окружује и мучи
пјесници су вјечно трептање у свијету.

У веома занимљиво конструисаном есеју „Очудување” овај процес је дефинисан као одступање од норми и конвенција. То је онеобичајен приступ предмету литерарне обраде (као да је „први пут виђен”), да би на крају есеја наш есејист закључио:

Чудесноста на секидневното се храни и добива смисла од длабочинит на духот што ја открива, како што скриени рефлектори осветуваат феерично една сцена. Тоа мора да има покритие на његовата ризница (књ. 4, стр. 298–299).

Сопствена становишта о овом процесу Конески поткрепљује становиштима других песника и мислилаца, почевши од Н. В. Гогоља („До једноставности треба да се надрасне”). И. Андрића („Треба оперисати само суштинама”) и Ч. Милоша (који мисли да је Мицкијевичев *Пан Тагеуш* само „опреметена сказна”).

Конески је и теоријски и практично убеђен да се сва „скривена значења” не могу до краја анализирати, ни у предметном свету нити пак у свету имагинације, контемплације и инвенције. Као својеврстан феномен остаје да траје и даље процес „фосфоризације значења”, који Конески назива „скривеним местима” и „нагореним местима”. Мада у основи поштује однос детаља и целине, овај аутор је склонии елаборацији и дефиницији *геџаља*. Он их проналази несвакидашњим естетичким чулом, тако да одабране теме и детаљи постају читаоцу двоструко занимљивим: и као *йесничка слика* и као *йоеџска идеја*.

Познати процеси – „историзација свести” и „теоретизација свести” на књижевном и научном нивоу свесног могу се применити са доста ограда. Први процес доминира у првом одељку четврте књиге – *Ликови*. Он садржи 18 прилога, међу којима се истичу они

о К. Охридском, К. Пејчиновићу, Х. Ј. К. Циноту, Г. С. Прличеву, М. К. Цепенкову, Ђ. Пулевском, К. П. Мисиркову, К. Рацину и другима). У другом делу – „Беседе”, од девет заступљених прилога издвојио бих оне посвећене сликарском делу Николе Мартиноског и критичком делу Димитра Митрева. Процес „теоретизације свети” доминира обимним одељком „Теми”. Он садржи 34 есејистичка прилога, који се могу поделити у неколико ужих целина.

– Они који припадају историографији и културологији: „Македонската поезија во медитеранска сфера”, „Излезе сеач да сеје”, „Архитектонскиот принцип” (посвећен Витолду Гомбровичу и његовом *Дневнику*), „Проширено секавање”, „Вкусот на водата” и, нарочито „Светскиот литературен процес”, „Во природата” и „Автоматизација”, у ком аутор пише о сукобу Истока као аморфне и Запада као кристалне цивилизације.

– Они који су најбројнији и који припадају књижевној есејистици. Репрезентативни су они есеји који истовремено сведоче о литерарним симпатијама и о „учитељима енергије” Б. Конеског. Такви су: „За македонската литература” и „Уби ме прејака реч” (о теорији Б. Миљковића). Остали су посвећени поезији К. Рацина, М. Крлежи, Лазару Поп Трајкову, Скендеру Куленовићу, И. Андрићу, критици Д. Митрева, Б. Миљковића и другим.

– Они који припадају ликовној критици и есејистици. Меѓу њима се истичу два таква прилога: о опусу Николе Мартиноског и Лазара Личеноског. Највише пажње Конески посвећује „руци мајстора” који на својеврстан начин и лако препознатљивим стваралачким поступцима стварају аутентична дела. Конески је преузео водећа начела из Прашке лингвистичке школе (коју предводи Бохуслав Хавранек) – *актиуелизацији* и *аутиоматизацији*, при чему само први процес служи рушењу ликовних конвенција у корист ликовних инвенција.

– Они који припадају групи есеја посвећених теорији преводџења. Таква је „За поетскиот превод”, будући да је Конески истински полиграф (овладао је српским, руским, бугарским и немачким језиком, а лако се служио и свим словенским језицима).

– Они који припадају компаратистичкој есејистици о којима сам својевремено писао исцрпно и систематично у монографији – *Маџија и мудросџи* (Нови Сад, 2004, стр. 289–341). Навешћу их редом објављивања у периодици: „Симболика *свејџлосџи* у поезији Константина Миладинова, Косте Рацина и Блажа Конеског” (стр. 289–302), „Књижевно-естетички проседеи у поезији Десанке Максимовић, Добрише Цесарића, Душана Костића, Блажа Конеског и Ивана Минатија” (стр. 302–318), „Симболика *сџерне* у истоименим умотворинама Јоргоса Сефериса и Блажа Конеског” (стр. 319–325)

и „Стваралачка опредељења и тематски паралелизми у поезији Десанке Максимовић и Блажа Конеског” (стр. 326–341).

У конституисању основних премиса поетике и естетике Б. Конеског као драгоцен извор грађе и инспирације послужили су ми бројни пишчеви разговори (у новинама, часописима, периодичним публикацијама и сл.). Огроман допринос остварио је Цане Андреевски у књизи – *Разговори со Конески* (Скопје, 1991, стр. 494), препуној пишчевих поетичких размишљања (најчешће у облику *коменџара*). О томе писац резолутно сведочи:

Во своите текстови за поезијата не одам кон неко боготворење на поетот и поезијата. Но сепак, чувствувам потреба себе да си ја објасним поезијата како една манифестација на духот, што некои дури много ја подценуваат, нели. И да се прашам – каква е смислата на таа духовна активност. Ете, околу тоа, се движат моите размислувања. А јас, пишувајќи повеќе за песни за зборот, за поезијата, воопшто не се истакнувам ни себе си, нити другите поети над другите луѓе [...]. Намерата ми е да си објаснам во што е потребата од едно такво искажување, каде не води едно такво искажување и да ли тоа е неминовно во животот, една неминовна наша духовна манифестација, јас така и мислам дека е неминовна духовна манифестација (стр. 251).

Најкраће речено, Конески је свесрдно усвојио мишљење италијанског филозофа и естетичара Бенедета Крочеа да – „Напори духа у свему успевају!”

Као илустрацију процеса фосфоресценције Конески узима она аутентична поетска остварења којима у првом плану доминира *ејдејски* начин мишљења (у *сликама*), а у другим *лојичко-дискурзивни* (у *јојмовима*). У есеју „Двокатна песна” најпре цитира прекрасну песму Добрише Цесарића „Воћка”:

Гле малу воћку послѣје кише:
пуна је капи па их њише.
Чудесна раскош њених грана.

Ал’ нек се сунце малко скрије,
Нестане све те чаролије.
Она је опет, као прво,
Обично, мало, јадно дрво.

У области генологије, о којој ќе још бити речи, Конески пажљиво прати настанак архетекста, генотекста, подтекста, надтекста, па

и паратекста. У неким од песама показује како се архетекст изгуби у процесу рађања песме. О томе илустративно сведочи Д. Максимовић у мало анализираној песми „Катедрала“:

Има у мени висока катедрала
прозора блиставих и уских као муња,
и стара, стара.
Неко њена врата
слободно отвара
и као по свом дому по њој хода;
покушам ли да је на дан изнесем,
сруши се као кула од карата.

Као одговор на сва постављена и тешко решива питања, у којима иначе пребива суштина, песник је понудио као решење значењима пуну песму „Зборот“:

Од секогаш сум мислел за излишноста на зборот,
дека најмалку ко трога тој онога што му е упатен –
од каде тогаш таа потреба да се искажуваме
дури со ритам, дури со алитерации?
Туку види ја сега бесмисленоста на земните извори;
Било на кукур, било на вода, било на грлен извик.
Тоа е ѿорив, и за смисла не ѿрашува (подвукао Р. В. И.).

Исцрпна расправа о књижевној есејистици Конеског неминовно као допуну захтева – лингвистичку есејистику (као остале врсте и жанрове: егзистенцијалну, ликовну, примењено уметничку и културолошку). Наиме, Конески није свој целокупни есејистички опус прецизно дефинисао са становишта савремене генологије (споменимо само књиге Стефаније Скварчињске, Варшава, 1965, Павла Павличића, Загреб, 1983, и Тихомира Брајовића, Београд, 1995). Посебно је тешко генолошки прецизно дефинисати тзв. „уџбеничку литературу“, којој припадају:

- *Македонската литература и македонскиот јазик* (1945);
- *Македонски ѿравоис и ѿравоисни речник* (1950), рађен заједно са К. Тошевим;
- *Македонскиот јазик во развојот на словенскиот литературни јазик* (1968); – као и капитална дела:
- *Грамајика на македонскиот литературен јазик I–II* (1952, 1954); и
- *Историја на македонскиот јазик* (1965) и

– *Историја фонологије македонског језика*, објављена најпре на енглеском језику у Немачкој (1985), а тек потом и на македонском језику (2002), јер оне припадају тзв. „ученој есејистици”, како тврди Зоран Гавриловић. Овом циклусу припадају још две сродно конципиране књиге:

– *Македонски месџа и имиња* (1991) и

– *Светиоџи на њеснаџа и леџендаџа* (1993), која је посвећена фолклористици. Само се по себи разуме да све оне неминовно захтевају обухватну и специјалистичку расправу.

*

Да закључимо. По мишљењу Конеског, лингвистичка есејистика ближа је науци (науци о језику, науци о књижевности, фолклористици и компаратистици), док је књижевна есејистика ближа уметности (поезији, прози, поетској прози и ритмичкој прози). О тој подели Конески индиректно сведочи, највише у реторици наслова, поднаслова и међунаслова. Будући да је овај писац заклето противник болести зване „сциентистичко насиље” (у његовој есејистици не постоје фусноте), употребом лексема и појмова који припадају тзв. „неутралној лексици” Конески настоји да лакше приволи сараднике и придобије их за сопствена становишта.

На одрживост саопштеног мишљења упућује пишчево приређивање изабраних, сабраних и целокупних издања (настају још – *Целокујна дела, критичко издање*). Навешћу као пример прво издање – *Изабрана дела во седум књиџи* („Култура”, Скопје, 1967).

1. *Поезија* – 235 стр.

2. *Прејевџи* – 173 стр.

3. *Лозје* – 142 стр.

4. *За македонскаџа лиџератџура* – 206 стр.

5. *За македонскоџи лиџератџурен јазик* – 273 стр.

6. *Грамаџџика на македонскоџи лиџератџурен јазик* (Дел I и II – стр. 548) и

7. *Историја на македонскоџи јазик* – 211 стр.

Прво издање садржи укупно 1818, а друго јубиларно и допуњено издање (исти издавач, 1981) садржи 2189 страна.

Грешку издавача требало је исправити у оба издања: уместо *Изабрана дела* требало је да стоји *Сабрана дела*. Ова врста дела намењена је стручној и научној јавности. Међутим, издавање *Изабраних дела* у четири књиге на српском језику (сарајевска „Свјетлост”, београдска „Народна књига”, загребачка „Младост” и титоградска „Побједа”, 1982) и *Изабраних дела* у четири књиге („Култура” Скопје, 1990) на македонском језику, по пишчевом мишљењу требало

је да послуже као репрезентативна и аманетна издања у свим обрађеним, књижевним родовима и врстама.

Прво издање чине књиге:

1. *Поезија* – 252 стр.
2. *Проза. Песме у прози* – 143 стр.
3. *Есеји* – 207 стр. и
4. *О македонском језику и књижевности* – 219.

Друго издање чине књиге:

1. *Песни* – 408 стр.
2. *Песни и њихови* – 353 стр.
3. *Проза (Лозје, Дневник по многу години и Дневник од Нишца Бања)* – 320 стр. и
4. *Ликови и њихови* – 429 стр.

У наднаслову првог издања пише – *Изабрана дела* у четири књиге (укупно 821 стр.), док у наднаслову другог издања нема сличне генолошке назнаке. Уместо тога написано је „Јубилејно издание” (укупно 1514 стр.). По мом мишљењу, друго издање је морало да има поднаслов – *Сабрана дела* (судећи по обиму: 1514 шт. стр.). Како то изгледа у аналитичкој пракси радознали читалац може видети у мојој, још необјављеној студији „Мудрац македонског писма” (Књижевно дело Блажа Конеског), написаној 2022. године (рук. стр. 25). У њему је Конески графитном оловком унео велики број нужних исправки.

Одбијањем генолошких одредница у сопственој подели, Конески је хтео да избегне увођење других посредника, будући да и сам, попут Андрића и Лалића, није био у потпуности задовољан савременом књижевном критиком. О свом незадовољству он образливо и нерадо пише и говори, али и даље остаје при мишљењу И. Секулић да је „стваралачка критика” једина права и потребна духовна делатност и да до тог закључка сами морају доћи и читалац и стваралац, у дијалогу, да поновим, без сувишних посредника. На ту законитост његове есејистике упућује филозофска и поетска апофтегма преузета из песме у прози „Разговор”:

Монолог не постоји, монолог је измишљена ствар.

О СУДБИНИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У НОВИЈОЈ ИСТОРИЈИ

Митра Рељић, *Идентитет и интелектуално српско језика на Косову и Метохији*, Матица српска, Нови Сад 2022

Монографија под називом *Идентитет и интелектуално српско језика на Косову и Метохији* ауторке Митре Рељић, објављена у новембру 2022. године у издању Матице српске, представља одлично осмишљену и конципирану научну студију о судбини српског језика и његових говорника на територији Косова и Метохије у новијим друштвеноисторијским околностима, које је ауторка и сама искусила и била њихов непосредни сведок и посматрач (што је и данас). Припадајући плејади изузетних стваралаца који су својим импозантним научноистраживачким опусом већ увелико задужили и косовскометохијски простор и (најмање) науку о језику, ауторка Митра Рељић је и овом књигом показала са колико пажње, знања, ентузијазма и енергије приступа писању својих дела, ослањајући се притом не само на обимну литературу и изворе већ и на сопствене – а у косовскометохијским околностима неретко и врло опасне – теренске опсервације.

Књига *Идентитет и интелектуално српско језика на Косову и Метохији* представља, у основи, компилацију ауторкиних научних чланака објављених у периоду 2000–2021. године у различитим часописима и зборницима радова, чији се попис, заједно са релевантним библиографским подацима, даје у одељку *Библиографија* према хронолошком редоследу њиховог објављивања. У књизи је, тачније, на одговарајућим местима уткано тридесетак научних чланака које је ауторка за ову прилику у мањој или већој мери прерадила и допунила, делом или у целости, претежно се ослањајући на литературу новијег датума, или су јој пак поједини чланци послужили и „само” као полазиште за писање нове, опширније студије. Овакав поступак, уз разуђеност тематике укључених научних чланака, разлог су и знатног броја (преко четресто) коришћених рефе-

ренци пописаних у одељку *Циџирана лиџераџура*, међу којима преовлађују оне на српском и руском језику, а ту и тамо заступљене су и референце на енглеском, бугарском, македонском и чешком.

Монографија броји 371 страну, а њену структуру, осим већ поменутих *Библиографије* (стр. 335–337) и *Циџиране лиџераџуре* (стр. 337–359) и потом краћег *Предговора* (стр. 5–6), закључног осврта на српском (стр. 319–323), енглеском (стр. 325–329) и руском језику (стр. 330–334), *Ретисџра џојмова* (стр. 361–367), те *Садржаја* (стр. 369–371), чини и осам поглавља неједнаког обима (стр. 7–317), тј. поглавља са неједнаким бројем научних чланака (као њихових одељака), који су, иначе, у дата поглавља разврстани или према предмету анализе или према друштвеним околностима које су их иницирале. Тако је, рецимо, како у *Предговору* напомиње и сама ауторка, „први део [...] представљен само уводном студијом [...], док најобимнији – други део обухвата шест наслова различитих тематских области” (стр. 5). Суштину проблематике којом се свако поглавље бави откривају већ и сами њихови (изузетно пажљиво и прецизно формулисани) наслови: 1) *Иницијални узроци еџисџенцијалне несџурносџи и расџакања срџској језика на Косову и Меџохији* (стр. 7–33); 2) *Срџски језик у сусреџу са безвлаџћем заџадној џроќиџџораџа на крају ХХ и џочџком ХХИ века* (стр. 35–96); 3) *Еџноними и линџвоними у џроќесу расџакања срџској језика и срџској националној иџенџиџеџа* (стр. 97–156); 4) *О џореклу и еџнонимима Албанаџа* (стр. 157–167); 5) *О језичкој џолиџици и језичком џланирању* (стр. 169–203); 6) *Поџирање срџској џроќиторној иџенџиџеџа* (стр. 205–235); 7) *О комуникаџивном џонаџању и језичким сџавовима* (стр. 237–260); 8) „*Ни џамо ни овамо*”: *срџски језик у врџлоџу џосџмоџернизма* (стр. 261–317).

Иџенџиџеџа и иџиџриџеџа срџској језика на Косову и Меџохији започиње уводном студијом о дуготрајним историјским процесима који су узроковали (како то назива ауторка) „посуџајање”, а затим и „растакање” српског етнојезичког идентитета на посматраном ареалу. Тај процес десрбизације (односно десловенизације) косовскометохијске области, како истиче Митра Релџић, одвијао се у континуитету још од њеног османског запоседања, и то „на два начина: 1) физичким уклањањем српско-словенског корпуса (прогоном и убиствима) и 2) асимилацијом, односно албанизацијом као крајњим исходом исламизације становништва” (стр. 9).

Друго поглавље књиге је не само најобимније већ и тематски најразуђеније. Различите теме шест овде укључених научних чланака – „Српски језик на Косову и Метохији: слике страдања”; „Лексема *escort* у говору косовскометохијских Срба на размеђу миленијума”; „Иницијалне абривијатуре у косовскометохијској штампи на српском језику у првим годинама протектората”; „Српски језик у систему вербалних асоцијација косовскометохијске славофоне популације”; „Српски језик и његови дијалекти на Косову и Метохији данас: стање и перспективе”; „О униште-

ном писаном наслеђу на Косову и Метохији (на примеру сачуваног дела једне породичне архиве)” – обједињује то што су оне инициране животом српског становништва и његовог језика под западним протекторатом.

У следећем, трећем поглављу ауторка скреће пажњу на етнониме и лингвониме који су настајали у процесу „растакања” српског језика и српског националног идентитета, представљајући их кроз пет чланака са следећим насловима: „Од Арнаута до Косовара: етноними у функцији порицања идентитета косовскометохијских Срба од османског периода до данас”; „О нашихцима и језику нашинском (Настанак, етнолингвистички статус и перспективе појединих изолованих група на Балкану)”;

„Српски језик као *равачки* или *маџерњи* ораховачких Албанаца”; „Српски језик као *босански* у призренско-шарпланинској области”; „Горанци – од географске одреднице до етнонима”. У књизи се, такође, и то у засебном, четвртном поглављу, разматра и порекло и етноними Албанаца, при чему се овде нарочити акценат ставља на неважност доказивања исправности двају назива: *Албанци* и (или) *Шийџари* (како је уједно насловљен и једини чланак обухваћен датим поглављем).

Проблеми језичке политике и језичког планирања тема су наредног, петог поглавља у ком се кроз три садржана чланка разматрају: „Стање и перспективе српског језика на Косову и Метохији у светлу језичке политике”; „Учинци Бриселског споразума на плану статуса и корпуса српског језика”; „Црногорски језик’ на Косову и Метохији – још један изданак трију језичких политика”. Чињеница о потирању српског просторног идентитета у јужног покрајини, којим се ауторка бави у шестом поглављу, илустрована је двама конкретним примерима: (а) савременом косовскометохијском ходонимијом, тј. српскојезичким ходонимима у северном и албанојезичким ходонимима у јужном делу подељене Косовске Митровице, у чланку „О савременим косовскометохијским ходонимима (социolingвистички аспект)”, и (б) ергонимијом северног дела поменутог града, у чланку „Раскорак између декларативне и стварне бриге за српски језик (на примеру ергонимије северног дела Косовске Митровице)”.

Седмо поглавље посвећено је карактеристикама комуникативног понашања славофоног становништва на косовскометохијском подручју, те језичким ставовима његовог најмлађег дела (у чланцима: „Неке особености комуникативног понашања славофоног становништва Косова и Метохије” и „Језички ставови деце на Косову и Метохији”), док је завршно, осмо поглавље усмерено ка идентитетском и аксиолошком преусмеравању српског друштва у контексту постмодерних кретања и глобализацијских процеса – које се одражава и на плану српског језика, а нарочито на стање и перспективе српског језика у јужној покрајини („Језичке манифестације распопућеног идентитета или грешке у самопоимању”; „Језички показатељи померања на плану аксиолошког погледа на свет”; „О језику (само)мржње у дискурсу одрођених космополита”;

„Стандардизација, локализација, асимилација – рефлекси савремене глобализације”; „Унификација и диференцијација у процесу глокализације (на примеру српског и других словенских језика)”).

Имајући у виду не само наведено већ и изразиту комплексност, актуелност, те (национални) значај проблематике, која се овде веома студиозно и са неприкосновеном научном и методолошком утемељеношћу обрађује, монографија *Идентитет и интелектуални српској језика на Косову и Метохији* ауторке Митре Рељић представља изузетно вредан, и те како неопходан и надасве објективан извор писане речи о нимало завидној судбини српског етнојезичког идентитета на простору Косова и Метохије у новијој историји.

Др Бранислава М. ДИЛПАРИЋ
Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за енглески језик и књижевност
branislava.dilparic@pr.ac.rs

РУСКА АВАНГАРДА КАО ВЕСНИК ВЕЧНОСТИ

Корнелија Ичин, *Бука руске авангарде*, Матица српска, Нови Сад 2022

Ове године, у издању Матице српске, објављена је књига Корнелије Ичин, редовног професора Филолошког факултета у Београду, дугогодишњег проучаваоца руског културног кода. *Бука руске авангарде*, наизглед скуп студија о најразличитијим темама, претвара се приликом читања у динамичан одраз руског експеримента XX века, у филозофско штиво енциклопедијског карактера. Двадесет пет погледа аутора на руску културу, смештених у двадесет пет текстова, нипошто не ограничавају читаоца већ, напротив, у духу предмета истраживања, превазилазе ма какву границу и откривају широке хоризонте који се стичу у вечности.

Окосницу књиге чини најобимније поглавље, под називом „Од неопримитивизма до конструктивизма”. Већ сам наслов сведочи о неопходности уплитања различитих аналитичких дискурса с циљем спознаје круцијалног принципа авангардног раздобља руске културе – уметничког синкретизма. Заумна реч, њено звучање, и неопримитивистички, лучистички, супрематистички цртеж сусрећу се у самописној књизи будућњана, схваћеној и створеној као артефакт. Проучавање уникатног уметничког објекта авангарде К. Ичин базира на два издања књиге А. Кручонића *Расјрс*, чија се исцрпна анализа даје кроз призму једног од кључних појмова футуриста – појма фактуре. У тексту „Питање фактуре: ’Распрс’

Алексеја Кручониха” аутор показује да у заумном свету руског футуризма ликовна представа не само да постоји напореда са поетском већ и продире у језик песника и деструктивном потенцијом фактуре изазива рађање речи, која поприма одлике ликовног материјала:

Они реч доживљавају као ликовни материјал – могу да је развлаче и скупљају, деле и спајају с другим деловима речи. Реч се продужава у звучању, расеца у корену, прекомпонује, она постаје тешка оку, уху и језику. [...] Реч је доживљавана као течно стање, што ју је додатно повезивало с бојом у ликовној уметности (109).

Таква реч, и чак слово, које апелира ка чулном доживљају кроз звук и боју, рукопис и цртеж, буку и прасак, претпоставља непосредно понирање у несвесно, његово оспољавање у несвакидашњој, провокативној уметничкој форми зарад даљег продирања у онострано, у трансцендентни простор космоса.

Коначни пут ка ослобађању од времена и простора, ка преласку у беспредметни космос, води кроз „звуконе масе” заумног језика А. Кручониха, којима одговарају „супрематистичке равни” К. Маљевича. Васељенски језик – заум и васељенско сликарство – супрематизам настају у „борби против разума, његовом детронизовању и фрактури” (138). То је срж текста „Нулти степен разума: Алексеј Кручоних и Казимир Маљевич”, у коме К. Ичин наставља разматрање поетско-сликарског авангардног експеримента, дајући шири филозофски и научни контекст подухвата да се предмет и значење сведу на нулу – питагорејско учење о хармонији сфера и индијска мантра, Бергсонова теорија интуитивизма, Фројдова психоанализа, апстрактна геометрија Лобачевског.

Међутим, супрематизам није једина форма ликовне уметности која се развила под утицајем футуристичког праска. Идеја слободне уметности, чији ће онеобичени поглед на свет уједно значити онеобичавање и самог света, његово васкрсавање, у основи је неопрIMITИВИЗМА уопште, а нарочито лучизма, који се развија као посебан правац у стваралаштву, пре свега, Михаила Ларионова. Текст „Уметност продире у живот са скандалом: неопрIMITИВИЗМ Михаила Ларионова” прати развој уметничког трагања за новим изразом, његово преосмишљавање категорије лепог кроз окретање ка дечјем цртежу. Представљен како на платнима тако и на цртежима за самописне футуристичке књиге, лучизам и уопште неопрIMITИВИЗМ М. Ларионова користи провокацију и, као што с правом закључује аутор, „враћа оку радост првобитног опажања света” (162).

Руски авангардисти су пут ка будућности откривали у далекој прошлости. Архаичне уметничке представе Сибира, Африке и Јужне Америке биле су неисцрпан извор инспирације за изналажење непоновљивих форми. Повратак ирационалној уметности, размисљања о „принципу случајности и слободног стваралаштва” (90), експериментисање с пред-

ставом и материјалом били су подстакнути чланцима и фотографијама Владимира Маркова и афричким доживљајима Николаја Гумиљова, преточеним у поезију. Ближи увид у Марковљеве идеје о новој уметности К. Ичин даје у почетном раду овог одељка „Извори руске авангарде: Африка”. Међутим, главни постулати Марковљевих студија одјекују и у другим текстовима, што сведочи о томе да је овај уметник једна од кључних фигура руске авангарде – учитељ и А. Кручониха, и О. Розанове, и М. Ларионова, и Н. Гончарове.

Напоредо са преображајем уметничког дела кроз увођење елементарна дечјег цртежа, примитивног афричког, азијског и јужноамеричког стваралаштва, авангардисти теже васкрсавању сопствених традиционалних форми, проналазећи посебно надахнуће у лубоку, народном театру, руској икони, народним костимима. Вешто уплитање ових прилично разноврсних сензација у посебан доживљај, и његово даље оваплоћење у ликовној представи која се поима као отисак света ствараоца, тема су три текста посвећена Наталији Гончаровој: „Декорације Наталије Гончарове за ’Златног петлића’ Николаја Римског-Корсакова”, „’Иње’ Тихона Чурилина у интерпретацији Наталије Гончарове”, „Наталија Гончарова у часопису ’Руски архив’”.

Дела Наталије Гончарове, настала у тесној спрези с делима Пушкина, Чурилина, Римског-Корсакова, Стравинског, Прокофјева, К. Ичин тумачи напоредо са задатим предлошком. Користећи се дискурсом различитих уметности – ликовних, затим, књижевности, балета, опере, аутор разоткрива кључне импулсе који су подстакли уметницу да створи баш такву ликовну представу, истичући њену револуционарну улогу у погледу осамостаљивања декоративне и илустративне форме. Основни принцип самописне књиге будућана, који се огледа у напоредном постојању речи и цртежа, Наталија Гончарова зналачки преноси на друге уметности, чинећи своје декорације и илустрације (или боље рећи слике) равноправним делом поетског, музичког, плесног израза. У сва три текста К. Ичин посебну пажњу посвећује Марини Цветајевој – једном од првих тумача и поштовалаца уметности Н. Гончарове, аутору прве монографије о стваралаштву „Амазонке руске авангарде”, чија драматична и силовита посебност за Цветајеву значи васкрсавање Пушкиновог бунта. Нарочито је то случај у последњем раду, уједно важном и за српску културу, будући да се дотиче теме културног живота руске емиграције у Београду.

К. Ичин даље показује да је уметнички дуализам, односно равноправност поетске и ликовне представе одлика и песничких збирки Ивана Аксјонова, анализираних у контексту конструктивизма и преко ликовне представе Александре Екстер. У тексту „Конструктивистички принципи поезије Ивана Аксјонова” као језгро стваралаштва оба уметника посматра се тема града, чија представа напушта футуристичке оквире

и окреће се ка учењу Н. Фјодорова „о отуђености људи у граду, о непријатељском односу града према човеку, који доводи до његове деперсонализације” (276). Тема града кључна је и за текст посвећен Олги Розановој, а на то упућује и сам наслов: „Слике града: поглед Олге Розанове”. Међутим, ове слике нису само ликовни већ и поетски израз уметнице – она се под утицајем футуристичког експеримента упушта у потрагу за „универзалним језиком уметности, који би укинуо границе међу жанровима” (220).

Истраживање авангардног помака у поезији и уопште у речи К. Ичин наставља текстовима о Јелени Гуро – „’Финска’ Јелене Гуро: покушај интерпретације сижеа” и „О мотиву ’вергла’ у стваралаштву Јелене Гуро”, који носе посебну вредност, будући да ова песникиња врло често остаје у сенци других будућњана. У виртуозној текстолошкој анализи песме „Финска” и мотива вергла у укупном опусу Ј. Гуро и у контексту руске књижевне традиције, аутор истиче несумњиву оригиналност подухвата песникиње који се огледа у стварању сопственог заумног језика на трагу Хлебњиковљевог експеримента. Словесни помак тема је и анализе авангардних стихова Бориса Поплавског. Бирајући за предмет истраживања баш песме посвећене Иљи Здањевичу, К. Ичин расветљава однос између два песника, њихову „узајамну привлачност” (267), и кроз тумачење ране поетике Б. Поплавског, као и писама упућених учитељу и малтене једином саговорнику, спаја овог песника-емигранта с тифлиском футуристичком групом 41°, притом истичући дадаистичке утицаје на његово стварање, источњачку филозофију, психолошка и антрополошка учења.

Иљазд је био адресат писама још једног футуристе, члана групе 41° – Игора Терентјева. Преписка између два будућњана од великог је значаја за руску авангарду, будући да се управо у једном од писама сачувала драма И. Терентјева „Јордано Бруно”. Исцрпно ишчитавање ове несвакидашње трагедије доноси текст „Ломаче и револуција: ’Јордано Бруно’ Игора Терентјева”, у коме се К. Ичин посебно осврће на авангардно позориште овог „режисера-заумника”:

Ослањајући се на „бесмислена оруђа” (из трактата „17 бесмислених оруђа”), Терентјев је унео алогичност, случајност, омашке, заум у своје схватање позоришта као чињенице непоновљивости датог тренутка. Позориште је за њега био отворен, жив, променљив систем, у коме су важне улоге играли ритам, туђа реч, фрагмент (249).

Трагања за новом уметничком формом која подразумева својеврсну редукацију, свођење израза на базичне елементе услед жеље за тоталним сједињењем са животом, са светом преко непосредне спознаје, нашла су одраза и у тада још релативно новој уметности кинематографије. Хронике Дзиге Вертова аутор књиге представља као изум који је довео до

револуционарних померања у овој уметности – до стварања документарног жанра, развоја монтаже, осмишљавања улоге звука као посебног поступка. Идеја „апсолутног филма”, заснованог на голим фактима, које у тренутку успева да опази око-камера, „кино-око”, по принципу „филмског осећања света”, уклапа се у размишљања руских авангардиста о садашњем тренутку као најмањој временској јединици која јесте пуноћа постојања, о начинима да се тај тренутак фиксира, осети, верно пренесе (попут графичких експеримената будућњана са самописном књигом), како би испровоцирао гледаоца и открио му пут ка истини. Како К. Ичин пише, истина Вертова неодвојива је од револуције и комунизма.

Централни део књиге уоквирују два одељка – „Од утопије до молитве” и „Од космоизма до супрематизма”, у којима аутор промишља о поезији и сликарству понајвише са становишта филозофије, проналазећи корене руске авангарде у учењима хасидизма, алхемије, митологије, Платона, Аристотела, Сократа, Талеса, Хераклита, Розанова, Соловјова, Вајнингера, Флоренског, Берђајева, Енгелса, Маркса, Еволе, Витгенштајна, Фјодорова, Шопенхауера, Хусерла и др.

Тумачећи слике Чекригина и Филонова, пре свега, у кључу „Филозофије опште ствари” Н. Фјодорова, К. Ичин показује како се маштало о новом језику сликарства, и из чега и ради чега је тај нови и непоновљиви језик настајао. Идеје Филонова о аналитичкој уметности и музеју, Чекригина о сједињењу религије и науке, Шагала о увођењу старозаветних параболоа, јеврејских и кабалистичких симбола, хасидских предања спаја снажна жеља да се покоре простор и време, да се човек ослободи у превазилажењу смрти, у „осећају молитвене радости постојања” (382). У последњем одељку аутор се враћа Маљевичевом супрематизму, његовим филозофским и, неочекивано, али тиме нарочито интересантно, економским основама, указујући последњим речима књиге на даљи, космички правац трагања и промишљања како уметности тако и читаоца – „ка вечној белој бесконачности” (407).

Молитва пак представља важан део стваралаштва Д. Хармса, чему аутор књиге посвећује рад у првом одељку. Песникова филозофија књижевности, оличена у а-логизму као основном принципу, предмет је текста „’Логичко-филозофски трактат’ по Данилу Хармсу”. Сам наслов истраживања алудира на дијалог К. Ичин и Д. Хармса са филозофским поставкама Витгенштајна о језику, човеку и свету. Поред Хармса, у фокусу овог одељка су и текстови о А. Веденском – о његовој космогонији, која претпоставља рађање света (или светова?) из хаоса у новој песничкој речи, као и о питању пола, и шире ероса – централном за разумевање дела „Купријанов и Наташа”. Овај одељак, па и сама књига, отпочиње текстом „Утопија Велимира Хлебњикова и Платонова идеја ’идеалне државе’”, који доноси главне филозофске, историографске и надаре песничке идеје Хлебњикова, проистекле из непрекидног разговора оца

авангарде с античким филозофом. Показујући да су дела руских песника и уметника XX века настајала у полемици с бесмртним идејама великих мислилаца, аутор и овим поглављем сведочи излазак авангарде изван оквира времена у вечност, која јесте муза сваке уметности.

„Бука руске авангарде” садржи готово несагледив опсег тема које се тичу руске књижевности, уметности и филозофије, што је чини апсолутно незаобилазним штивом ма ког нивоа сусрета са руском и светском културом уопште. Међутим, ширина истраживања не остварује се на уштрб дубине мисли. У свим текстовима драгоцене научне чињенице преплићу се и допуњују, преносећи знање као тајну у коју се посвећују они изабрани, спремни да прихвате изазов и живе авангарду попут Корнелије Ичин.

Др Василиса ШЉИВАР
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
vasilisa.sljivar@yahoo.com

РЕХАБИЛИТАЦИЈА ПИСАНЕ РЕЧИ

Богдан Чиплић, *Изабрана дела*, Банатски културни центар – Културни центар Војводине „Милош Црњански”, Ново Милошево – Нови Сад 2021

Банатски културни центар у сарадњи са Културним центром Војводине „Милош Црњански”, пред читаоце је донео изабрана дела једног од готово заборављених српских писаца друге половине двадесетог века, Богдана Чиплића, свестраног ствараоца чије дело је скрајнуто непрочитано у довољној мери, оној мери коју би бар изискивала његова некадашња важност. Приређивачи ових *Изабраних дела*, књижевни критичари Виктор Шкорић, Милана Поучки, Бојана Поповић, Гордана Свиленгаћин и Ненад Станојевић, покушали су да одгонетну разлоге за изостанак значајније рецепције Чиплићевих дела крајем друге половине двадесетог века, једним новим читањем прозних, поетских и драмских остварења, као и есејистике коју је писао Богдан Чиплић, али и анализирајући друштвени и политички контекст у којем је стварао. Издање *Изабраних дела* у шест томова састоји се од два романа, књиге изабраних прича, изабраних песама, изабраних драма и књиге позоришних мемоара.

Богдан Чиплић (Нови Бечеј, 2. новембар 1910 – Београд, 23. јун 1989) био је српски књижевник и преводилац. Дипломирао је етнологију на Филозофском факултету у Београду, а потом и радио као асистент на етнологијској катедри Филозофског факултета. Након Другог светског рата био је управник Српског народног позоришта. Такође, био је дописник дневних

листова *Полиџика*, *Дан*, *Слободна Војводина*, а био је запослен и као лектор и уредник београдских *Вечерњих новостии*. Објавио је преко двадесет књига песама и девет романа. Писао је и драме које су извођене у домаћим позориштима, као и краћа прозна остварења.

Приредивши за штампу управо приповетке Богдана Чиплића, под насловом *Стравична звона*, као први том у овом првом колу *Изабраних дела*, Виктор Шкорић у предговору индикативног наслова, „Несуђени Чиплић”, указује на то да историја српске књижевности није дала „сложну и финалну оцену о књижевном раду Богдана Чиплића”. Посебно је, по речима Шкорића, речита контрадикција између некадашње вредности и значаја који су придавани књижевном делу овог аутора и данашње „запуштености”.

Шкорић истиче да ни Богдан Чиплић, попут већине тадашњих књижевних стваралаца, одмах након Другог светског рата, није

одолео да пише приповетке инспирисане недавно завршеном народноослободилачком борбом, али је значајан обрт код њега што се у тим приповеткама не велича сама борба против окупатора, колико се осветљавају човекови унутрашњи конфликти. Управо та реч – конфликт, најбоље описује срж Чиплићевих приповедака.

Богдан Чиплић је сликао хипокризију војвођанског „грађанства” и то ће бити једна од његових кључних тема, без обзира на књижевну врсту кроз коју је посматрао овај проблем. По њему, грађански сталез је представљао све оно што је било вештачко, лажно и наметљиво, што је гушило и угрожавало живот слободног човека у Војводини.

На крају предговора, Виктор Шкорић истиче неколико разлога који су довели до тога да име Богдана Чиплића у српској књижевности буде скрајнуто. Иако је рецепција његовог дела у прошлости била веома добра, након пишчевог удаљавања од књижевности падало је готово потпуно у заборав и његово књижевно дело. Као други разлог, Виктор Шкорић наводи наизглед парадоксалну чињеницу да је аутор једнако квалитетно стварао и прозна и поетска и драмска дела.

Парадоксално, али за очување књижевне заоставштине много је повољније по писца да буде изразит на једном књижевном пољу, што ће учинити да се и остале његове сфере интересовања проучавају и брижно сачувају.

Као трећи разлог, приређивач наводи податак да је Богдан Чиплић поетички био веома близак многим писцима чија су дела наишла на снажнији пријем, како у тадашњој Југославији тако и шире. Четврти разлог, идеолошке природе, представљало је то што је ондашња комунистичка пропаганда, која је све више узимала маха и на крају готово потпуно,

дугим годинама индоктринације, захватила широке слојеве читалачке публике, обавила свој део посла да се преко главнине тема, које су опседале Чиплића као аутора, пређе као преко неважних и реакционарних. А посебно тамо где је била (или требала да буде) природна и најближа читалачка публика Богдана Чиплића, у Војводини, тамо је индоктринација била толико узела маха да су, иако су у њој живели Срби о којима је писао Чиплић, то били сасвим неки други Срби. Међутим, Чиплић, у тренуцима кад је достигао своје приповедачке врхунце, једнако као што је био апологета, био је и велики критичар српских мана и девијација. Једноумље није трпело ширину перцепције.

Други том *Изабраних дела* Богдана Чиплића, роман *Ђура Јакшић*, приредио је аутор ових редова. Наведени биографски подаци, топоними значајни у биографији аутора, као и стваралачки подухвати Богдана Чиплића, не само да се укрштају са животним токовима јунака његовог романа, Ђуре Јакшића него на једном вишем нивоу препознавања и разумевања као да се дотичу један другог аутор и јунак романа. Ђура Јакшић није био само српски сликар или српски песник, он је носио у себи драму и судбину читавог народа. Као и увек кад су у питању велики духови, као духовни радар, примају и у себи носе све оно што чини дух народа, све оно што се у појединцима не развије до краја, што им се никада не прикаже, све оно, на крају, што сами називају судбином.

Ђура Јакшић је, тако, као и Богдан Чиплић, имао амбивалентан однос према српској култури, што је видљиво посебно у његовом односу према Новом Саду. Опис Новог Сада у овом роману Богдана Чиплића је, због тога, изузетно занимљив. Вероватно и из тог разлога што је дух Новог Сада посебно познавао, каже на једном месту приповедач, *дебели, тојни Нови Сад*. Он је са једне стране *српска Ајшина*, која тако привлачи духове попут Ђуре Јакшића, а са друге стране то је средина која показује све лицемерје новог духа Јужне Угарске. Као Тонио Крегер Томаса Мана, кога грађани желе да ухапсе, а уметници га терају од себе и ни једнима ни другима не припада, тако и Чиплићев Јакшић не припада ни обичном народу, сељацима нити припада малограђанима којих се гнуша, нити може да остане у Новом Саду који љуби руке. Не случајно, одабран јунак романа открива нам и самог аутора на један специфичан начин. Стога, штампање овог романа у оквиру *Изабраних дела* Богдана Чиплића представља изузетан подухват Банатског културног центра и Културног центра „Милош Црњански” са више аспеката.

Пети и шести том *Изабраних дела* приредила је Бојана Поповић, обједињавајући у ова два тома Чиплићево бављење позоришном уметношћу.

Богдан Чиплић се 1937. године сели из Кикинде у Нови Сад, где ради као гимназијски професор. Након две године понудио је листу *Дан* да бесплатно пише позоришне критике. Уређивачки одбор понуду је прихватио

и он је закорачио у тако жељени позоришни живот Новог Сада. После ослобођења, у фебруару 1945. године постављен је за секретара СНП... На место управника СНП постављен је 1. августа 1947. године,

пише Бојана Поповић. Пети том носи наслов *Изабране драме*, док шести том насловом евоцира положај Српског народног позоришта, *Трајом Мезимчејџа србској* и представља, како каже наслов предговора шестом тому, интимну историју Српског народног позоришта.

Бојана Поповић наводи како Чиплић признаје да је на његово писање позоришних критика утицала превелика амбиција да постане битно име у критици. Са друге стране, писање критика у листу *Дан* донело му је могућност да учи, чита и студира све у вези са позориштем. У позоришним критикама Богдан Чиплић писао је и о томе који је задатак позоришта. На првом месту издвајао је његову васпитну улогу. Сматрао је да је један од битнијих задатака позоришта да негује домаћу драму:

Драмска књижевност рођена на нашем тлу мора имати сигурног ослонаца у народном позоришту. Без пажње позоришта према домаћем драмском стваралаштву не може бити опстанка домаћем драмском писцу нити његовом делу. Кад кажем пажња, мислим, наравно, на то да једно велико позориште мора играти дела савремених домаћих аутора (Богдан Чиплић, „Поводом пет драмских представа Војвођанског народног позоришта”, *ЛМС*, књ. 368, 1951, стр. 114).

У својим мемоарским записима Чиплић је говорио и цензури у позоришту. О томе Бојана Поповић каже:

Описује како је на пробама пред премијеру у гледалишту седео шеф политичке полиције и бележио сваку сумњиву реч. Посебно су цензури били подвргнути комади домаћих аутора. Такође, говори и како су неки напреднији комади мењани како би постали безбеднији. Као драстичан пример цензуре издваја антифашистичку представу *Бела болесиј* Карела Чапека, која је не само забрањена него су редитељу и његовој жени глумици дали отказ.

О свом послу управника, Чиплић пише детаљније и открива да је толико био посвећен да је и спавао у позоришту, у канцеларији, како не би губио време. Бојана Поповић наводи у предговору *Изабраним драмама* да је Богдан Чиплић писао драме и позоришне критике готово четрдесет година.

Прву драму *Неверсијва* написао је почетком тридесетих година 20. века и у режији брата Милоја комад је постављен у Новом Бечеју. Осим драма играних на сцени Српског народног позоришта, које доносимо у овој књизи (*Усиомена на Соренио*, *Над њојом њоја*, *Варалица у Бечеју*,

Тракийај о слушкињама, Кајлар и цар), Чиплић је написао и друге драме... За драму *Концерт за две виолине* добио је другу награду на конкурс у савремену, домаћу драму у Новом Саду 1952, али драма није постављена на репертоар... Осим оригиналних драма Чиплић је имао и премијеру драматизације *Пој Ђира и њой Сјира* у Српском народном позоришту, 17. марта 1949, у режији Јована Виловца.

Милана Поучки приредила је за штампу роман *На велико и на мало*, као трећи том *Изабраних дела*, роман за који је аутор добио награду Владе НР Србије 1946. године. У предговору, који носи наслов „Богдан Чиплић – нови а стари јер је велики а не мали”, Милана Поучки пише:

Новобечејац који је живот провео у великим градовима – Новом Саду, Београду и Темишвару – крајем 30-их година прошлог века редовно је објављивао позоришне критике, стога не чуди што и овај роман има обрисе драме.

Гордана Свиленгаћин приредила је четврти том *Изабраних дела* под насловом „Песме”.

Прва збирка песама Богдана Чиплића, *Пољана*, објављена је у Новом Бечеју... 1930. године, свега неколико месеци након што је најмлађи Чиплић, Милоје, први пут ухапшен због револуционарних идеја. Богдан је у то време имао двадесет година и био студент етнологије у Београду, дописник *Југословенској дневника* и аутор у *Лейтхойсу Мајнице српске*,

пише Гордана Свиленгаћин у предговору који носи наслов „Богдан Чиплић, доброћудни песник равнице”.

О збирци песама *Слајко њравославље*, Гордана каже:

Збирка *Слајко њравославље* објављена у Београду 1968. године, коначно је поставила Чиплића на пиједестал који му је припадао. Доделивши му награду Матице српске (1968), књижевна критика га је званично уврстила у антологијске личности српског песништва. Чиплић гради свет Слатког православаља дугим стиховима и спорим ритмом, карактеристичнијим за развучени банатски говор, него за песништво... Поред особености Чиплићевог певања – носталгичног и топлог штимунга, архаичног речника Баната и универзалних порука – ову збирку карактерише и не-свакидашњи склоп сакралног и профаног.

Оно што је заједничко у свим овим новим читањима дела Богдана Чиплића, то је да постоји огромна дискрепанција између тишине у вези са делом овог аутора и његове комуникативности чим се отворе прве странице. Такође, приређивачи се слажу у оцени да је, у најмању руку, бизарна чињеница да име једног тако плодног писца познатог и признатог

у своје време, може да буде данас готово заборављено, и то нарочито у завичају, коме је остао привржен читавог живота. Банатски културни центар и Културни центар Војводине „Милош Црњански” овим подухватом исправљају неправду и тако подстичу, што је важније, развој унутрашње комплексности српског друштва огледањем у стваралаштву Богдана Чиплића, аутора који је књижевним делом истраживао велике теме важне за српски народ.

Ненад СТАНОЈЕВИЋ

ПАВИЦА МРАЗОВИЋ ИЛИ АПОЛОГИЈА РАДА

Павица Мразовић: жена, мајка и научница, биографско-библиографски записи, приредио Ђорђе Томић, Асоцијација гитариста Војводине, Нови Сад 2022

Монографија *Павица Мразовић: жена, мајка и научница* објављена је уочи стогодишњице рођења и двадесетогодишњице смрти (Перлез, 1923 – Нови Сад, 2003) угледне германисткиње, професорке Новосадског универзитета. Приређивач Ђорђе Томић конципирао ју је у форми биографско-библиографских записа, настојећи да осветли и приватни и професионални лик личности која је у потпуности *исцрпила своју судбину*, а притом осветлила и животне стазе многих, повлашћених да се као родбина, пријатељи, ученици и студенти, колеге, и сарадници у њеним научним подухватима, затекну у њеном кругу.

Након уводне речи породице и уредника, штампан је интервју Павице Мразовић са Свенком Савић у којем на четрдесетак страна, почетком новог миленијума, јунакиња ове књиге евоцира и сумира свој животни пут. Следе сећања на њу из пера потомака – ћерке Иване Мразовић Радовић, сина Милоша Мразовића, и унукe Павице Радовић – а потом и она из перспективе колега, ученика и пријатеља (Евгеније Ђурендић, Вере Шоти и Мирјане Живанов). Средишњи део чини фото-документација, а потом домаћи и страни германисти (Ђорђе Томић, Олга Стојановић Фрешет, Марија Добренов Мајор, Улрих Енгел и Томислав Бекић) остављају сведочења о раду, научним донетима и месту професорке Мразовић у контексту југословенске и светске германистике. На крају, штампана је свеобухватна коментарисана библиографија Павице Мразовић. А у епилогу дата новогодишња порука унуцима.

Намењена једнако стручној јавности (лингвистима, германистима, методичарима), и такозваним обичним читаоцима, као све вредне (ауто-)биографске књиге, и књига Павице Мразовић и о Павици Мразовић, неискрпан је извор „порука” и значења. Рођена у Перлезу, у Банату, где јој

је отац, Иван Карлаварис био учитељ и управитељ школе, формирана је у духу грађанских врлина. Чињеницу да у себи носи крв разних нација увек је сматрала предношћу, доживљавајући себе, уз оца Југословена, као Југословенку: „У кући се о националностима никада није говорило. Тата нас је учио да има само добрих и понекад и лоших људи”. Родитељски дом памтиће као место радости, песме, игре. Од мајке, Еве Фишер, наследила је смисао за језике, оптимизам и вољу за животом, а од оца ентузијазам, радиност, и веру у човека. Детињу жељу да постане балерина укинуо је императив родитеља: „Бићеш учитељица и поштено зарађивати за хлеб!”

„Проклети (или благословени) гени”, умела је да каже. Настављајући старинско племенито учитељско позвање, најпре учитељица, потом педесетих година, наставница немачког језика у новосадским основним школама, па професорка универзитета (1961–1985), Павица Мразовић, предузимљива и енергична, у свему је предњачила, подизала образовне и научне стандарде.

Посвећена струци и породици, уз све обавезе супруге, мајке троје деце и домаћице, успешно је, уз рад у школи (где држи и по 12 часова дневно), као ванредни студент, 1954. завршила најпре Вишу педагошку школу у Новом Саду, а потом 1960. године и германистику на новосадском Филозофском факултету. Њена животна исповест, могла би да послужи као уџбеник радне етике: „Ништа ми није било тешко”; „ни у мојој природи, ни у мом речнику, не постоји реч: ’нећу, не могу.’” Рад је доживљавала као саставни део живота, а не принуду или наметање:

И то за мене никад није била жртва... ја сам увек говорила да жртве и одрицања не воде ничему. Никад се нисам осетила жртвом, било чијом. Јер ја сам радила оно што волим. За мене је то била велика радост, да нешто ново сазнам, да нешто ново научим, да нешто ново могу да пренесем другима... Код нас, у татиној кући, ученик и школа писали су се увек великим словом.

Њени педагошки назови одступали су од крутих принципа. Либерална и толерантна, уверена да кажњавање (нарочито радом) има контраефекат, сматрала је да успех зависи „пре свега, готово искључиво од ДОБРОГ НАСТАВНИКА! [...] човека који с љубављу и знањем ради свој посао.” Педагошко искуство стечено у наставној пракси и истраживачки елан уложила је у подизање методичког нивоа наставе (уведовши предмет Методика наставе немачког језика на новосадску германистичку Катедру). А традицију југословенске германистике преусмерила с књижевних на језичке проблеме.

И научни рад Павице Мразовић проистекао је из наставних потреба. Запазивши да студентима у превођењу с немачког највише потешкоћа

задаје изналажење адекватних идиома, начинила је обимни *Немачко-српскохрватски фразеолошки речник* (с Ружицом Приморац, 1981, 1990), „капитално остварење не само наше германистике него и наше филологије уопште” (Т. Бекић). Следе двотомна *Контраситивна граматика српскохрватској и немачкој језика / Kontrastive Grammatik deutsch-serbokroatisch* (München, 1986), проистекла из дводеценијске сарадње германистичких катедара у Новом Саду, Београду, Сарајеву и Загребу с Институтом за немачки језик у Манхајму и његовим директором Улрихом Енгелом, па *Грамајика српскохрватској језика за сјџранце* (са Зором Вукадиновић, 1990; друго, допуњено издање, 2009), мноштво уџбеника и приручника, превода, стручних радова.

Изузетних организационих способности, са смислом за тимски рад, обављала је и мноштво дужности: шефа катедре (1978–1980), директора Института за стране језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду (1981), продекана за наставу Филозофског факултета (1983–1985), шефа Језичке лабораторије (1975–1980) и Мултимедијалног центра за наставу страних језика (1980–1982). По одласку у пензију 1985, као гостујући професор радила је од 1993. до 1999. године на Институту за германистику Универзитета „Јожеф Атила” у Сегедину.

Својим замашним германистичким делом у домену лингвистичке германистике, заснованом на великом педагошком искуству, с једне стране, и изузетном познавању савремене лингвистичке науке, с друге стране, Павица Мразовић је себи обезбедила незаобилазно место у нашој германистици. Сва будућа научна прегнућа у делокругу лингвистичке германистике код нас имаће у њој и њеном делу драгоцено упориште и исходиште,

налази Томислав Бекић. А Улрих Енгел закључује: „Питам се када ће из ове земље поново доћи неко ко би се могао поредити са њом.”

О заслугама Павице Мразовић сведоче висока инострана признањима: Сребрна медаља „Херман Гмајнер”(1973) за хуманитарни рад на учешћу у оснивању СОС „Дечјег села”у Сремској Каменици, Гетеова златна медаља (1987), Велики крст за заслуге Савезне републике Немачке (1992), Гетеова порцеланска медаља Гете Института у Београду (1999). Катедра за германистику у Сегедину организовала је симпозијум у њену част 1999, и објавила Споменицу (2000), а добитник је и Медаље Министарства просвете Мађарске за педагошки рад.

Достојанствена, открива:

Највећа сатисфакција ми је у животу што нико не може да каже да сам било шта постигла на основу неких бенефиција већ само и искључиво радом. Била сам убеђена, и то стално гласно и понављала, да се сваки рад исплати (не финансијски!).

А затим ће професорка релативизовати своју тврдњу: „Нажалост, нисам баш била у праву.”

Асоцирају странице ове књиге и на велике прегаоце из наше прошлости, на витализам тог, данас тешко замисливог, *јучерашњеје свеиша*: Исидору Секулић и њену „службу”, „учитеља енергије” Скерлића и његову сестру Јелену коју ће уверавати „срећа је у раду”. Наук је то о животној радости, окренутости животу, његовим најсвет(ли)јим манифестацијама. Тако, у поруци унуцима, Павица Мразовић чини фину дистинкцију између појмова среће и радости:

Срећа је лепо осећање потпуног задовољства (певати од среће, блистати од среће и сл.), али осећање које не долази од нас, које долази споља [...] – рођен под срећном звездом – судбина дакле! – нешто што не зависи од воље појединца. Не каже се бадава: Има више среће но памети!

Радост пак проистиче „због успеха у који је уложен труд мотивисан унутрашњом потребом сваког човека да дане проводи у радости и лепом расположењу”; дакле, „сами себи испуните живот радошћу, а радост доноси успех, успех рађа успех!”, поручује умна Павица Мразовић.

Найталија ЛУДОШКИ

ПОЕТИКА БЕТОНА

Славица Перовић, *Бейџон блуз*, Нова књига, Подгорица 2020

Роман Славице Перовић *Бейџон Блуз* на основу своје структуре, умјетничког израза и начина грађења ликова може се сврстати у ред великих романа савремене свјетске књижевности. Изузетно занимљиво приповиједање чини га равним најбољим остварењима Орхана Памука, поетичност стила изједначава га са дјелима Салмана Руждија, док ликови имају вишеслојност Ишигурових или ликова Жозеа Сарамега.

Овај роман је стилски бравурозан. Његовој поетичности, између осталог, доприноси изражена метафоричност, којој је Славица Перовић посветила значајну пажњу у свом научноистраживачком раду на Универзитету Црне Горе и Универзитету Унион. Она је ауторка, уредница и преводитељка бројних књига и радова који се баве метафором, анализом дискурса и структуром језика. Њен први роман, *Life Lift*, ушао је у ужи избор за НИН-ову награду 2012. године.

Бейџон блуз приказује брутални свијет грађевинара у потрази за зарадом, њихова пријатељства заснована на томе што имају узајамну корист и штите једни друге. Представници тог свијета ипак нису приказани

црно-бијелима. У некима од њих постоји и жеља да допринесу друштву, као и доза патриотизма и моралности, али с временом то постаје све слабије или скроз нестаје. За тај свој етички пад, безосјећајност и корумпираност нису криви само они и њихова жеља за моћи и профитом – донекле је то и резултат друштвеног уређења у коме се једино цијене зарада и моћ. Њима је супротстављен свијет младих, Виктора и Марије, који су још увијек носиоци непатворених идеала, моралне чистоте и искрене љубави. У сукобу та два свијета постоји опасност моралног ишчашења младих протагониста, али заправо долази до њиховог првог великог изазова, који помаже развијању њихових личности, док у непосредном окружењу многи њихови вршњаци спас од сурове реалности траже у дроги. Тај морални суноврат прати слика брачних односа изграђених на некој форми симбиозе, без истинске љубави. Осим тога, преко главног антагонисте, Петра, приказане су и људска амбиција и жеља да се добије признање од друштва, као и то шта се дешава када такви ликови изгубе друштвени утицај и моћ, схвате своју небитност и суоче се са собом.

Међутим, овај роман није тек пука друштвена хроника дата кроз призму грађевинара који граде стамбене зграде него је ријеч и о психолошкој и филозофској студији личности у којој је представљен однос личности према идеалима, с једне, односно моћи и профита, с друге стране. Ова преламања посебно се виде у Викторовом лику.

Виктор је био наочит, своју посебност носио је у насмијаним очима. Тек када се човјек мало у њих загледа, види се граница иза које замире осмијех, а почиње нешто густо и непрозирно. Непажљиви су видјели само оно до границе, блистави осмијех маглио им је увиде. У културама гдје је загледање у очи озбиљна дисциплина, та најдубља врста сазнања прво би се тражила. „Ти си наш, имаш бич у оку”, тако би се препознавали и налазили они којима је бич био у генском коду и начин трајања кроз вјекове. Викторов бич био је сакривен иза границе осмјехнутости.

Функција овог описа не огледа се само у томе да нам представи Викторов лик и најави његове трансформације које ће услиједити у роману. Он говори и о немогућности и неспремности човјека да се загледа иза границе осмијеха, говори о нашој неспособности да истински доживимо другог и другост тако што бисмо се загледали испод површине. На овај начин, опис конкретног лика постаје мјесто уопштавања јер се бави универзалним у људској природи.

Свијет савремене градске архитектуре неријетко доживљавамо као немаштовит, без икакве умјетничке вриједности и у нескладу с околином. Естетска вриједност зграда као да није битна ни грађевинарима ни станарима који их насељавају. Оно што обје стране повезује јесте новац – градитељи желе добру зараду, док купци траже станове за новчане вриједности у које се могу уклопити. Дакле, новац диктира естетске и моралне

вриједности у једном битном сегменту савременог живота, а архитекте и грађевинари принуђени су да адаптирају своје умјетничке визије под притиском инвеститора, како Славица Перовић у роману *Бейџон блуз* духовито запажа кроз лик Петра, грађевинара и антагонисте, „округло, па на хоше”.

Ријеч *блуз* из наслова романа односи се на музику која говори о личним јадима у свијету сурове стварности, тако да се већ у наслову указује на невоље оних који су принуђени да живе у сивилу бетонских зграда, муке архитеката и грађевинара с визијом, присиљених да своја умјетничка настојања сведу на бетонске блокове. Тог личног јада нису лишени ни инвеститори, јер живе у сталном страху од неуспјеха и финансијског краха. Ријеч *бейџон*, такође, означава неподношљиви терет, суморност и сивило живота. *Бейџон блуз* добија универзално значење људског јада, јер преко приче о свијету грађевинара ауторка приказује један шири спектар савремене друштвене стварности, спектар који укључује положај жена у патријархалном свијету, икаровску амбицију као болест савременог друштва, утицај моћи на човјека и његову околину, питање суштине љубави, проблеме младих с дрогом, жртвовање других и саможртвовање као модус вивенди, али и многа друга питања. Иако је ријеч о мноштву подтема, Славица Перовић их вјешто обједињује чврстом структуром романа, заплетом и импресивним ликовима, без обзира на то да ли је њихова улога у роману кључна или споредна.

Роман *Бейџон блуз* посебно красе инспиративни дијалози и стил. Нарација је надахнута и поетски обојена, тако да читаоци осјећају духовно и интелектуално узбуђење приликом читања овог дјела и баве се властитим осјећањима, као и системом друштвених и личних вриједности. Преиспитујући ликове у роману, они осјећају потребу да анализирају себе и друштвени миље који их окружује, што опет нужно води сукобу са собом, трагању за личном промјеном и промјенама у друштву, а резултат тих промјена неминовно је бол. Управо та бол, изазвана унутрашњим и спољним сукобом, протагонисту романа, Виктора, води спознаји, а истовремено и читаоцима нуди спознају и катарзу.

Бейџон блуз не бави се сазријевањем ликова само преко боли већ и преко потраге за љубављу, која се провлачи кроз цијели роман. Овај битан аспект романа није романтизован, него је, такође, у вези са трагањем ликова за собом и спознајом нечега вишега, нечега што је истовремено дио нас и ван нас. То је, у ствари, способност човјека да разумије и доживи друго биће као дио себе, при чему му даје слободу и простор за индивидуални развој.

Осим због несумњиве умјетничке вриједности, која се једним дијелом огледа у естетском ангажману читалаца, роман *Бейџон блуз* значајан је и због тога што буди затомљене емоције, а њихово поновно проживљавање води ка моралном и менталном очишћењу и развијању духовног живота.

Занимљивости заплета и неизвјесности посебно доприноси постепено увођење радње романа и ликова из поглавља у поглавље, а динамичност се постиже прожимањем описа града са унутрашњим превирањем у свијести ликова, али и поетским језиком.

Језик овог романа изузетно је богат сликама, метафорама и поређењима, а у служби је грађења ликова. Сликвитошћу пјесничког језика избјегавају се стереотипи црно-бијелог представљања ликова, па тако и негативни ликови у себи садрже неке позитивне одлике. У том смислу, Петар је човјек који је посвећен свом послу, он доживљава градњу зграде као истински духовни процес и себе уграђује у њу.

Док међуспратна таваница не почне да носи себе и све оно што се на њу товари, она је паучина окачена о небо. То су само сипка зрнца која бјеже једно од другог док их цементни прах облаже и убјеђује притом да им је правоугаона форма пут у вјечност, а заједништво судбина, и зато је најбоље да се добро вежу једни за друге у усуду који су за њих скројили људи. Петар скоро увијек чује тај шапат и шушањ док се нејасне цементно-пјешчане масе сливају у калупе и пристају на вјечност бетона.

Овдје је посебно занимљива поетизација урбане архитектуре, која сама по себи нема естетске вриједности. Овакав приступ, заправо, у центар пажње поставља питање способности и спремности човјека да ствари сагледа дубље, да види оно што се крије испод површине. Тиме се наглашава да се надилажењем негативног субјективног осјећања може стећи бољи увид у љепоту ствари, природе и људи.

Ауторка овог романа показује изузетну ерудицију, с лакоћом уклапа митско и користи интертекстуалност. Посебан нагласак је на паралели између зидања зграде и народне пјесме *Зигање Скагра*, нарочито када се ради о односу три главна грађевинара и проблему рушења међуспратне таванице. У овом дијелу романа издаја Петрових партнера повезује се с издајем Гојкове браће из народне пјесме, док мотив жртвовања младе Гојковице такође има пандан у заплету романа и представљен је на два начина. С једне стране, приказана је жртва жене у данашњем патријархалном друштву, док с друге стране Петар жели да жртвује чисту љубав Виктора и Марије да би успио саградити зграду.

Важне личне и друштвене теме којима се овај роман бави чине га универзалним и примјењивим на било које друштво, а јединствен умјетнички израз, особени наративни проседе, добро организована структура, те питања и емоције које буди код читалаца чине га великим умјетничким дјелом, величанственим спојем високих естетских вриједности и друштвене ангажованости.

Пејтар ПЕНДА

ИСТОРИЈА НАСЕЉА ОПШТИНЕ ЖАБАЉ

Зборник радова са научног скупа *Историја насеља општине Жабаљ* одржаног у Жабљу, 25. новембра 2021. године, књ. 1, ур. Милан Мицић, Матица српска – Народна библиотека „Вељко Петровић”, Нови Сад – Жабаљ 2022

Зборник радова са научног скупа *Историја насеља општине Жабаљ* састоји се из десет научних радова чији је циљ да се осветли историја и култура села општине Жабаљ. Скуп је одржан у Жабљу 25. новембра 2021. године и плод су потписаног уговора о сарадњи између Матице српске и општине Жабаљ.

На значај оваквих истраживања врло лепо указује и један од аутора у Предговору, др Милан Мицић. Он напомиње да се истраживањем микро-простора из различитих области, ствара општа слика о развоју и менама историје и да се у њој истиче улога шајкашких села у мозаику историје српског народа. Општина Жабаљ обухвата следећа места: Жабаљ, Чуруг, Госпођинце и Ђурђево. Они су део историјске и географске Шајкашке, простора значајног за проучавање историје српског народа у Јужној Угарској.

Шајкашка је у српској прошлости била војнички логор у Бачкој у којем се српски народ склањао да у оквирима подношљивијег граничарског система сачува своју идентитетску структуру. Сматрали су да се своје име, вера, језик, култура и сећање лакше чувају под оружјем у католичкој Хабзбуршкој монархији него без њега. Српска шајкашка села постајала су *српска Сјарџа* у Бачкој као војнички историјски пандан српској културној престоници у Новом Саду, односно *Српској Ајини*, сликовито закључује Мицић.

Позиција и статус Шајкашке у српском народу као бастиона српске идеје у Бачкој учврстила се у периоду од револуције 1848. до Великог рата 1918. када су српска шајкашка села дала знатан број добровољаца српске војске на добруцанском и солунском фронту. Такође, у тешком времену окупације и поделе Југославије 1941–1944. године свој углед и статус платила је у време организованог погрома од стране мађарске окупационе државе, у такозваној Рацији.

У раду проф. др Владана Гавриловића под називом *Сјановништво и свешћенство Шајкашке деведесетих година XVIII века* реч је о етничком саставу, бројности становништва, просеку становања по једном дому, црквама и свештенству унутар Шајкашког батаљона, а утврђеном на основу пописа Бачке епархије из 1797. године. Како је расла и развијала се целокупна Војна граница, пре свега, економски тако се развијала и Шајкашка као њен саставни део. Она је уједно представљала део Бачке епархије, кроз места заступљена у Жабаљском протопрезвитерату. Бачка епархија је постојала и пре Сеобе Срба у Монархију 1690. године. Жабаљски протопресвитерат је био најмањи, а од тада су установљена

четири протопресвитерата Бачке епархије. У то време, у оквиру Жабалског протопресвитерата било је дванаест места: Јосифово (Жабал), Чуруг, Госпођинци, Каћ, Горњи Ковиљ, Доњи Ковиљ, Гардиновци, Вилово, Лок, Тител, Мошорин, Сент Иван (Шајкаш). Аутор детаљно наводи статистичке податке у вези са Бачком епрахијом, колики је бројала број домова и православних становника. Такође, прецизни подаци дати су и за Жабалски протопресвитерат, односно за свако место унутар њега. Предочен је број домова, број православних, колико је људи крајем 18. века боравило у месту, а колико их је било у војсци. Забележено је и у каквом су стању биле православне цркве тада. Наведена су и имена свих свештеника, њих двадесет који су служили у 11 парохија Жабалског пресвитерата тада, уз занимљиве напомене о њиховим породицама, њиховој нарави, опхођењу према парохијанима. Овај попис Бачке епархије вредан је показатељ етничке припадности Шајкашке, која је готово у 95% била српска. Број свештеника у шајкашким срединама био је уједначен и регулисан новим мерама из 1777. године, а њихово образовање, знање и других језика, пре свега, немачког, поред славеносрпског, проистицало је из убрзаног подизања општег нивоа образовања Срба у Монархији, а посебно његовог свештеничког дела.

У раду под називом *Храм вазнесења Ћосѿодгђеѿ у Чуруѿу крајем 19. и ѿочейком 20. века* проф. др Горана Васина сазнајемо о вишеслојној и вишезначној симболици храма, који је, баш као и Чуруг, од симбола окупљања Срба у Шајкашкој постао симбол страдања током Великог рата и злогласне рације 1942. С обзиром на историјске прилике и отежано функционисање Карловачке митрополије у Хабзбуршкој монархији, храмови су представљали више од духовних места, они су представљали тачке повезивања духовног и световног живота Срба у Монархији. Храм у Чуругу био је на гласу по својој лепоти и димензијама. Аутор наводи да је представљао симбол Шајкашке, док је Чуруг био једно од најјачих упоришта српства у јужној Угарској. Сазнајемо о друштвеним приликама у којима је, након постављења патријарха Георгија Бранковића 1890. године, донет такозвани *Јединствени стѿаѿуѿѿ*, којим је планирано да се лоше стање у српској цркви доведе у ред. Наведени су изузетни напори патријарха да се Статут изгласа. На примеру Црквено-народног сабора одразила се сва динамика и независан положај сваке црквене општине у Митрополији. На самом крају рада наведени су и резултати пописа за Чуруг и Жабал у том периоду, захваљујући извештају владике бачког Митрофана Шевића, који је један од јединствених извора за историју бачке епархије током Великог рата.

О томе какав је био политички живот становника Жабља и околине у време Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, сведочи нам проф. др Слободан Бјелица. Период који разматра датира од 1918. године па све до увођења личног режима краља Александра 1929. године. На прелазу из-

међу две историјске епохе, Жабалъ и цела Шајкашка пролазе кроз дубоке и суштинске промене, што се највише читовало кроз деловање великог броја политичких странака. Након присаједињења 1918. године, политичке странке слободно делују на простору Краљевине СХС. Најзначајнија политичка партија у првим деценијама постојања прве југословенске државе била је Народна радикална странка Николе Пашића. Нешто мање утицаја међу шајкашким и војвођанским Србима имала је Демократска странка Љубе Давидовића и Светозара Прибићевића, југословенски оријентисана. Рад посебно занимљивим чине изнете чињенице о резултатима тадашњих избора у Жабалском срезу у периоду од 1919. до 1929. године, политичким деловањима тада актуелних странака, као и подаци о предизборним политичким махинацијама радикалских власти. Драгоцено сведочанство у виду дописа објављеног у листу *Народ*, поводом случаја тамошње електричне централе, сведочи о томе да су предизборна обећања била једно, а реална општинска политика нешто сасвим друго.

Др Милан Мицић представио је аграрну реформу у Ђурђеву (1919–1941) у истоименом раду. На основу архивске грађе представљена је социјална и национална структура корисника аграрне реформе у шајкашком селу Ђурђеву. У раду сазнајемо о вишеструком отпору аграрној реформи и о непрекидним променама законског оквира у оквиру којих ју је требало спроводити. Све је ово стварало егзистенцијалну несигурност код корисника аграрне реформе и отварало могућност спекулисања земљом. Рад прати појединца – корисника аграрне реформе – аграрца и сиромашну сеоску породицу. Аграрна заједница која је основана у селу 1923. године требало је да прати аграрну реформу у насељу, али је престала са радом 1931. године, будући да није задовољавала интересе својих чланова. На самом крају рада у виду прилога дат је *Списак добровољаца српске војске из Ђурђева надељених земљицима у Ђурђеву*, као и *Списак чланова Аграрне заједнице у Ђурђеву 26. јула 1924. године*.

Још од укидања Шајкашког батаљона 1873. године актуелно је било питање како поделити земљу у Шајкашкој. Након стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1918. године, кључно је било питање друштвеног живота било је како спровести аграрну реформу, односно како свести затечене велепоседе на максимум земље. У раду Жарка Панића читамо о случају породице Татарски, када је, један од добровољаца, Богдан Татарски, био тужен од стране локалног велепоседника Видора Пинтера чију су земљу добили у закуп. У раду се, кроз један конкретан пример, осветљавају нефункционалности државне администрације, а виде се и неке од најзначајнијих карактеристика спровођења процеса аграрне реформе, као и читаве ситуације у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

О уласку мађарских окупационих снага у Чуруг 1941. године пише Љиљана Дожић, архивски саветник. Овај рад потресно је сведочанство о догађају који се десио 14. априла 1941. године, када су у Чуруг ушле ма-

ђарске окупационе трупе. Тада су мађарски фашисти исценирали побуну за коју су оптужили српско становништво. Приликом тадашњих претресања, проваљивања и пљачкања српских кућа, тринаесторо Чуружана је изгубило животе и више становника је рањено и злостављано. Овај рад заснива се на архивској грађи Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, која је основана након ослобођења и чији је циљ био да прикупи доказни материјал за почињене злочине на територији Војводине, као и да утврди њихове починиоце. Рад је значајно сведочанство о једном догађају, поткрепљен подацима из званичних докумената, као и фотографијама.

Археолошка налазишта са слојевима, контекстом и предметима дају сасвим нову димензију у разумевању историје. Из рада Станка Трифуновића, археолога – музејског саветника, сазнајемо да велики комплекс археолошких налазишта постоји и у Чуругу. Након четврт века истраживања на налазишту *Стари виногради – Дејелинара 1 – Дејелинара 2* дошло се до капиталних резултата, а Војводина је добила први комплексан археолошки парк. У раду насловљеном *Археолошка експедиција Музеја Војводине у Чуругу: како археологија ишце историју* прегледно је приказан положај и кратак историјат археолошких истраживања у Чуругу. Такође, у кратким цртама дат је и преглед археолошког профила *Старих виноградa, Дејелинаре 1 и Дејелинаре 2*. Захваљујући овим налазиштима, пружила се прилика за потпуно ново сагледавање два важна историјска процеса. Старији је везан за успостављање римског Лимеса на Дунаву и судбину народа, пре свега, Панонаца који су се у том процесу нашли. Млађи је везан за етногенезу Словена на овом простору. Резултати ових истраживања детаљно су изложени у раду, а драгоценост сведочанства представљају и фотографије појединих ископина и локалитета.

Веома је занимљив и текст под називом *Да ли је шајкача капа из Шајкашке?*, ауторке Катарине Радисављевић. Анализом доступне литературе и извора сазнајемо о шајкачи као делу униформе српске народне војске. У наставку овог истраживања читамо о две линије тумачења овог феномена: о етимолошком развоју појма, о томе како је капа изгледала и како се трансформисала у национални симбол. У савременим медијским објашњењима феномена шајкаче постоје два тумачења: један везује назив и изглед капе са Шајкашким батаљоном у називу капе, док други тврди да назив капе потиче од врсте традиционалног платна – шајака. Значај назива шајкача и његова анализа дају нам податке о схватању нације и њеног распрострања од стране елита насупрот једноставном схватању традиционалне одеће обичног човека који у њој види локални идентитетски елемент. Ова анализа представља значајан део рада.

О сличности и разликама одеће код Срба и Русина у Ђурђеву од друге половине 19. до шездесетих година 20. века, читамо у истоименом раду Љубице Отић. Начин одевања сведочи о друштвеном статусу, о

естетским и моралним схватањима. Од друге половине 19. века, након открића фотографије, важан је извор у изучавању материјалног културног наслеђа. На начин одевања у Војводини утицао је развој индустрије и заната, као и међусобни утицај различитих етничких заједница које су настаниле овај простор. Мађарска и немачка култура највише су утицале на обликовање војвођанских сеоских ношњи. Љубица Отић се бави указивањем на извесне разлике у одевању две основне популације у Турђеву – Срба и Русина, који су заједно у овом месту од краја 19. века, односно од времена када су се на простор Шајкашке доселили Русини. Значај овог рада је у томе што се у њему износе карактеристике српске и русинске одеће. У њему је, такође, приложен и велики број фотографија које су значајно сведочанство о култури одевања у Шајкашкој.

Завршни рад у Зборнику је рад др Здравка Рајчетића под називом *Злоћасна рација као садржај у делима ликовних уметника*. Аутор у својој студији показује како је утицај једног трагичног догађаја (Рација почињена на простору општине Жабаљ у јануару 1942. године) постао покретачка сила која дејствује на уметничке трансформације индивидуалног и колективног трауматичног искуства. Централни део овог рада чини представљање опуса вајарке Мире Јуришић, рођене у Чуругу, која је била и сведок ових догађања. У раду се помињу и друга ауторска имена у чијем је стваралаштву рација постојала као садржај. Опус Мире Јуришић, Владислава Рајчетића и Јована Солдатовића, производ је једног промишљања и представља врсту њихове аутореклесије формиране на основу преживљеног сопственог искуства и трауматичног искуства локалне заједнице, које су ови уметници потом сублимирали у своје коначно дело.

Зборник радова опремљен је и белешкама о издању, литературом, биографијом и библиографијом аутора, подацима о пореклу текстова, као и аутентичним илустрацијама у виду фотографија, цртежа, географских карата. Посебно истичем предговор (*Vovog*) у коме др Милан Мицић образлаже истраживачка и методолошка усмерења аутора и поставља циљ објављивања публикације:

Да се научним потенцијалима Матице српске и финансијском и организационом подршком општине Жабаљ осветли историја и култура села општине Жабаљ, да научници из разних области својим радовима, истражујући поменути међупростор, стварају општу слику о развоју и менама историје о њему, дајући путем свог научног доприноса не само снагу значајном идентитету шајкашких насеља у мозаику историје српског народа на простору Шајкашке са другим народима и етничким заједницама.

Рукопис овог Зборника у потпуности оправдава циљ свог објављивања и представља значајан допринос историји насеља општине Жабаљ.

Мaja СТОКИН

НАГРАДА ФОРМЕНТОР 2023.

Жири Награде Форментор изабрао је новог добитника, француског књижевника Паскала Кињара, „једног од европских писаца који су обновили изражајну снагу језика”, како пише у саопштењу. Плодан приповедач и есејиста, аутор је књиге *Сва јутра свећа* (*Tous les matins du monde*), по којој је снимљен филм са Жераром Депардјеом, добитник је признања чији новчани део износи 50.000 евра. Родио се у месту Вернеј-сир-Авр 1948, у породици музичара и стручњака за класичну књижевност, чији се универзуми који се могу наћи и у његовим књижевним делима. Студирао је филозофију и радио у издавачкој кући Галимар. Предавао је на Универзитету Венсан, преводио са латинског, а од 1994. се посветио искључиво писању. Овај култни писац добитник је угледних признања, попут Гонкура 2002. за роман *Лушајуће сенке* (*Les Ombres errantes*), националног ордена Легије части 2012. и Награде Маргарит Јурсенар 2019. На српском су му објављене књиге *Сва јутра свећа*, *Тераса у Риму* (*Terrasse à Rome*) и *Тајновиће солидарности* (*Les Solidarités mystérieuses*).

У саопштењу жирија се још истиче и да Кињар заслужије награду због „вештине којом је спасио генеалогичку књижевну мисли, спретности којом избегава текстуалну баналност, разрешења најнеочекиванијих димензија писања, великих расправа о књижевним загонеткама људске душе”. У интервјуу за шпански *Ел Паус*, који је дао пре вести о награди, изјавио је како „живи као пустињак и да одбија почести и награде”. Велики је заговорник приватности и наглашава аутентичност својственој животињама, за разлику од маски које људи носе: „Животиње су остаци земље. Постоји огромна разлика између земље која би остала дивља и коју човек покушава да уништи и људског света: величанственог, претенциозног, ратоборног. Више сам на страни живота и земље него људског света и рата. Правим разлику између Земље и света, између сензације и репрезентације. Репрезентација ме не занима.”

ФОНДАЦИЈА АРГЕНТИНЕ ЗА ПОЕЗИЈУ

Сваке године, Фондација Аргентине за поезију додељује једно од најзначајнијих годишњих признања аргентинским песницима. Досадашњи низ добитника чине нека од најугледнијих имена аргентинске књижевности, од Борхеса до Олге Ороско. Ове године жири се одлучио за Сантјага Ковадлофа (1942), једног од најзначајнијих савремених интелектуалаца у Аргентини, филозофа, есејисту и песника, познатог и по преводима са португалског Фернанда Песое. Како се наводи у изјави, жири се помало двоумио јер је Ковадлоф „познатији је као филозоф, талентовани мислилац и сјајан говорник који нам помаже својим размишљањима да разумемо стварност. Али Ковадлоф је уз то и песник, диван песник, способан да у лепим и дирљивим стиховима пренесе мистерију која лежи у свему што постоји и често остаје изван пажње. Његове песме су праве 'вежбе интимности', као што каже наслов једне од његових прозних књига. У њима налазимо збуњеност бића и боравка међу стварима, искуство које је, такође, облик суптилне прославе, откривања себе уроњеног у узбуђење времена. Размишљање и песничко надахнуће се спајају у њему и одређују га као јединствену личност.”

IN MEMORIAM: ДОНАЛД МАЈКЛ ТОМАС (1935–2023)

Д. М. Томас, преминуо 26. марта, највећи књижевни успех остварио је контроверзним романом *Бели хоџел* (1981). Овај бестселер инспирисан је читањем дела Сигмунда Фројда и романа о холокаусту Анатолија Кузњецова *Бабин Јар*, названог по северо-западном предграђу Кијева у којем су нацисти и украјински колаборационисти извршили један од највећих масакара у Другом светском рату. Томасов роман комбинује оба извора у узбудљивом, не-натуралистичком заплету усредсређеном на лик Лизе Ердман, Фројдове измишљене пацијенткиње чија неуроза није само последица спутаног ероса него и подсвесног предосећаја пира танатоса који тек треба да се догоди. Хваљен од критичара и у најужем избору за Букера, роман је био оспораван због наводне мизогиније и порнографије. Но, озбиљније су биле оптужбе да је писац плагирао материјал из књиге Анатолија Кузњецова. Томас се духовито бранио да је желео да почини „геноцид над ауторским правима”.

У сваком случају, његов пастиш Фројдовога епистоларног стила беше толико убедљив да је преварио чак и Фројдову ћерку Ану, која се запитала: „Одакле му та писма?”

У сличном тематском кругу геноцида крећу се и његови наредни романи, *Арапаи* (1983) и *Фројг* (1994). Но, Томас је пре романа објавио осам песничких збирки, у чијим стиховима се назире утицај келтске мистике родног Корнвола. Оне су имале такав одјек у критичарским круговима да је добио надимак Рембо из Корнвола, мада је писац више волео да га пореде са Јејтсом. Студирао је и предавао руски језик на Оксфорду, преводио је Пушкина, Јевтушенка и Ану Ахматову, аутор је награђене биографије Александра Солжењицина. Био је једини преостали гост у кући нобеловца Вилијама Голдинга у ноћи када је он умро 1983. године.

IN MEMORIAM: МАРИЈА КОДАМА (1937–2023)

Аргентинка Марија Кодама била је преводилац, удовица Хорхеа Луиса Борхеса и једини заступник ауторских права великог писца после његове смрти 1986. Неуморно је водила правне битке како би заштитила његово наслеђе, али је својим поступцима неретко изазивала полемике, па и отворене сукобе са преводиоцима и страним издавачима. Између осталих, оптужила је мексичку књижевницу Елену Понијатовску за објављивање лажног интервјуа са Борхесом и забранила је уреднику из француске издавачке куће Галимар да објави 120 снимака разговора са писцем.

После смрти Кодаме 26. марта, испоставило се да удовица највероватније није оставила тестамент, тако да ће по законима Аргентине – будући да Борхес није имао потомака – његова задужбина и ауторска права прећи у власништво државе. У интервјуу који је дала прошле године за *Ла насион* изјавила је да ће Борхеова књижевна оставштина бити остављена по једном универзитету у САД и Јапану. У међувремену, јавили су се рођаци Марије Кодаме – с којима она уопште није одржавала контакт – који полажу права не само на њену материјалну имовину већ и на ауторска права, тако да нове правне битке тек предстоје.

Приредио
Преграј ШАПОЊА

ПАВЛЕ БОТИЋ, рођен 1971. у Новом Саду. Компаратиста, бави се савременом српском књижевношћу, редовни је професор на Филозофском факултету у Новим Саду. Објављене студије: *Трансјексиуалноси у „Биљешкама једног њисца” Сима Мајавуља*, 2002; *Нови Црњански (слике осамнаестог века у Сеобама и другој књизи Сеоба Милоша Црњанског)*, 2011; *Путију са њуницима (лојосноси канона српске књижевности)*, 2015; *Дух једномислија (њумачење јеванђелске стварности)*, 2020; *Зли винограђари (о делима зловерја)*, 2021. Приредио више књига.

ДИВНА ВУКСАНОВИЋ, рођена 1965. у Београду. Завршила је Факултет драмских уметности и Филозофски факултет у Београду, магистрала је из области театрологије и докторирао из области савремене филозофије и естетике. Редовна је професорка на Факултету драмских уметности и Факултету примењених уметности у Београду. Објавила је тринаест књига у области књижевности (поезија, кратке приче, међужанр, романи); три радио драме извођене су јој на Радио Београду 2. Ауторка је и шест књига из филозофије медија и естетике, као и преко 150 научних и стручних радова обављених у домаћој и међународној периодици.

ЈОВАН ДЕЛИЋ, рођен 1949. у Борковићима код Плужина, Црна Гора. Пише студије, есеје и књижевну критику. Редовни је професор на Филолошком факултету у Београду, дописни члан Српске академије наука и уметности и од 2020. године потпредседник Матице српске. Објављене књиге: *Криптичареви њарадокси*, 1980; *Српски надреализам и роман*, 1980; *Пјесник „Пајетики ума” (о њјесништву Павла Појовића)*, 1983; *Традиција и Вук Стефановић Караџић*, 1990; *Хазарска њрзма – њумачење њрозе Милорада Павића*, 1991; *Књижевни њољеди Данила Кица*, 1995; *Кроз њрозу Данила Кица*, 1997; *О њоезији и њоеици српске модерне*, 2008; *Иво Андрић – мост и жртва*, 2011; *Иван В. Лалић и њемачка лирика – једно њијерјексиуално исјраживање*, 2011; *Милутић Бојић њјесник модерне и вјесник авангарде – о њоезији и њоеици Милутићина Бојића*, 2020. Приредио више књига српских писаца.

БРАНИСЛАВА ДИЛПАРИЋ, рођена 1970. у Сремској Митровици, професор је на Катедри за енглески језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Бави се истраживањима у домену семантике и контрастивне анализе енглеског и српског језика. Аутор је већег броја научних радова и учесник више домаћих и страних конференција. До сада је била члан двају пројеката МПНТР Републике Србије „Истраживања српског језика на Косову и Метохији” и „Превод у систему компаративних истраживања националне и стране књижевности и културе”. Један је од преводилаца (са енглеског језика на српски) *Зборника радова Прве међународне конференције и изложбе о јасеновачким концентрационим логорима*, одржане у Њујорку 1997. године. Обавља дужности заменика уредника *Зборника радова Филозофског факултета у Приштини*.

ГОРДАНА ЂИЛАС, рођена 1958. у Накову код Кикинде. Библиотекар, библиограф, пише поезију и прозу. Књиге песама: *Пред олегалом*, 1985; *Госјодине, јосјодине*, 1989; *Царски врџ*, 1996; *Звезда јуџа*, 2002; *Усјујина сјаница*, 2005; *Учиџељ сећања*, 2009; *Сећање које се није дојодило*, 2011; *Друје сјвари*, 2012; *Била сам јослуџно дрво*, 2012; *Север, удаљен звук*, 2015; *Свакидаџњи хлеб*, 2018; *Ојраџијање: јоема за мајку*, 2020; *Заџиџићена месџа*, 2022. Књига приповедака: *Срце мале јиџице*, 2022. Монографије: *Шесџ јосленика Библиоџеке Мајџице срјске*, 1998; *Маја свеџа Пејџровараџинске џврђаве* (коаутори Б. Попрџан, Н. Мамула, Ђ. Писарев), 2005; *Библиоџрафија ИНДИС 1976–2009* (коауторка С. Вуковић), 2010; *Библиоџрафија Свезака за исјорију Новој Сага 1–20* (коауторка Љиљана Косијер), 2019; *Посленици Библиоџеке Мајџице срјске*, 2022. Приредила је и објавила више књига, зборника и селективних библиографија савремених српских писаца.

РАДОМИР В. ИВАНОВИЋ (Смоница код Ђаковице, 1936 – Београд, 2022). Писао студије и огледе из књижевности. Објављене књиге: *Милуџин Ускоковић*, 1968; *Ојлеџи*, 1969; *Мојућносџ речи*, 1970; *Књижевно сџваралаџиџво Косова на срјскохрвајском језику*, 1971; *Искуџења књижевне анализе*, 1972; *Романи Михаџла Лалића*, 1974; *Криџички меџјоди*, 1975; *Тумачења савременој романа*, 1976; *Порџреџи македонских јисаца*, 1976; *Љејоџа јисања*, 1978; *Македонски јисци и дела*, 1979; *Теџкоће јуумачења књижевној дела*, 1979; *Поеџика Косџе Раџина*, 1979; *Ојлеџи о македонској књижевносџи*, 1980; *Поеџика Блаџа Конеској*, 1982; *Писци и јроблеми*, 1984; *Књижевне јаралеле*, 1985; *Говор дела*, 1986; *Дијалој с дрелом*, 1986; *Речи на раскрџићу*, 1987; *Поеџика и криџика*, 1988; *Поеџика Славка Јаневској*, 1988; *Од ријечи до ријечи*, 1989; *Гријор Прличев у свејлосџи романџизма*, 1990; *Поеџика Рисџа Рајковића*, 1990; *Њејоџев јоејски јовор*, 1991; *Од Њејоџа до Лалића*, 1992;

Рейторика човјечности, 1993; *Зайоченик ријечи (Поеџика Дуџана Косџића)*, 1994; *Писање као судбина (Поеџика Михаила Лалића)*, 1994; *Обнова џоејској џовора (Од Досијеја до Киџа)*, 1995; *Факџа и фиџуре*, 1996; *Њеџоџева џсихолоџија и филозофија сџварања*, 1997; *Виђења и сновиђења*, 1999; *Самосџиси и казалице Сџефана Миџрова Љубице (Прилоџ џоеџици)*, 2000; *По сунчаном саџу (Поеџика Владана Деснице)*, 2001; *Македонске џоејске верџикале*, 2003; *Књижевно обликовање сџварности*, 2003; *Маџија и мудросџ*, 2004; *Времекази и књџокази*, 2005; *Андријева мудроносна џроза – знаци живоџа и знаци умејности*, 2006; *Сџварање и сазнање*, 2006; *Књижевна криџика као десеџа муза*, 2007; *Миџеме и џоеџеме Томаса Мана*, 2007; *Дарови и дуџови*, 2009; *Анаџрами и криџиџоџрами у романима Умберџа Ека*, 2009; *Умеђе џриџоведана (Књижевно дело Дуџана Ђуровића)*, 2010; *Писци и џосредници*, 2011; *Лавиринџи чаробној реализма Габријеа Гарсије Маркеса*, 2011; *Снови и судбине у нараџивној џрози Михаила А. Шолохова*, 2012; *Сунчаном сџраном књижевности*, 2013; *Зачарани круџ – исџорија, сџварности, умејности*, 2014; *Сџваралачки узори и изазови (Њеџоџ, Андрић, Лалић)*, 2015; *Обнављање лейџе – књижевне сџудије и оџеди*, 2016; *Ениџе и џарадиџе у дјелу Михаила Лалића*, 2016; *Њеџоџ, њеџоџолоџија, њеџоџолози*, 2017; *Значења и џумачења књижевној дела*, 2018; *Казалице Сџефана Миџрова Љубице*, 2018. Приредио више књига.

МИРКО ИЛИЋ, рођен 1986. у Крагујевцу. Мастер филолог (англиста), дипломирао на Филолошко-уметничком факултету (ФИЛУМ) у Крагујевцу на одсеку за енглески језик и књижевност. Ради као наставник енглеског језика. Поред професионалне оријентисаности ка енглеском језику и англофоној књижевности, већ 17 година се интересује за лик и дело Јована Дучића.

ЗЛАТА КОЦИЋ, рођена 1950. у Жељеву код Сврљига. Дипломирала на Филолошком факултету у Београду, на групи за руски језик и књижевност, а усавршавала се на студијским боравцима у Русији. Пише поезију, есеје и огледе, преводи с руског. Књига огледа: *Рџањска свеџила – о џоеџији Миодраџа Павловића*, 1996. Књиге песама: *Клојка за сенку*, 1982; *Оро око џроџла*, 1990; *Ребро*, 1993; *Гнездо и куйџола*, 1995; *Полоџ*, 1999; *Ваздуџне фреске*, 1999; *Лазареве лесџве*, 2003; *Мелод на води*, 2008; *Бело џуле*, 2014; *Биберче*, 2014; *Le piéton au large / Пеџак на џучини* (француско-српско издање), 2014; *Сиринова скала / Скала Сирина* (српско-руско издање), 2014; *Чаура-аура-ура*, поетски записи, 2016; *Хармон*, 2017; *Просџори дуџе*, 2019; *Галџал*, 2020; *Грумен*, 2020; *Сламке сунчеве*, 2021; *Осми дан: лирска драма – (џесме, изабране руком грамаџурџа)*, 2021. Приредила више књига.

НАТАЛИЈА ЛУДОШКИ, рођена 1966. у Перлезу код Зрењанина. Дипломирала (1990), магистрирала (2003) и докторирала (2012) на Филозофском факултету у Новом Саду. Историчар књижевности, пише студије, есеје, огледе и књижевну критику. Живи у Новом Саду. Објављене књиге: *Слободан Јовановић као књижевни критичар*, 2008; *О Младену Лесковцу – ољеди, чланци, њрејиска*, 2011; *Књижевна ољедања Младена Лесковца – над њисцима савременицима*, 2015; *Скица за књижевни лик Слободана Јовановића*, 2019; *Није ми свеједно с ким разјоварам*, интервјуи, 2020; *Пућ смисла – одабране књижевне критике*, 2021. Приредила више књига.

АУРОРА ЛУКЕ (AURORA LUQUE), рођена 1962. у Алмерији, Шпанија. Песникиња и преводилац поезије са старогрчког и латинског. Предаје класичну филологију на Универзитету у Малаги. Добитник је више признања за поезију, попут Награде Федерико Гарсија Лорка за прву песничку збирку *Проблеми са синхронизацијом* (1981), све до Националне награде за поезију 2022. године. Утицај старогрчке и латинске књижевности у њеним стиховима често се описује као „савршена симбиоза класичног и колоквијалног”, при чему „сензуалност Медитерана и античке форме користи да боље протумачи садашњост.” (П. Ш.)

ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ, рођена 1988. у Кладову. Филолог србиста, проучава српску књижевност XVII и XVIII века, као и авангардну и неоавангардну књижевност. Пише поезију, прозу, студије, есеје и критику. Објављене студије: *Лејџимација за сџнализам – ѡулсирање сџнализма*, 2016; *Трајом бисерних минђуша срјске књижевности (ренесансној и барокној срјске књижевности)*, 2018. Књига песама: *Без лаке на срцу*, 2020. Приредила више књига.

МИЛАН МИЦИЋ, рођен 1961. у Зрењанину. Историчар и књижевник. Објавио преко четрдесет књига историографских студија, историјских есеја, документарне прозе, прозе и поезије. Од 2020. године је генерални секретар Матице српске. Књиге прозе: *Месец од венецијанској сајуна*, 2013; *Код живахној ољедала*, 2014; *Сџисак сеновијџих имена*, 2016; *Ab ovo*, 2018; *Дан коју је сџао да се одмори*, 2018; *Дујо ѡујовање у Табану: северна ѡрича*, 2020. Одабране књиге поезије: *Наш мозак је кријумчарена роба*, 2006; *Ми смо мила зенијџијички свеј*, 2008; *Ракија и ране*, 2010; *Зове се Брана*, 2017. Главне историографске теме које проучава су српски добровољачки покрет у Првом светском рату, колонизација Војводине 1921–1941, историја Баната, историја Срба у Мађарској у 20. веку. Одабране историографске студије: *Развијџак нових насеља у Банату 1920–1941*, 2013; *Школсџиво у новим насељима Баната 1920–1941*, 2013; *Срјско добровољачко џијџање у Великом рају 1914–1918*, 2014;

Незайамљена биџика – српски добровољци у Русији 1914–1918, 2016 (превод на чешки: *Zapomenutý boj – Srbští dobrovolníci v Rusku 1914–1918*, 2020); *Американци – српски добровољци из САД (1914–1918)*, 2018; *Српски добровољци из Банаџа, Бачке и Барање (1914–1918)*, 2020; *Срби ојшанићи из Мађарске у Краљевину Југославији (1921–1941)*, 2020; *Од раџа до ојшанице – Ловра (1914–1924)*, 2020; *Колонистичка насеља (1920–1941)*, 1–2, 2021–2022.

АЛЕКСАНДРА НОВАКОВ, рођена 1973. у Призрену. Историчар, дипломирала, магистрирала и докторирала на Одсеку за историју Филозофског факултета у Новом Саду. Бави се историјом Србије XIX и XX века, посебно историјом српског народа у Османском царству од средине XIX века до ослобођења 1912. године. Пише студије, научне радове и приказе. Објављене књиге: *Православна српска бојословија у Призрену 1871–1890*, 2011; *Сџубови српске просвете – српске средње школе у Османском царству 1878–1912*, 2017; *Српске светиње Шар-џаланине, Призрена и околине*, 2019. Приредила више књига, зборника и каталога.

ПЕТАР ПЕНДА, рођен 1971. у Котору, Црна Гора. Пише књижевну критику, поезију, прозу и преводи, бави се енглеским модернизмом, Шекспиром и савременом књижевношћу. Редовни је професор на Катедри за англистику на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Избор из студија, превода и уређених књига: *Осам савремених америчких џесника / Eight Contemporary American Poets*, превод поезије, 2008; Т. С. Елиот, *Поејска и џеоријска конџекстуализација*, 2012; *The Whirlwind of Passion: New Critical Perspectives on William Shakespeare*, 2016; *Aesthetics and Ideology of D. H. Lawrence, Virginia Woolf, and T. S. Eliot*, 2017; *Савремена аџлоамеричка џоезија* (у коауторству са Т. Бијелић и А. Никчевић Батрићевић), 2018; *Средњовјековна енглеска књижевност* (у коауторству са А. Стокић Пенда), 2021.

ВЛАДИМИР ПИШТАЛО, рођен 1960. у Сарајеву, БиХ. Пише поетску прозу, приче, романи и есеје, преводи с енглеског. Објављене књиге: *Сликовница*, 1981; *Манифестии*, 1986; *Ноћи*, 1986; *Корџо малиџезе*, новела, 1987; *Крај века*, 1990; *Виџираж у сећању*, 1994; *Приче из целој светиа*, 1997; *Александриџа*, бајковита повест о животу Александра Македонског, 1999; *Миленијум у Беоџраџу*, 2000; *О чуду*, 2002; *Тесла, млагосџ*, 2006; *Тесла, џорџретџ међу маскама*, 2008; *Чајеви Марса / Ноћи*, 2010; *Венеџија*, 2011; *Сунџе овој дана: џисмо Андрићу*, 2017; *Значење џокера*, есеји, 2019.

МИТРА РЕЉИЋ, рођена 1952. у Врапцу код Медвеђе у Горњој Јабланици. Слависта, пише научне радове, документарне приче, огледе, дневнике, репортаже. Аутор је књига *С џушом на џоџовс – Сведочења: Косово и Меџохија 1999–2004*, 2005; *Српски језик на Косову и Меџохији*

(социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти), 2013; *Историја руској књижевној језика (црквенословенско-руској прејлијања)*, коаутор, 2016; *Српска јобља на Косову и Метохији: унишћена споменичка и језичка баштина*, 2020; *О јојму и речи у језику књижевних стваралаца*, 2021; *Идентичност и индентичност српској језика на Косову и Метохији*, 2022. Последње две и по деценије је хроничар страдања српског народа, његовог језика и споменичког наслеђа на Косову и Метохији. Приредила је (заједно са Надом Павићевић) збирку песама Даринке Јеврић *Посланице с Проклејија*, 2008, била коуредник зборника радова *Даринка Јеврић: архивни, љубав, праћика*, 2017.

ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ, рођен 1953. у Београду. Политиколог и правник, редовни је професор на Факултету политичких наука у Београду. Области интересовања су му теорија политике, теорија политичких конфликта, а посебно тероризам и организовани криминал. Члан је Европске академије наука и уметности, Академије наука и уметности Републике Српске, Америчке академије политичких наука и секретар Одбора за филозофију и друштвену теорију САНУ. Дописни је члан немачког научног друштва Универзитета у Јени. Објавио је 24 књиге и преко 250 научних радова у домаћим и иностраним часописима и зборницима из домена политичке теорије, политичке филозофије и историје српске политичке мисли. Књиге и радови су му објављени на тринаест страних језика.

РАФАЕЛ СОЛЕР (RAFAEL SOLER), рођен 1947. у Валенсији, Шпанија. Песник, приповедач, инжењер и социолог, предавао је на Политтехничком факултету у Мадриду. Аутор је пет песничких збирки и седам романа, добитник је Националне награде за поезију Хуан Рамон Хименез 1980. и Награде књижевних критичара Валенсије за 2015. годину. Превођен је на мађарски, италијански, јапански и енглески. Тренутно обавља функцију заменика председника Удружења писаца Шпаније. (П. Ш.)

НЕНАД СТАНОЈЕВИЋ, рођен 1982. у Сремској Митровици. Бави се српском књижевношћу XX века, пише огледе, есеје и књижевну критику. Књига есеја и критика: *У ојлегалу лићерајуре*, 2017.

МАЈА СТОКИН, рођена 1976. у Новом Саду. Бави се етнолингвистиком, пише есеје, књижевну критику и поезију. Објављене књиге: *Свадебна терминологија Новој Сага*, 2022; *Терминологија зимској циклуса обичаја и веровања у Новом Саду*, 2022.

ПРЕДРАГ ШАПОЊА, рођен 1972. у Новом Саду. Књижевни преводилац, дипломирао је 2002. енглески језик и књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду. Пре тога је 1997. дипломирао и на

Медицинском факултету. У периодици објављује преводе књижевне теорије, филозофије и социологије: Виларда Спигелмана, Дејвида Сидорског, Ерика Хобсбаума, Томаса Франка, Дорит Кон, Едварда Саида, Бернарда Вилијамса, Тома Полина, Мартина Постера, као и преводе поезије: Т. С. Елиота, Хуга Вилијамса, Тома Полина, Харолда Пинтера, Пенелопе Фицџералд и Чарлса Симића. Преведене књиге: *Алис Манро, Бексџиво*, 2006; *Превице среће*, 2010; *Голи живој*, 2013; *Мржња, иријашељство, удварање, љубав, брак*, 2014; *Полег са единбуршке стене*, 2015; *Дорис Лесинг, Бен, у свећу*, 2007; *Мемоари преживеле*, 2008; *Злајна бележница*, 2010; *Ајрис Мердок, Пешчани замак*, 2004; *Црни ирину*, 2005; *Флен О'Брајен, На реци „Код две ијице“*, 2009; *Мишел Фејбер, Исидо коже*, 2003; *Кица мора пасици*, 2004; *Лиза Скотолајн, Последња жалба*, 2004; *Луиз Велш, Тамерлан мора умрејти*, 2005; *Мрачна комора*, 2005; *Трик са мейком*, 2010; *Томас Франк, Освајање кула: бизнис култура, кониџракултура, усјон хий конзумеризма*, 2003; *Ралф Елисон, Невидљиви човек*, 2014.

ВАСИЛИСА ШЉИВАР, рођена 1991. у Книну, Хрватска. Доцент на Катедри за славистику Филолошког факултета Београдског универзитета, где изводи наставу из предмета посвећених проучавању руске књижевности XX века и руске културе. Докторирала је на апсурдној поетици прозног стваралаштва Владимира Казакова. Учествовала је на бројним конференцијама у земљи и иностранству и објавила низ научних радова у релевантним часописима. Бави се превођењем.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ

Часопис *Лейіойис Матїице срїске* објављује песме, приче, одломке прича или романа, изворне научне радове, есеје, беседе, научну критику и приказе из области књижевних или њима сличних наука. Текстови који су већ објављени или понуђени за објављивање некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Лейіойису*.

Истраживачки текстови у рубрикама ТЕМАТ и ЕСЕЈИ (али и у рубрици СВЕДОЧАНСТВА уколико рад садржи одлике истраживачког приступа) испод наслова морају имати сажетак и кључне речи (увучено и умањено у односу на основни текст – 11 pt), а на крају афилијацију (назив установе у којој је аутор запослен, или је похађа; називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог; на крају треба навести ауторову електронску адресу). Текст за рубрику КРИТИКА не сме имати мање од 8.000 словних места са размаком.

Ако је текст био изложен на научном или књижевном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе (када и где) треба да буде наведен у посебној напомени (фусноти) при дну последње странице текста.

Текстови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским наречјем, на ћирилици и на њих се примењује *Правойис срїскоїа језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска, Нови Сад 2010).

Страна имена аутора у текстовима на српском језику треба да буду транскрибована и исписана ћирилицом, а приликом првог помена могу да буду исписана у загради оригиналним језиком и писмом. Поједине речи и изрази могу бити, из научно-стручних потреба, писани на оригиналном језику и писму.

Текстови се шаљу искључиво електронским путем у Word формату, на адресу: letopis@maticasrpska.org.rs.

Текст треба да садржи следеће елементе:

- име и презиме аутора: у поезији, прози, студијама и чланцима изнад наслова центрирано, у критици испод текста уз десну маргину (у поезији дати и наднаслов, тј. наслов циклуса песама);
- наслов рада: **болд**, центриран.

Формат текста:

- стандардни: А4; маргине 2,54 cm (custom);
- фонт: Times New Roman (ако се користе други, мање познати, фонтови у тексту, послати их као посебан фајл);
- величина слова: основни текст 12 pt;
- размак између редова: 1,5;
- за наглашавање у тексту се користи *иџалик* (не **болд**, не подвучено);
- напомене/фусноте: увучене, у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне, величина слова 10 pt;
- списак литературе се не наводи;
- наслови књижевних или уметничких дела који се помињу у тексту (књиге, драме, филмови, представе, часописи, слике...) пишу се италиком, а појединачни наслови или делови под наводницима (песме, приче, текстови у часописима, зборницима, поглавља у књигама, циклуси итд.);
- цитати у тексту се дају под двоструким знацима навода („...”), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); уколико се цитира преведено дело, у одговарајућој напмени, уз податке о месту и години издања, треба навести и име преводаца;
- када се фусноте понављају треба их скратити: нав. дело или исто...
- краћи цитати или стихови (2–3 реда) дају се унутар текста, а дужи се издвајају из основног текста (увучени и умањени – 11 pt).

Ако аутор први пут објављује у *Лейоџису*, на крају текста (или у посебном документу) треба да да кратку биобиблиографску белешку о себи, а аутори који су већ објављивали могу да пошаљу допуне. И на крају дати контакт – електронску адресу.

ПРИМЕР

ИМЕ И ПРЕЗИМЕ

НАСЛОВ ТЕКСТА

(...)

Али он сматра да је дошло време да се као део критичке јавности јасно одреди према вредности Дучићеве поезије:

Можемо одмах рећи да нам данас углавном изгледа неоправдан презир којем је Дучић извесно време био изложен: тај презир је био разумљив, књижевноисторијски чак у једном тренутку и нужан, али нам се данас чини ипак да Дучић спада у неколико најбољих песника овога језика.¹

По њему српска поезија још није била спремна за поетички глас једнога Рембоа, Малармеа или Лотреамона, посебно у времену у којем су се „трагови романтизма, ’овешталог и имбецилног’, још вукли по нашим часописима”.²

Поднаслов

Погледамо ли неке песме из циклуса „Шума проклетства” („Реквијем”, „Пробудим се”) из Павловићеве збирке *87 њесама*, или есеј „Од камена до света” из књиге *Рокови њоезије*, приметићемо...

(...) он је стиховима из песме „Реквијем”: „Овога пута / умро је неко близу / / Реквијем / у сивом парку / под затвореним небом...” хтео да...

(...) као у песми „Пробудим се”:

Пробудим се
Над креветом олуја

Падају зреле вишње
У блато

У чамцу запомажу

¹ Миодраг Павловић, *Есеји о српским њесницима*, Просвета, Београд 2000, 129.

² Исто, 132.

Рашчупане жене

Вихор
Злурадих ноктију
Дави мртваце

Ускоро
О томе
Ништа се неће знати

(...)

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

ИМЕ ПРЕЗИМЕ, рођен 1979. у Новом Саду. Пише поезију, прозу, есеје, студије и књижевну критику, бави се српском драмом XIX века. Књиге песама: *Пролећни дани*, 2003; *Градска љубав*, 2007; *Довиђења*, 2015. Роман: *Мирис Дунава*, 2013. Студије: *Порекло драме*, 2010; *Драма у 19. веку*, 2012; *Сјознаја драмској шекспира*, 2016.

(el.adresa@mail.com)

Редакција *Лейојиса Мајице српске*

ПРЕТПЛАТИТЕ СЕ НА
ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

*најстарији живи књижевни часопис
у Европи и свету који
у континуитету излази од 1824.
Летопис Матице српске излази*

12 пута годишње у месечним свескама

– шест свезака чини једну књигу.

Неопозиво наручујем:

1. 12 бројева (претплата за целу годину) по цени од 2.000 динара.
Трошкови поштарине су урачунати у цену.
2. 6 бројева (претплата за пола године) по цени од 1.000 динара.
Трошкови поштарине су урачунати у цену.
3. Претплата за иностранство за целу годину (добићете 12 свезака
Летописа Матице српске) по цени од 100 €. Трошкови поштарине
урачунати су у цену.

Име и презиме, назив установе или предузећа

Адреса: _____

Телефон: _____

Претплата се може уплатити на жиро рачун 205-204373-09 (Комерцијална банка), са назнаком „за Летопис”. Оваквом уплатом обезбедићете да, чим нам доставите ову наруџбеницу и потврду о уплати, читаве године добијате Летопис на адресу коју нам пошаљете.

Информације на телефоне: (021) 6613-864; 420-199/лок. 112, или на адресу: Летопис Матице српске, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске 1, e-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82(05)

ЛЕТОПИС Матице српске / главни и одговорни уред-
ник Селимир Радуловић. – Год. 48, књ. 115, св. 1 (1873)–
– Нови Сад : Матица српска, 1873–. – 24 cm

Годишње излазе две књиге са по шест свезака. – Покренут
1824. год. као Сърбске Летописи. – Наставак публикације:
Српске летопис

ISSN 0025-5939

COBISS.SR-ID 7053570